

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

4

SAYI/NUMBER:

4

YIL/YEAR:

EKİM 2021

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

4

SAYI/NUMBER:

4

YIL/YEAR:

EKİM 2021

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

Sahibi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Adına

Rektör

Prof. Dr. Muhsin KAR

Editör Kurulu

Prof. Dr. Hikmet Korař
Prof. Dr. Fatih Yücel
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Polat
Dr. Öğr. Üyesi Adem Yeloğlu
Dr. Öğr. Üyesi Turgay Düğen

Teknik Editör Kurulu

Dr. Öğr. Üyesi Perizat Yertayeva
Arş. Gör. Mesut Sönmez

Bilim ve Danıřma Kurulu

Prof. Dr. Adalet Tahirzade (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Adem Öger (Nevşehir Hacıbektaş Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Buran (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Taşağlı (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Aliya Masalimova (El Farabi Kazak Milli Üni.)
Prof. Dr. Ayabek Bayniyazov (Ardahan Üni.)
Prof. Dr. Baltabay Abdigaziulu (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Bekir Çınar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Bibigül İlyasovna (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Birol Akgün (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Bülent Kara (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

- Prof. Dr. Chong-Jin Oh (Hankuk Üni.)
Prof. Dr. Efkân Uzun (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Elena Oganova (Moskova Devlet Üni.)
Prof. Dr. Elman Nesirov (Bakü Devlet Üni.)
Prof. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Faruk Çolak (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Fatma Açık (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Feyzan Vural (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Gaffar Mehdiyev Çakmaklı (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Gulmira Abdrasilova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülzar İbrahimova (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Gürer Gülsevin (Ege Üni.)
Prof. Dr. Halit Çal (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Haluk Alkan (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Hatice İçel (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Hayati Beşirli (Kırgızistan Türkiye Manas Üni.)
Prof. Dr. İbrahim Maraş (Ankara Üni.)
Prof. Dr. İlyas Gökhan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. İrfan Morina (Priştine Üni.)
Prof. Dr. İyina M. Dıyga (A. Kırımskı Şarkiyat Araştırma Enstitüsü, UMİA)
Prof. Dr. İsmail Doğan (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Prof. Dr. Jarkınbike Süleymenova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kalamkas Kalıbaeva (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kaijovbay Sathojaulı (L. V. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Prof. Dr. Kemal Özcan (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Kerim Türkmen (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Kutluk Kağan Sümer (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. M. Bülent Uludağ (İzmir Kâtip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Mambet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mayil Asgerov (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Mehmet Ekiz (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Kaya (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi)
Prof. Dr. Mevlüt Gültekin (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

- Prof. Dr. Muhabbet Qurbonova (Alişir Nevaıy Üni.)
Prof. Dr. Murat Çemrek (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Talas (Niğde Ömer Hahsdemir Üni.)
Prof. Dr. Nadirhan Hasan (Karabük Üni.)
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat (Hacı Bektaş Veli Üni.)
Prof. Dr. Nergis Biray (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Sami Kılıç (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Selçuk Duman (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Şenol Kantarcı (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Talip Yıldırım (Uşak Üni.)
Prof. Dr. Tsendin Battulık (Moğolistan Devlet Üni.)
Prof. Dr. Turgut Tok (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Türkan Bayer Altın (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Yıldırım Özbek (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Zeki Gürel (Ege Üni.)
Prof. Dr. Ziya Avşar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Akartürk Karahan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Doç. Dr. Altınay Tımbolova (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaycan Devlet İkiyat Üni.)
Doç. Dr. Atila Döl (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Enver Kapağan (Karabük Üni.)
Doç. Dr. Hakan Yalap (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)
Doç. Dr. İbrahim Kaplan (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. İdris Nebi Uysal (Karamanoğlu Mehmetbey Üni.)
Doç. Dr. Kuanyshbek Kenzhalin (L. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Doç. Dr. Liubovi Chimpoes (Moldova İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Lokman Zor (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya (Ahi Evran Üni.)
Doç. Dr. Marija Dhindjic (Sırbistan İlimler ve Sanat Akademisi)
Doç. Dr. Murteza Hasanoğlu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Neşe Harbalioğlu (Nevşehir Hacı Bektaş Üni.)
Doç. Dr. Onur Köksal (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Ramis Karabulut (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Recep Özkan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Reyila Kaşgarlı (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Rinat Usmanov (Başkurt Devlet Üni.)

- Doç. Dr. Sercan Demirgüneş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serhat Erkmén (Jandarma ve Sahit Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Serkan İbiş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serkan Taflıoğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Vakur Sümer (Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üni.)
Doç. Dr. Yakup Ömerođlu (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya (Giresun Üni.)
Doç. Dr. Ykdiyár Paltöre (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Zubaida Shadkam (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Jemila Otarbekova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükakkaş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Jorma (Ardahan Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Bağdagül Musa (Ürdün Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Elsev Brina Lopar (Ukshin Hoti Prizren Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Emin Salihi (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ertürk (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Radik Galiullin (Naberezhnye Chelny Devlet Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Haktan Birsél (İzmir Kâtip çebebi Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Hünkar Güler (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Nuran Malta-Muhaxheri (Priştine Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Suk Kyeong Kang (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Ablet Semet (Göttingen Georg-August Üni.)
Dr. Sayavuş Qasimov (Bakü Avrasya Üni.)
Dr. Seyfeddin Altaylı (Bakü Avrasya Üniversitesi)

Haberleşme Adresi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3.
Kat, Merkez Kampüsü 51246
Niğde
Tel: +903882252150 **Faks:** +903882252150

İÇİNDEKİLER

1) YAZLIKÇILARDA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN SOSYO-KÜLTÜREL BELİRLEYİCİLERİ: NIĞDE GÜMÜŞLER BELDESİ ÖRNEĞİ.....	1
2) 2 - ORTAOKUL (5, 6, 7, 8) TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ EDEBİ METİNLERİN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN YETERLİLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	23
3) ШИЕЛІ АУДАНЫНДАҒЫ ТОПОНИМДЕРДІҢ КОГНИТИВТІК СИПАТТАМАСЫ.....	37
4) RUSYA'DA ENERJİ SANAYİSİNİN GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDE RUS ENERJİ STRATEJİSİ.....	49
5) ON SEKİZİNCİ YÜZYILA AİT BİR TIP KİTABI: “KUNŪZ ḤAYĀTŪ'L-İNSĀN QĀNŪN-İ ETİBBĀ-İ FEYLESŪFĀN”.....	77
6) ЛЕКСИКАЛЫҚ ЭНАНТИОСЕМИЯ КОНТРАСТ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ТІЛДІК АСПЕКТІСІ.....	87

YAZLIKÇILARDA EBEVEYN- ÇOCUK İLİŞKİLERİNDEKİ DE- ĞİŞİMİN SOSYO-KÜLTÜREL BELİRLEYİCİLERİ: NİĞDE GÜMÜŞLER BELDESİ ÖRNEĞİ

Özet

Bu çalışmada sosyo-kültürel belirleyiciler olarak tanımladığımız, aile yapısı, sosyal ilişkiler, toplumsal yapı, mekânın nitelikleri ve kullanımı, gündelik işlerdeki değişim olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar çerçevesinde yazlık evlerde aile içi ebeveyn ve çocuklar açısından konuyu değerlendirdiğimizde gerek ailenin yapısında, gerek aile içi ilişkilerde, gerekse diğer değişkenlerde bir farklılaşma, yoğunlaşma olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada hem tarihsel, kültürel değişimi hem de pandeminin yarattığı etkenler dikkate alınarak Gümüşler Beldesindeki ikincil- yazlık konutların yazlıkçılarda ebeveyn-çocuk ilişkilerindeki değişimin sosyo-kültürel belirleyicileri incelenmiştir. Çalışma nitel bir çalışma olup yüz yüze görüşme uygulanmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış sorular sorulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İkincil Konut, Yazlıkçı, İlişki, Değişim, Ebeveyn-Çocuk, Sosyo-Kültürel

**SOCIO-CULTURAL DETERMINANTS
OF CHANGE IN PARENT-CHILD RE-
LATIONS AT WRITERS: EXAMPLE OF
NİĞDE SILVER TOWN**

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMA-
LARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CILT 4 / SAYI 4 / EKİM
2021

**Sorumlu Yazar
Corresponding
Author**
Kübra İNAN
Yücel CAN

Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi [kbri-
nann@gmail.com](mailto:kbri-nann@gmail.com)
Prof. Dr., Niğde Ömer
Halisdemir Üniversitesi
ycan@ohu.edu.tr

**Gönderim Tarihi
Received**
06.09.2021

**Kabul Tarihi
Accepted**
02.10.2021

Atf
İNAN, Kübra,
CAN, Yücel (2021).
“Yazlıkçılarda Ebeveyn-
Çocuk İlişkilerindeki
Değişimin Sosyo-
Kültürel Belirleyicileri:
Niğde Gümüşler Beldesi
Örneği”, *Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(4/4), 1-22.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Abstract

In this study, family structure, social relations, social structure, qualities and use of space, which we define as socio-cultural determinants, are defined as the change in daily work. Within the framework of these definitions, when we evaluate the issue in terms of family parents and children in summer houses, it is observed that there is a differentiation and concentration in the structure of the family, in family relations and in other variables.

In this study, socio-cultural determinants of the change in parent-child relations in summer houses of secondary-summer houses in Gümüşler Town were examined, taking into account both the historical and cultural change and the factors created by the pandemic. The study is a qualitative study and face-to-face interviews were applied. Semi-structured questions were asked in the interviews.

Keywords: Secondary Housing, Summer House, Relationship, Change, Parent-Child, Socio-Cultural

Giriş

Pandemi öncesi ve sonrasında meydana gelen modern yaşam ile birlikte başlayan aile-ebeveyn-çocuk ilişkileri kültürel yapının etkenlerinde yaşanan akıcı değişimle devam etmektedir. Bu prosesle günümüzde diğer yapılarla meydana geliyor olabilese de modernleşme, rasyonalite, bireycilik ve ilerlemecilik aile yaşamında bir form etrafında varlığını korumaktadır. Değişim süreci mekân- aile ilişkilerinde bir takım kültürel değerleri muhafaza etmeye çalışan ilişkiler oluştursa da özellikle yazlık evler bu ilişkiler de çocuk söz konusu olduğunda değişimin hızı yeniden tanımlama veya anlamlandırılmaya muhtaç hale gelmektedir.

Çalışmada yazlık ev aile yapısı bu evlerde aileyi oluşturan esas etkileşim ağlarını kuran ebeveyn-çocuk ilişkileri açısından ele alınacaktır. Çünkü her toplumsal yapı bu yapıyı ortaya çıkaran sosyal kurumların, sosyal ilintilerin ve bunların karşılıklı ilişkilerinden ortaya çıkan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür. Aile kurumunun esas göstergeleri hane halkı genişliği ve bu genişliğin kompozisyon olarak yapısal özelliklerinin otorite kullanış biçiminden karar verme sorumluluğunun paylaşılmasına, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkilerin “nasıl” lığı veya çocukların ailedeki sosyo-eko-

nomik, kültürel değeri gibi aile içi münasebetleri en geniş anlamda kuşatan ve çerçeveleyen bir ilişki olarak tanımlanabilir.

Bu çerçevede özellikle pandemi 2019 sonrası değişimin burada daha da hızlanması üzerine bu hızlanmanın gelecekte aile yapısı ve kültür üzerinde meydana gelen değişimler sosyal yapıdaki mevcut sorun ve problematiği anlamak, açıklamak ve bu soruna uygun çözümler ortaya koymak bakımından yazlık evler daha önemli hale gelmiştir.

1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmanın asıl amacı, yazlık evler ve bu evlerde oluşan yazlıkçılarda ebeveyn-çocuk ilişkilerindeki değişimin sosyo-kültürel belirleyicilerini tespit etmektir. Günümüzde önemi git-tikçe artan kullanım şekilleri ve çevresel ilişkileri bakımından ortaya çıkan sosyal yapıların bütün örnekleriyle birlikte etkileşimlerinin tespit edilmesi, çalışmada amaçlanmıştır.

Çalışmanın yöntemi, çalışma kapsamında Gümüşler Beldesi bölgesindeki yazlık konutların temel özellikleri, mekânsal özellikleri, kullanım şekilleri ve çocuk-ebeveyn ilişkileri ortaya konulmuştur. Bu ortaya konan yapı tüplerinden çocuk- ebeveyn ilişkileri belirleyicileri üzerinden çocuk- ebeveyn ilişkileri ile ilgili olarak birinci aşamada betimsel analiz yapılmıştır. İkinci aşamada ise, nitel bir çalışma olarak derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat yöntemi kullanırken yarı yapılandırılmış soru formları oluşturularak, bu formdan hareketle 20 kişiyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmanın kapsamı ikinci konut olarak tanımlanan bağ evleri, hafta sonu evleri, yazlık evler, köy evleri içerisinde yazlık evler tercih edilmiştir. Tercih edilen yazlık evler özellikle pandemi sonrası daha çok gündeme gelmiş ve ciddi bir rakamı barındırmaktadır. Yazlık evler sosyal, kültürel ve ekonomik faktörleri içerisinde barındıran mekânsal yapılar olup bu özellikleri bakımından kendine has çocuk-ebeveyn ilişkilerini meydana getirmektedir. Bu kapsamda değerlendirmeler durumları ile ilgili tespitler yapılmıştır.

2. Mekânın Tarihsel Süreç İçerisindeki Kökeni ve Yeniden Üretimi

Lefebvre, “(toplumsal) mekân (toplumsal) bir üründür” varsayımının bir içeriği olarak, önemli bir saptamada bulunur: “Mekân üretimi ve mekânın üretimi süreci varsa, tarih de vardır (...) Üretici güçler (doğa, çalışma ve çalışmanın örgütlenmesi, teknik ve bilgiler) ve elbette üretim ilişkileri, mekân üretiminde-belirlenmesi gereken-bir role sahiptirler. Bir üretim tarzından diğerine geçiş çok büyük önem taş[ır]; çünkü bu, mekânı altüst ederek mekâna dâhil olabilen toplumsal üretim ilişkileri içindeki etkisidir. Her üretim tarzı-hipotez gereği-kendine uygun mekâna sahip olduğundan, bu geçiş sırasında yeni bir mekân üretilir.” (Lefebvre, 2014: 75’den akt. Ghulyan,2017: 4).

Mekânsal ve zamansal deneyimler toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde tarihsel sürece baktığımızda; ilkel toplumlardan günümüze geçişerek bazıları kökeni bağlamında tanımlanıyor olsa da her bir çağ ve dönemde yeniden üretilmiştir. İkel toplumlarda gökyüzü, güneş, tanrıların mekânı ve kutsalken iyi ve kötü güçlerden mekan arındırılarak toplumun sürekliliği sağlanıyordu. (Özdemir, 2011: 66).

Mekan hem fiziksel hem de toplumsal açıdan bireyin ortaya çıkardığı ürünlerdir. Dolayısıyla mekanlarda bireylerin tarihsel gelişimi ve değişiminin izleri vardır. Fiziksel olarak düşünülen, kurgulanan, imar edilen mekanlar onlara her çağda toplumsal değerlere uygun anlamlar yüklenerek yeniden inşa edilirler. İnşaya ilk tuğlayı koyanda daha sonra ona çeşitli anlamlar yükleyende tüm rolleriyle yeniden üretip mekânsal düzenlemeyi yaparak duygu, düşünce, tutum ve davranış anlamları üzerinden aidiyat duygusu yaratarak toplumsal bir yeniden üretime tabi tutan birey ve onun inşa ettikleridir. (Solak, 2017: 34-35).

Mekanın üretimi tarihsel köken takibiyle demografik geçişle hızlanmış kırdan kente göçle değişim yaşanmış, taşımacılık ağı, taşımacılıkta yaşanan devrim, tarım devrimi, sömürge pazarının ve ileri karakollarının geliştirilmesi, buhar gücündeki ilerlemeyle kendini varetmiştir. 21.yy modern-postmodern dünyada ise her türlü mekânsal yapılanma akli ilkelerin ekonomideki belirleyiciliği etkisi ya da tesiri altındadır. (Özdemir, 2011: 67).

Yazlık evler bir anlamda mahremiyet kavramı, kendileme/kişiselleştirme ilişkisi üzerinden aile ve çocuk ilişkilerini anlamlandırmaktadır. Birey kendinin kıldığı bir mekânı sürekli düzenlemekte, organize etmekte ve diyalektik olarak diğerleri-

nin mekanına ve çevreye göre farklılaştırmaktadır. (Kahraman, 2014: 77).

İnsan etkileşiminin sürekliliğini daha yoğun, uzun ve sıcak bir etkileşime evirerek kalıcı hale gelmesinde mekanın önemli bir belirleyiciliği vardır. Hayat neredeyse insan-mekan etkileşiminin niteliksel görünümüdür. (Kahraman, 2014: 75).

3. Kültür, Gelenek, Mekân ve Gündelik Hayat Üçgeninde Yazlıklara Kuramsal Bir Bakış

Yazlık evleri diğer konutlardan ayıran özelliklerden en önemlisi mekân ve kütle kurgusundaki farklılaşmadır. Yazlık evler yılın belli zamanları kullanıldığı için kütle olarak daha küçük ölçekte yapılar. İçinde sürekli yaşanan bir konut tipi ile belli zamanlarda tatil amaçlı kullanılan konut tipinin ihtiyaçları da farklıdır. Yazlık evlerde insanların çalışmalarına yönelik bir mekân tasarımı tercih edilmemektedir. Sadece dinlenmek amacıyla tasarlanan iç mekânlar bulunmaktadır. Sabit kullanılan, birincil konut diye bahsettiğimiz konut tipinde yemek odası bulunurken, yazlık evlerde bu bir ihtiyaç değildir. Yemek yeme, kitap okuma, dinlenme gibi eylemleri gerçekleştirdiğimiz ortak alanlar, yazlık evlerde avlulara, bahçelere ve balkonlara dönüşmüştür. Birincil konutlar dış mekâna kapalı olarak tasarlanırken yazlık evler dış mekân ile doğrudan bağlantılıdır. Aynı zamanda dinlenme fırsatlarını kullanmak amaçlı, kentsel yaşam koşullarının dışında yer almaları yazlık evlerin en önemli özelliklerindedir (Kısa, 1998'den akt. Arıkan, 2018: 18).

Mekân, kültür, insan ilişkileri konusunda fenomenolojik, sosyolojik ve sosyo-psikolojik yaklaşımlar ve marksist yaklaşımlar mevcut olup bu çerçevede değerlendirilmektedir. Fenomenolojik açıdan mekân hayatın temel maddesi dolayısıyla bir niceliktir. Ev ve insan ilişkisi ruhun çözümleme aracı olarak kullanılmaktadır. Sosyolojik ve sosyal psikolojik açıdan insan-mekân etkileşimini kent üzerinden ele alıp bu etkileşimlerin davranış üzerindeki etkisini incelenmesi üzerinde durulmuştur. Şikago okulu ve temsilcileri bunun ilk örnekleridir. Gerek Georg Simmel ve Louis Wirth de kent sorununu kişilik, davranış ve zihniyet üzerinden ele almışlardır. Marksist yaklaşım ise kent ile insan ilişkisini sınıf bilinci açısından değerlendirilmiş, mekânı egemenlerin bir sömürü aracı olarak ele almışlardır.

Mekân, sosyal süreçlerde hem etkili hem de onlarla birlikte şekillenen bir yapı, bir temel etken olarak tartışılmıştır. (Solak, 2017: 31).

3.1. Yazlık Ev Kavramı

“Konut; bir ya da daha çok insanın, barınma gereksinimini karşıladığı, ikamet edilen yer, ev, mesken, ikametgâh şeklinde tarif edilmektedir. Konut, barınma gereksinimini karşılamasının yanı sıra sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi bir olgudur.” (Kömmürlü, 2006’dan akt. Sümersoy, 2016: 5).

Konut kavramı ihtiyaçlara göre birincil konut ve ikincil konut olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birincil konut, insanların her mevsim yaşadığı ve ihtiyaçlarını giderdikleri mekânlardır. İkincil konut ise, insanların her mevsim kaldıkları yerler dışında, yılın belirli zamanlarında gezmek, eğlenmek, dinlenmek, çalışmak v.s. için gittikleri ve belirli zaman aralıklarında kullandıkları konutlardır. Birincil konutlarla ikincil konutlar arasındaki en önemli fark konutun kullanım süresidir.

İkinci konutlar; rekreatif amaçlarla uzun dönem için kiralanılan (1-2 ay) veya satın alınan bir başka yerde oturan kullanıcının zaman zaman içinde yaşadığı konuttur (Arkon 1989’dan akt. Cengizoglu, Özyılmaz, 2016: 222).

3.2. Yazlık Ev Tarihi ve Ortaya Çıkışı

Günümüzde “yazlık ev” diye tanımladığımız konut tipi eski dönemlerinde sayfiye olarak bilinmektedir. Sayfiyelerin gelişmesi fiziksel çekiciliklerinin dışında kişisel tercih, moda dalgaları ve idari kararlar sayesinde olmuştur. Sayfiyenin kelime anlamına bakıldığında; yazın yaşanacak yer olarak tarih kitaplarında geçmektedir. Sayfiye yaşamında ilk örneklerin endüstri döneminden sonra geliştiğini söylemek doğru değildir. Endüstri döneminden sonra ulaşım ağının gelişmesiyle toplumda sayfiye yerleşimi önem taşımaya başlamıştır. Sefa ve keyif çağrıştıran sayfiye kelimesi, yaz tatillerini de simgelemektedir. Ortaçağda yazın soyluların arazilerini korumak için göçmeleriyle başlayan bu yaz tatili anlayışı, kentlerin yaz sıcaklığında yaşanılmaz bir durumda olduğunun da göstergesidir. Yeniçağda ise, kışlık saraylardan yazlık saraylara yerleşmek kaçınılmaz bir keyif haline gelmiştir. Bu durumu aristokrasi kesimi başlatırken, belli bir

süre sonra burjuva kesim devralmıştır. Sarayları olmayan burjuva kesim tatil yapmak için otellere yerleşmeye başlamıştır. Yazlık evler ile doğrudan bağlantılı olan turizm kavramının temelli bu dönemlerde atılmıştır. 19. yüzyıl da bir televizyon dizisi olan Downtown Abbey insanları tatile ve deniz hayatına imrendirmeye başlamıştır. Türkiye'nin ise bu tatil bölgesi olarak karşılığı Adalardır (Bora ve Bora, 2014; Kısa, 1998; Özgüç, 1977'den akt. Arıkan, 2018: 7-8).

19. yüzyılda turizmin ve sayfiye yerleşimlerinin gelişmesinde iki önemli faktör etkindir. Bu etkenlerden birincisi, ulaşım olanaklarının gelişmesiyle tren ve buharlı gemilerin kullanılmaya başlamasıdır. İkincisi etken ise, sanayi devrimiyle birlikte çalışanların gelir düzeyinin artması ve boş zamanın oluşmasıdır. Sanayi devrimi sonrası iş düzeni değişmiş, "hafta sonu tatili" ve "yıllık tatil" kavramları toplumda önemli yer tutmaya başlamıştır. Bu kavramların benimsenmesiyle milyonlarca insan her yaz, kıyılara ve kırlara göç etmeye başlamıştır. Tatil yapmak, dinlenmek amacıyla yılın belli zamanlarında belirli süreler içinde gidilen yerleşimlere "sayfiye yerleşimleri" adı verilmektedir. Ancak bu sayfiye yerleşimleri tarihler boyunca değişiklik göstermiştir. O dönemde Ankaralılar tarafından İstanbul sayfiye bölgesi olarak gösterilmektedir. Ancak İstanbul'un sayfiye yerleşimleri de ulaşım ağının gelişmesine paralel olarak değişiklik göstermiştir. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Boğaziçi ve Adalar sayfiye yerleşimleri olarak ün kazanırken; 20. Yüzyıl'ın sonlarında Kumburgaz, Silivri, Bayramoğlu gibi bölgeler tercih edilmeye başlamıştır. İstanbullu aileler ulaşım ağının gelişmesine paralel olarak kent dışına çıkmış ve yeni yerler keşfetmeye başlamıştır (Özgüç, 1977b; Yağan, 2018'den akt. Arıkan, 2018: 8-9).

Türkiye'de deniz kıyılarına ilgilinin görece daha az olduğu 1950 öncesinde, toplumunun yaşam tarzına ve kültürel özelliklerine bağlı olarak yayla evi/bağ evi olarak kullanılan yazlık-kışlık ikinci konut örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Günümüzdeki anlamıyla Türkiye'deki ikinci konutların ilk örneklerine 1950'li yılların başında İstanbul Boğazı boyunca rastlanırken (Manisa, 2007'den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 172), Türkiye'de ilk düzenli konut yerleşimi 1950'li yıllarda İzmir-Çeşme kıyılarında görülmüş, bu konuda asıl gelişme ise 1960'lı yıllardan itibaren ol-

muştur (Sarı, 1981'den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 172). 1960'lı yıllarda kıyıların spekülatif amaçlarla kullanılabilir bir kaynak olarak görülmesi ve turizm sektörünün ülke kalkınmasının en iyi araçlarından biri olarak değerlendirilmeye başlaması, kıyı turizmüne öncelik verilmesine ve beraberinde kıyılarda ikinci konut inşaatlarının artmasına yol açmıştır (Emekli, 2014; Zoğal ve Emekli, 2018'den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 172). 1980'li yıllarla birlikte uygulamaya konulan planlama çalışmaları ve ekonomi politikaları sonucunda Türkiye'nin kıyıları ekolojik ve ekonomik anlamda bir tehdit ve atıl kapasite oluşturacak seviyelerde ikinci konutlarla dolmuştur (Manisa, 2007'den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 172). Kırsal alanlardan kentlere doğru yaşanan yoğun göç sonucu ortaya çıkan plansız kentleşmenin getirdiği problemler ve gündelik yaşamın tekdüzeliğinden doğaya kaçma isteği büyükşehirlerin yakınındaki kıyılarda ve kırsal alanlarda ikinci konutlara olan ilgiyi yükseltmiştir. Aynı şekilde hem kış aylarında hem de yaz aylarında kullanılabilen dağ evi niteliğindeki ikinci konutların sayısında da bu dönemde artış yaşanmıştır (Emekli, 2014; Okuyucu ve Somuncu, 2017'den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 172). Ulaşımın gelişmesi ve otomobil sahipliğinin artması bu artışı destekleyerek, ikinci konutların farklı mekânlarda yayılımını kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Türkiye'de toplam ikinci konut sayıları ile ilgili güncel resmi istatistiklerde eksiklikler olmakla birlikte, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün (2013'den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 172) verilerine göre, Türkiye'de toplam 559.934 yazlık/mevsimlik konut bulunmaktadır. Ancak güncel sayının çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

3.3.Yazlık Evin Kullanımı ve İşlevleri

Ulusal literatürde ikinci konutlar genellikle konumlarına ya da fonksiyonlarına göre; “yazlık ev, bağ evi, dağ evi, yayla evi, köy evi vb.” şekillerde adlandırılmaktadır. (Zoğal, Emekli, 2020: 171).

İkinci konut sahipliğinde ve kullanımında temel motivasyon rekreasyon olmakla birlikte, anlamları ve fonksiyonları destinasyona, kültüre ve kullanım amacına göre değişiklik gösterebilmektedir. Sanayi devrimi sonrası tatil yapma alışkanlığının yaygınlaşması, daha az harcama ile uzun süreli tatil yapabilme

isteği ikinci konut sahipliğindeki en temel motivasyonlardan biri olmuştur. Bazı durumlarda ise ikinci konut sahipliği kültür ve aile bağları ile yakından ilgilidir. Örneğin, İskandinav ülkelerinde gelenek hâline gelmiş olan ikinci konutlar insanların yaşam tarzlarının bir parçasıdır (Hall, 2014'den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 172). Kültür-ikinci konut ilişkisine bir başka örnek Türkiye'de özellikle yaz ve ilkbahar aylarında kullanılan yaylalardaki ve dağlardaki ikinci konutlar gösterilebilir.

Yazlık evlere genel olarak bakıldığında sanayileşme-kentleşme getirisi olarak kabul edilmektedir. Üst çerçeveden bakıldığında ise, toplumun refah seviyesinin artmasıyla, sosyo-kültürel faaliyetlerle de doğrudan bağlantılıdır. Sağladığı ekonomik kazanç sayesinde turizm ile doğrudan bağlantılıdır. Bu durumda yazlık evler, kırsal ve kültürel turizm alanında dağılışı göstermektedir (Emekli, 2014; Manisa, 2007'den akt. Arıkan, 018:11).

3.4. Gümüşlerde Yazlık Evler, Mimari Özellikleri ve Niteliksel İşlevleri

Gümüşler' de yazlık evler yaklaşık 2000'li yılların başında bahçe aralarına yapılmaya başlanmıştır. İlk yapılan yazlık evler altı ambar, üzeri konut olarak yapılmış, genelde yazlık evler klasik mimari yapısı (kişilerin zevklerine göre), betonleme (kargars) ve yığma binalar şeklinde yapılmış son yıllarda ise daha çok dubleks yazlık binalar yapılmaya başlanmıştır. İlk yıllarda bahçe aralarında sayfiye evler niteliğinde yapılan yazlık evler, genelde imarlı arsalar üzerine yapılan yazlık ve kışlık kullanılan binalar olmuştur. Bunun yanında ilk yıllarda yazlık evler kültürel özellikleri olan Osmanlı taş yapıları ile bezenirken günümüzdeki evler klasik mimari ile yapılmaktadır. Ayrıca bunun yanında tek katlı ve küçük konutlar yapılmaya başlanmıştır. Günümüzdeki evler 120 -150 metrekare arasında yapılmaktadır.

Yazlık evlerin yapıldığı ilk yıllarda, yazlık eve sahip olanlar siyaset ve bürokratlar iken şimdilerde esnaf ve memurlardır.

3.4.1. Pandemi Öncesi ve Sonrası Yazlık Evler

Bu süreçte, özellikle il bazında vaka sayılarının açıklandığı 2 Nisan 2020 tarihinden giriş-çıkış yasağı kararının alındığı 4 Nisan 2020 tarihine kadar olan iki günlük süreçte İstanbul, İzmir

ve Ankara başta olmak üzere, şehir merkezlerinden sayfiye alanlarındaki ikinci konutlara (büyük oranda yazlıklara) yoğun bir hareketlilik yaşanmıştır. İş yaşamındaki belirsizlik ve birçok işyerinin faaliyetlerini durdurması, ayrıca okullarda eğitim-öğretime ara verilmesi bu hareketliliği hızlandırmıştır. İkinci konutlara yönelik bu hareketlilik basında da sıklıkla yer almış, kimi zamansa yerel yöneticilerin “gelmeyin” çağrısı ile sonuçlanmıştır (İHA, 2020’den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 173).

Salgının ortaya çıktığı ilk dönemde bir kaçış mekânı olarak görülen ikinci konutlar, Türkiye’de kısıtlamaların kısmen hafifletilmesi ve normalleşme sürecinin başlaması ile birlikte yeni bir taleple karşılaşarak turizmin yeniden canlanmasında kendiliğinden yeni bir görev üstlenmiştir. Salgının henüz tamamen bitmemiş olması ve virüsün yayılımının yeniden hızlanması riski sebebiyle, büyükşehirlere ve kent merkezlerine oranla insan temasının daha az olduğu başta kıyılar olmak üzere, dağlık alanlara, kırsal alanlara, yaylalara olan ilgi artmıştır. Bu süreçte ikinci konut örneği olarak “sıfır temas” konseptli, bahçeli ve müstakil villalar, doğa ile içe içe konseptli ahşap bungalov evler, aynı zamanda Hall ve Müller’in (2004’den akt. Zoğal, Emekli, 2020: 174).hareketli ikinci konutlar olarak sınıflandırdığı tekne, yatlar ve karavanlar salgın nedeniyle izole tatil yapmak isteyenlerin yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır.

4. Yazlık Evlerde Ebeveyn-Çocuk İlişkilerinin Niteliksel Değişimi ve Dönüşümü

Kültür, toplumsal yapının en önemli parçası ve belirleyicisidir. Bu pekiştirmeyi sağlayan gelenek belki de bir faktör olarak evlilik, aile ve çocuk olguları üzerinden biçimlenmektedir. Bu üçlü yapı gündelik hayatı dönüştürmekte sosyo- kültürel hayatın gelişimini niteliksel olarak dönüştürmektedir. Aile bir sosyo- kültürel olgu olarak hem mekanın hem de ebeveyn- çocuk ilişkilerinin niteliksel dönüşümü üzerinde tesiri olan kurumları işaret etmektedir. Kültürün destekleyip pekiştirdiği ebeveyn-çocuk ilişkileri yazlık evlerde anlık etkiye açık ve değişken bir hal alarak var olandan farklı bir niteliğe dönüşebilmektedir. Bu dönüşümler, gündelik yaşamın kendi özellikleri dahilinde ortaya çıkmaktadır (Burç, 2018: 140).

Yazlık evlerde genelde sosyo-ekonomik durumu normal ve üstü olan aileler ikamet ettiğinden ebeveyn- çocuk ilişkilerinde geleneksel kasaba ailesinden farklı olarak erkek ve kız çocuklarını eşit oranda isteme ve cinsiyetçi bir bakış açısından uzak çocuklara eşit değer verildiği gözlemlenmektedir. Özellikle aile-içi ilişkilerde geleneksel yargıların azaldığı, değer vermenin bu noktada eşit bir hal aldığı bilinmektedir (Taylan, 2009: 133).

Yazlık evlerde aile yapısına bakıldığında yaşanan süreç içerisinde farklı biçimler ortaya koyduğu görülmektedir. üye sayıları, ilişki yoğunluğu bakımından aile tipleri toplumda kendine özgü yaşam buldukları bilinmektedir. Yazlık mekanlar aile ve çocuk ilişkisinde ciddi değişimler ortaya çıkarmaktadır. Bu gelişmelere bakıldığında evlilik tercihleri ve çocuk sayıları bakımından, kültürel gecikmenin boyutu, çevresel koşulların aileyi etkileme biçimi ev içi rollerde değişim yaratmıştır. Toplumsal cinsiyet olgusu biraz daha belirgin olarak kendini var etmektedir (Macit, 2020:152).

5. Bulgular ve Yorum

5.1. Demografik Veriler

Demografik verilerde katılımcı çiftlerin yaşı, gelirleri, meslekleri ve hangi şehirden geldikleri ile ilgili sorular sorulmuş olup çalışmamıza katılımcı çiftlerden 20 kişiden 11' i emeklidir. Emekli olanların çoğu erkektir, kadınlar ise ev hanımıdır. Bir erkek katılımcı belediyede çalışmakta, bir diğer erkek katılımcı marangoz, biri de mermerci, biri de eczacıdır. Diğer katılımcılar ise bir kamu kurumu v.b. emekli olup yaşamlarının geriye kalan süresini büyük oranda burada geçirmek amaçlı yazlık ev aldıkları tespit edilmiştir. Esnaf ya da zanaatkar olarak tespit ettiğimiz katılımcılar ise uzun yıllar mesleklerine hizmet etmiş ve etmekte olup belirli bir düzeyin üzerinde geliri olan kişilerdir.

Katılımcı 20 çiftten karı-koca olarak yaşlarını sorduğumuzda hepsinde kadınların yaşı erkeklerden daha düşük olup, erkeklerin yaşı, 36-75 arasındadır. Kadınların ise 34-67 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir.

Demografik verilerde bulunan 20 ailenin 3'ünün yazlık evlerini baba-anneden miras kaldığını ancak kendi imkânlarıyla evleri restore ettikleri ya da arsaları üzerine evleri kendileri

yapmıştır. Katılımcı çiftlerden 11 ‘i emekli ikramiyesiyle arsa alıp üzerine yazlık ev yapığı, 6’sı ise kendi imkânlarıyla, düzenli kazançları ve biriktirdikleri geliriyle yazlık ev imkânına sahip oldukları görülmüştür.

Hangi Şehirde Geldikleri sorulduğunda; 20 katılımcı çiftin 12’si Niğde İliinden(merkez ve bağılı ilçe ve beldelerden) , 3’ü Adana ilinden, 5 ailede Mersin ilinden gelerek Gümüşler Kasabasında yazlık ev imkânına sahiptirler.

5.2. İnsanların Yazlık Ev Almaya İhtiyaç Duyduğu Sebepler

Katılımcıların Gümüşler kasabasından yazlık ev almaya ihtiyaç duyulan sebepler sorulduğunda, ihtiyaç duyduğu sebepler ikamet ettikleri illere göre farklılık göstermektedir. Fakat tüm ailelerin belde yazlık ev almaya götüren temel sebep, beldenin yeşillik, su sıkıntısı olmayan verimli topraklara (kolay meyve ve sebze üretimi yapılır), serin ve temiz havanın olması, beldeye ulaşımın kolay olması, arsa fiyatlarındaki ekonomiklik, konut yapmada kaynaklara kolay ulaşılması ve imar işlerinin v.s. çözülebilir olması gibi gerekçeleri sayabiliriz. Bu genel bilgiler ışığında konuyu özelleştirdiğimizde Mersin, Adana, Niğde İl merkezinden Gümüşler Kasabasına bu gerekçelerle mevsimlik yerleşmişlerdir. Özel sebep olarak ise, Mersin ve Adana ilinden gelen katılımcılar, yaşadıkları yerin çok sıcak olmasından ve akraba, akran tavsiyesi ya da Niğde ilinin memleketleri olmasından kaynaklı Niğde’ de Gümüşler Kasabasını tercih etmişlerdir. Katılımcı 5 aile ise en çok pandemiyle birlikte Gümüşler Beldesini tercih ettiklerini söylemiştir.

5.3. Katılımcıların Yazlık Evlerinin Ne Zamandan Beri Olduğu Sorulduğunda

Yazlık ev temini ile ilgili olarak yazlıkçıların farkındalığını yaratan en önemli olgu 2019 covid olgusudur. Yazlıkçıların en az dörtte biri arsa ve konut teminini sağlayan faktör korona virüsün yarattığı bulaş olgusunu ortaya çıkardığı riski en aza indirmek gayesi olmuştur. Genel çoğunluk ise bu olgunun ötesinde birinci konutlara ilaveten hem bir ekonomik değer oluşturmak(yatırım yapmak gibi) hem de tatillerini geçirecekleri bit

anlayışın tezahürü olarak uzun yıllara dayanan bir süreden beri yazlık ev sahibi oldukları görülmektedir.

Katılımcı çiftlerden 5 aile 11 Mart 2020 pandemisinin başlamasıyla birlikte yazlık ev almışlardır. 15'inin ise 15 ile 30 yıl arasında yazlıkçılara sahip olduklarını bildirmişlerdir.

2021 yılı içerisinde genelde mayıs ayı sonu, haziran ayı başıyla ekim ayı arasında yazlık konutlar kullanmasına rağmen katılımcılardan bir aile yazlıklarına pandemiden dolayı 1 ay erken gelmişlerdir.

5.4. Yazlık Evlerde Aile İlişkilerinde Bir Değişikliğin Varlığı Sorulduğunda

Yazlık evlerde özellikle aile ilişkilerinde önemli değişiklikler meydana geldiği gözlemlenmektedir. Yapılan araştırma yüz yüze görüşmelerimizde anne ve baba otoritesi ve otoriteye ait ilişkilerde bir değişiklik söz konusudur. Otoritenin daha az olduğu, etkinliğini azaldığı sosyal kontrolün zayıfladığı, çocuk ilişkilerinde ise bir rahatlık, serbestlik, özgüven ve bir keyfiyet söz konusu olmaktadır. 20 katılımcıdan Niğde ilinden gelenlerin değişikliğin daha az olduğunu bildirirken, bir aile burada ailenin iç içe ve kalabalık olduğunu, diğer iki aile ise daha sakin geçirdiklerini ve güvende hissettiklerini bildirmiştir. Üç ailede sosyal ilişkilerinin daha iyi, daha yakın, samimi, rahat ve doğal ilişkilerin olduğunu dile getirmiştir.

Bir aile: *“Çocuklar dairenin içinde sıkılıyor, burada ise açık hava, daha güzel, eğlenebiliyorlar.”* demiştir.

Bir diğer aile ise: *“Burada her şey daha güzel oldu. Çocuklar istedikleri gibi bahçeye çıkıyor, köpek ve tavuklarla ilgileniyorlar”* demiştir.

Diğer aile ise: *“Bizim için çok iyi de çocuklar biraz kaldıktan sonra sıkılıyorlar. İnternet yok burada, telefon, tabletle oynayamıyorlar. Bide sosyal aktiviteleri merkezde daha çok, spora havuza falan gidiyorlar, burada arkadaşları yok.”* demiştir.

5.5. Yazlıkçıların Gündelik Faaliyetlerindeki Değişimler Sorulduğunda

Bir aile: *“1 yıl terkedilmiş evin ne ev işi ne de bahçe işi bitiyor. Bir yaz boyu uğraşyoruz.”* demiştir.

5.6. Yazlıkçıların Sosyal Etkinliklerindeki Değişmeler Sorulduğunda

Katılımcı çiftlerin çoğu, yazlık konutlarda bahçeyle ilgilendiklerini, aile içi sohbetlerin, diyalogların arttığını, aile bireyleri ile yürüyüş yapıldığını söylemiştir. 3 katılımcı çift ise, bahçede konuk ağırladığını, birinci konuttaki arkadaşlıklarını da burada devam ettirdiklerini hatta komşuluk ilişkilerinin buraya daha çok yansıdığını belirterek konuklarla hep birlikte vakit geçirdiklerini dile getirmiştir.

Bir katılımcı çift şöyle söylemiştir: *“Kalabalık aileyle geceleri oturuyoruz, geziyoruz, kart oyunu oynuyoruz.”*

Bir katılımcı ise birinci konuttaki geçirdiği faaliyetleri önemser gözükerek oradaki faaliyetlerini: *“Sivil toplum örgütlerinden, partide yazlık konuta gelince uzak kaldım.”* görüşüyle farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Diğer bir katılımcı: *“Haftada iki kez merkeze gidiyoruz, öğretmen grubu etkinliklerine katılıyoruz, pandemiden dolayı insanlarla çok sıkı değiliz, selamlaşıyoruz sadece”* şeklinde ifade etmiştir.

5.7. Yazlıkçıların Bağ Komşularını Tanıyıp Tanımaları ya da Komşuluk İlişkileri Sorulduğunda

Genel olarak, aynı ilden, aynı merkez ya da beldeden gelenlerin birbirlerini etkileyerek yaz ev sahip oldukları hatta birincil konuttaki yakın ilişkileri yazlık konutlara da taşıdıkları ilişkilerin temel belirleyici oldukları gözlemlenmektedir. Ayrıca Adana ve Mersin illerinden gelenlerin akraba, arkadaş v.s. ilişkilerinin olduğu ve bir şekliyle daha önceden anne, baba ya da bir akrabalık bağının tezahürü olarak Gümüşler Beldesini tercih ettiği belirtilmektedir. Birinci konutta komşuluk ilişkileri sınırlı hatta bu imkândan yoksun olan katılımcıların yazlık konutlarında bu ilişkilere önem verdikleri, komşularıyla yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerine özen gösterdikleri görülmektedir. Bu ilişkilere temel gerekçe sorulduğunda ise yazlık evin amacına uygun rahat, huzurlu, zevkli bir yaşam sürmek ancak iyi komşuluk ilişkileriyle mümkündür etiketiyle orayı tanımlamışlardır. Bütün bunlar dikkate alındığında katılımcı çiftlere yazlık evlerindeki bahçe komşularıyla ilişkileri sorulduğunda 20 katılımcı da bahçe

komşularını tanıdıklarını ve aralarındaki ilişkinin çok iyi olduğunu belirtmiştir.

Bir katılımcı şöyle söylemiştir: *“Komşuluk ilişkileri iyi, tabaklar dolu verildiğinde boş gelmiyor, kentte böyle değil, komşulardan herhangi bir şeye ihtiyacımız olduğunda isteyemiyoruz.”*

Katılımcılar, kırdaki komşu ilişkilerinin daha çok samimi, şehirde ise resmi olduğunu söylemişlerdir.

5.8. Çocukların Ebeveynlerine Karşı Bir Tavrı, Davranış Değişikliğinin Olup Olmaması, Oluyorsa Ne Gibi Değişimler Gözlemlendiği Sorulduğunda

Çocukların ebeveynlerine karşı davranışlarında yazlık evlerde olumlu yönde bir değişikliğin olduğu ve arttığı belirtilmektedir. Çocukların daha saygılı, ölçülü, rahat, ebeveynlerle iş birliği yapmaya, birlikte zaman geçirmeye yatkın oldukları gözlemlenmektedir.

Katılımcı çiftlerden 11'i çocuklarının ya da torunlarının yazlık ev ortamını sevdiklerini, rahat ve özgür davrandıklarını, sakin, mutlu, enerjilerini atabildiklerini dile getirmişlerdir. Bu çiftler çocuklarının ya da torunlarının şehirde daha yaramaz, agresif olduklarını söylemiştir. Bir katılımcı, torunlarının bahçe evinde daha hareketli olduğunu dile getirmiştir. Diğer katılımcılar ise çocuklarının ya da torunlarının yazlık ev ortamında sıkıldığını söylemiştir.

Katılımcılardan bir çift: *“Çocuklar daha rahat ve TV-tabletten uzaklar, bağımsız oynuyorlar, anne-babaya sarmıyorlar.”* demiştir.

Diğer bir katılımcı çift ise: *“Çocuklar daha sakin, mutlu, enerjilerini atabiliyorlar, rahatça oynuyorlar bu nedenle ilişkiler daha iyi. Daha geç yatıp erken kalkıyorlar.”* şeklinde ifade etmiştir.

Bir başka katılımcı ise genel yargının dışında çocuklarıyla özel bir durum arz etmekte : *“Küçük kız sıkılıyor çünkü burada arkadaş yok, oğlan daha çok sorumluluk sahibi oldu, köpeklere bakıyor.”* bilgisi üzerinden bir değerlendirme yapmıştır.

5.9. Çocukların Gündelik Aktiviteleri ve Arkadaş Grupları Sorulduğunda

Katılımcı çiftlerin çocukları ya da torunları yazlık konuta gelince, çocukların bahçe işleriyle ilgilendiğini ya da yardım ettiklerini, oyun oynadıklarını söylemiştir. Bunun yanında kelime, zekâ oyunları, yürüyüş yapmak, ders çalışmak, bisiklet sürmek, ip atlama gibi etkinliklerin yapıldığı söylenmiştir. Gümüşler beldesinin merkeze yakın olma nedeniyle şehre gidip geldiklerini bildirmişlerdir.

Niğde ili dışından gelen katılımcılardan 3'ü torunlarının deniz, arkadaş ve internet olmadığı için sıkıldığını söylemişlerdir.

5.10. Yazlıkçıların Bağ-Bahçe İşlerinden Anlayıp Anlamamaları ve İşlerini Kendilerinin Yapıp Yapmadığı Sorulduğunda

20 katılımcıdan Adana ve Mersin illerinden gelerek yazlık konut sahibi olanlar ile Niğde Merkez ilçe ve beldelerden gelenlerin bağ-bahçe işleriyle ilgili faaliyetleri ve bir farklılaşma söz konusudur. Niğde merkez ve beldelerden gelenlerin bağ ve bahçe işlerini çoğunlukla kendileri yaptıkları ancak ilaçlama, budama gibi çok özel işlerde yardım aldıkları, Adana ve Mersin ilinden gelenler ise, işleri büyük çoğunlukta bir bakıcı, yardımcı aracılığıyla yürüttükleri belirtilmiştir. Ancak yazın yazlık evde oturanlar gündelik sulama, çapalama, temizlik gibi işleri ikamet ettikleri sürece kendileri yapmakta olup esas bağ-bahçe işlerini aylık ücretini ödeyerek kiraladıkları bakıcılar üzerinden sürdürmektedirler.

5.11. Yazlık Evlerde Yazlıkçıların Yeme-İçme Alışkanlıklarında Değişim Sorulduğunda

Yazlık evlerde yeme-içme alışkanlıklarına bakıldığında ortaya ciddi farklılaşmanın ve değişimin çıktığını görüyoruz. Öncelikle belirtmek gerekir ki yazlık yiyecekler ağırlıklı sebze, meyve, bahçede üretilen doğal ürünler olarak tedarik edilmekte ve kullanılmakta olup buna mukabil bu evler birer piknik alanı ve yiyeceklerde pikniklik malzeme olarak tedarik edilip tüketilmektedir.

Katılımcı çiftlerde 17'si bahçe evinde daha iştahlı olup çok yiyip içtiklerini ve mangal yiyeceklerinin daha çok tüketil-

diğini dile getirmiştir. 3 katılımcı ise ekmeklerini, yufkalarını kendilerinin yaptığını söylemiştir.

Bir katılımcı çift: “*Bahçede ateş çok yanıyor, mangal yapıyoruz sürekli hatta gelen misafirlerde mangallık yiyecekler alıp geliyorlar.*” demiştir.

Katılımcı çiftlerden üç çift ise şöyle söylemiştir: “*Kendi yiyeceğimiz sebzeleri kendimiz yetiştiriyoruz, doğal besleniyoruz.*”

Diğer 3 katılımcı ise kent ve kırdaki herhangi bir değişiklik olmadığını dile getirmiştir.

5.12. Yazlık Evlerde Yazlıkçıları Giyim-Kuşam Tarzındaki Farklılıklar Sorulduğunda

Yazlık evlerde ikamet eden yazlıkçılar giyim-kuşam tarzında dinlenme, eğlenme, tatil anlayışı üzerinden bir giyim-kuşam tarzı seçtikleri belirgin olarak tespit edilmiştir. Hatta giyilen elbiselerin gündelik temizliği dikkate alınmadığı görülmüştür. Bahçe ve bağ işleri yapılırken sürekli aynı elbise, aynı giyim-kuşam kullanılmaktadır. Yırtık, sökük, sarkmış, esnemiş gibi şehirde dikkate alınabilecek küçük aksaklıkları hiç dikkate alınmadan giyim kuşamda kullanıldığı görülmüştür.

18 katılımcı çift yazlık eve gelince daha rahat ve gündelik giyecekler, en çokta şalvar giydiklerini belirtmiştir. Diğer 2 çift ise “*kentte de rahattık şehirde de rahattık*” şeklinde ifade etmiştir.

5.13. Kışlık Ev İle Yazlık Ev Arasındaki En Önemli Farklar Sorulduğunda (Karı-Koca, Çocuk, Komşuluk İlişkilerinde)

Katılımcı çiftlerden 20’si de yazlık ev ortamının kente göre daha iyi, havasının güzel, güvenilir ortamı, doğayla iç içe, komşuluk ilişkilerinin daha güzel, özgür, sakin olduğunu söylemiştir. Katılımcılar kentin sıkıcı, stresli, komşuluk ilişkilerinin resmi olduğunu dile getirmiştir.

Bir katılımcı: “*Bahçede temizliğe önem verilmiyor, daha rahat. Kentte ise stresli oluyoruz, iş bitmiyor*” demiştir.

Diğer bir katılımcı ise: “*Bahçe evi, daha rahat, güvenilir, serbest, temiz hava. Burada kimseyi rahatsız etme korkusu olmadığı için daha rahat gürlüğü yapabiliyoruz.*” demiştir.

Başka bir katılımcı çift: “Yazlık daha güzel, her şeyi beraber yapıyoruz (iş, oturma, aktivite), oturmalar dışarda(balkon ya da bahçe) oluyor.” şeklinde ifade etmiştir.

5.14. Yatış ve Kalkış Saatlerinde Değişim Sorulduğunda

Yazlık evlerde yatış- kalkış saatleri konusunda sağlık sorunu gibi özel sebepleri olanlarda bir değişiklik görülmediği gibi ekseriyetle çoğunluk katılımcılarda bir tatil, dinlenme anlayışı çerçevesinde yatış- kalkış zamanının düzenliliğinden uzak bir anlayışla kullandıkları bilinmektedir.

20 katılımcıdan 11’i kente göre bahçe evinde geç yatıp daha erken kalktıklarını söylemiştir. Uykusunun rahat ve güzel olduğunu dile getirmişlerdir. Sabah erken kalkıp bahçe işleriyle ilgilendiklerini dile getirmişlerdir. Erken kalkmalarındaki en büyük etken ise temiz havanın varlığıdır.

Özellikle yaşlı kesimdeki çiftlerin ilaç ve ibadet saatleri değişmediği ve ona bağlı olduğu için kentte de kırdada aynı yatış-kalkış saatlerinin olduğunu belirtmişlerdir.

Bir çift ise “çocuklarının okulu olmadığı için geç yatıp geç kalkıyoruz” cevabını vermiştir.

5.15. Yazlık Evde Zevk Alma ya da Serbest Zaman Geçirme Etkinlikleri ve Hobilerinin Olup Olmadığı Sorulduğunda

Yazlık evlerde serbest zamanlarını değerlendiren etkinlik olarak bağ-bahçe işleri, yazlık evlerin ortaya çıkardığı gündelik etkinlikler, yürüyüş, gezme, oyun oynama, varsa evde beslenen hayvanların bakımı şeklinde gerçekleşmektedir.

Katılımcı çiftlerin 14’ünde, bahçe evinde köpek, kedi, kuş gibi hayvanları bulunmaktadır. Bu nedenle en büyük hobi ve etkinlikleri hayvan beslemek ve dahi onlarla ilgilenmektir. Bunun yanında 18 katılımcı çift bahçe işleriyle, toprakla, ağaçlarla, çiçek ve sebzelerle ilgilenmek büyük zevk vermektedir, en büyük hobileri olmaktadır.

Bunun yanında çay, kahve içme, yürüyüş yapma, kitap okuma, komşu gezmesi, havuz varsa havuza girme, salıncak, komşu gezmesi, sohbet etme, bulmaca çözmek, şehirde gezmek etkinlikleri bütün katılımcılar tarafından bolca dile getirilmiştir.

5.16. Kadınlara: Ev İşlerinde Eşiniz Yardım Ediyor Mu? Diye Sorulduğunda

Yazlık evler açısından belki de aile ilişkileri (karı-koca yardımlaşması) bağlamında değerlendirildiğinde değişimin en çok pozitif, özellikle de erkeğin kadına yardımı açısından pozitifliğin, yardımlaşmanın, dayanışmanın arttığı mekânlar olmuştur. Yukarıda belirttiğimiz karı-koca ve çocuk arasında diyalogların artması ilişkilerin, sohbetin, birlikte vakit geçirmenin, paylaşmanın tezahür ettiği gündelik pratiklerin ev işlerinde yardıma dönük faaliyetleri de artırdığı önemsendiği gözükmektedir. Adeta karı-koca ve çocuk ilişkilerinin yeniden üretildiği, sosyalleştiği bir etkileşim halini aldığı kaçınılmaz gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

15 katılımcı çiftlerden kadınlar, eşlerinin bahçeye gelince kendilerine daha çok yardım ettiğini belirtmiştir. Ama genellikle bahçe işlerinde ya da ağır işlerde yardımcı olduklarını dile getirmiştir. Genellikle eşlerinin yanında çocuklarının da ev ve bahçe işlerinde yardımcı olduklarını belirtmişlerdir.

Bir katılımcı: *“Çocuklar buraya gelince daha çok sorumluluk sahibi oldular, hayvanlarla ilgilenip bize yardım ediyorlar.”* demiştir.

Diğer 5 katılımcı ise, eşlerinin kentte de bahçede de yardım etmediğini dile getirmiştir.

Sonuç

Yazlık ev ailesi işlevleri, ilişkileri açısından bakıldığında geleneksel ve modern aile ilişkilerinin iç içe girdiği statü ve rollerin bu noktada karmaşıklaştığı, özellikle çekirdek aile yapısı üzerinden var olduğu bilinmektedir. Günümüzde sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olarak çocuk-ebeveyn ilişkilerinde değişimlerin olduğu görülmektedir. Kız, erkek çocuklarının aynı değerdede olduğu, aile içi ilişkilerde otorite ve karar verme yetkisi açısından kadın ve erkeğin birbirine yakın olduğu gözlenmiştir. Ev içinde karar almada kadının rolü artmış ve serbestleşmiştir. Erkek ve kadının (karı-koca) paylaşım ve değerlerinin yoğunlaştığı ve pozitif yönde bir değişime tabi tutulduğu görülmektedir.

Katılımcıların Gümüşler Kasabasından yazlık ev almaya ihtiyaç duyulan sebepler sorulduğunda, ihtiyaç duyduğu sebep-

ler ikamet ettikleri illere göre farklılık göstermektedir. Fakat tüm ailelerin beldede yazlık ev almaya götüren temel sebep, beldenin yeşillik, su sıkıntısı olmayan verimli topraklara (kolay meyve ve sebze üretimi yapılı), serin ve temiz havanın olması, beldeye ulaşımın kolay olması, arsa fiyatlarındaki ekonomiklik, konut yapmada kaynaklara kolay ulaşılması ve imar işlerinin v.s. çözülebilir olması gibi gerekçeleri sayabiliriz.

Yazlık evlerde özellikle aile ilişkilerinde önemli değişiklikler meydana geldiği gözlemlenmektedir. Yapılan araştırma yüz yüze görüşmelerimizde anne ve baba otoritesi ve otoriteye ait ilişkilerde bir değişiklik söz konusudur. Otoritenin daha az olduğu, etkinliğinin azaldığı, sosyal kontrolün zayıfladığı, çocuk ilişkilerinde ise bir rahatlık, serbestlik, özgüven ve bir keyfiyet söz konusu olmaktadır.

Katılımcı çiftler genellikle, yazlık konutlarda bahçeyle ilgilediklerini, aile içi sohbetlerin, diyalogların arttığını, aile bireyleri ile yürüyüş yapıldığını söylemiştir. Bunun yanında katılımcı çiftler, bahçede konuk ağırladığını, birinci konuttaki arkadaşlıklarını da burada devam ettirdiklerini hatta komşuluk ilişkilerinin buraya daha çok yansıdığını belirterek konuklarla hep birlikte vakit geçirdiklerini dile getirmiştir.

Genel olarak, aynı ilden, aynı merkez ya da beldenen gelenlerin birbirlerini etkileyerek yaz eve sahip oldukları hatta birincil konuttaki yakın ilişkileri yazlık konutlara da taşıdıkları ilişkilerin temel belirleyici oldukları gözlemlenmektedir. Ayrıca Adana ve Mersin illerinden gelenlerin akraba, arkadaş v.s. ilişkilerinin olduğu ve bir şekliyle daha önceden anne, baba ya da bir akrabalık bağının tezahürü olarak Gümüşler Beldesini tercih ettiği belirtilmektedir. Birinci konutta komşuluk ilişkileri sınırlı hatta bu imkândan yoksun olan katılımcıların yazlık konutlarında bu ilişkilere önem verdikleri, komşularıyla yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerine özen gösterdikleri görülmektedir. Bu ilişkilere temel gerekçe sorulduğunda ise yazlık evin amacına uygun rahat, huzurlu, zevkli bir yaşam sürmek ancak iyi komşuluk ilişkileriyle mümkündür etiketiyle orayı tanımlamışlardır.

Çalışmada çocukların ebeveynlerine karşı davranışlarında yazlık evlerde olumlu yönde bir değişikliğin olduğu ve arttığı tespit edilmiştir. Çocukların daha saygılı, ölçülü, rahat, ebeveynlerle iş birliği yapmaya, birlikte zaman geçirmeye yatkın olduk-

ları gözlemlenmektedir. Fakat Adana ve Mersin illerinden gelen ailelerin çocuklarında aktivite ve arkadaş grupları açısından bir daralma ve sınırlanma olduğu yönünde durum ortaya çıktığı belirtilmiş olup temel faaliyet daralmasını ise yazlık algısının çocuklarda internet ve denizle eş değer tanımlanması ve belde- nin bu imkânlardan yoksun olması gösterilmiştir.

Yazlık evlerde ikamet eden yazlıkçılar giyim-kuşam tarzında dinlenme, eğlenme, tatil anlayışı üzerinden bir giyim-kuşam tarzı seçtikleri belirgin olarak tespit edilmiştir. Hatta giyilen elbiselerin gündelik temizliği dikkate alınmadığı görülmüştür. Bahçe ve bağ işleri yapılırken sürekli aynı elbise, aynı giyim-kuşam kullanılmaktadır. Yırtık, sökükle, sarkmış, esnemiş gibi şehirde dikkate alınabilecek küçük aksaklıkları hiç dikkate alınmadan giyim kuşamda kullanıldığı görülmüştür.

Yazlık evde ikamet eden bütün katılımcılar kışlık ev ile yazlık ev arasında önemli farklılıkların olduğunu belirtmiş olup özellikle karı-koca ve komşuluk ilişkilerinden kışlık ev ya da birinci konuttaki yaşam biçimlerinin yazlık evde kısmen değişikliğe uğradığı, farklılaştığı, bazı işlerin yoğunluğunun arttığı, bazılarında ise azalmalar olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle ilişkilerde bir rahatlama, keyfiyet, sosyal kontrolün az, baskının gevşediği, sosyal dolaşmanın arttığı, güvenlik, çekinme, zarar göme gibi ilişkilerde karşılanacağı bakış açıları ve değerlerin daha az gündeme geldiği belirtilmiştir.

Yazlık evlerde yatış- kalkış saatleri konusunda sağlık sorununu gibi özel sebepleri olanlarda bir değişiklik görülmediği gibi ekseriyetle çoğunluk katılımcılarda bir tatil, dinlenme anlayışı çerçevesinde yatış- kalkış zamanının düzenliliğinden uzak bir anlayışla kullandıkları bilinmektedir.

Yazlık evlerde serbest zamanlarını değerlendiren etkinlik olarak bağ-bahçe işleri, yazlık evlerin ortaya çıkardığı gündelik etkinlikler, yürüyüş, gezme, oyun oynama, varsa evde beslenen hayvanların bakımı şeklinde gerçekleşmektedir.

Yazlık evler açısından belki de aile ilişkileri (karı-koca yardımlaşması) bağlamında değerlendirildiğinde değişimin en çok pozitif, özellikle de erkeğin kadına yardımı açısından pozitifliğin, yardımlaşmanın, dayanışmanın arttığı mekânlar olmuştur. Yukarıda belirttiğimiz karı-koca ve çocuk arasında diyalogların artması ilişkilerin, sohbetin, birlikte vakit geçirmenin, paylaş-

manın tezahür ettiği gündelik pratiklerin ev işlerinde yardıma dönük faaliyetleri de artırdığı önemsendiği gözükmektedir. Adepta karı-koca ve çocuk ilişkilerinin yeniden üretildiği, sosyalleştiği bir etkileşim halini aldığı kaçınılmaz gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- ARIKAN, Seray (2018). *1930-1980 Yılları Arasında İstanbul'da Yazlık Evler- Kadıköy Örneğinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- BURÇ, Ezgi P. (2018). “Evlilik ve Aile Üzerinden Gündelik Hayata Sosyo-Kültürel Bir Bakış”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 13, s. 135-141.
- CENGİZÖĞLU, Pelin F., ÖZYILMAZ, H. (2016). “İkincil Konutların Birincil Konutlara Uyarlanması: Mersin Örneği”, *Planlama (TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını)*, S. 26(3), s. 219-233.
- GHULYAN, H. (2017). “Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, S. 26(3), s. 1-29.
- KAHRAMAN, Demir, M. (2014). “İnsan İhtiyaçları ve Mekansal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanabilirlik Olgusu ve Mekansal Kalite”, *Planlama (TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını)*, S. 24(2), s. 74-84.
- KESKİN, Battal E. (2014). *Kentleşme Sürecinde Ailenin Değişimi: Bursa'da Bir Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- MACİT, Y. (2020). “Türkiye’de Aile ve Kültürel Yapıda Meydana Gelmesi Düşünülen Değişimlerin Yaşlanma, Yoksulluk ve Evlilik Kurumu Açısından Değerlendirilmesi”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 1(3), s. 149-157.
- ÖZDEMİR, Anıl, Ü. (2011). “Kültür Bağlamında Kent ve Mekânsal Örgütlenme”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 62-76.
- SOLAK, Güleç, S. (2017). “Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 13-37.
- SÜMERSOY, Berk (2016). *Günümüzde Yazlık Olarak Yeniden İşlevlendirilen Geleneksel Bodrum Konutları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- TAYLAN, Hüseyin H. (2009). “Türkiye’de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, s. 117-138.
- ZOĞAL, V., EMEKLİ, G. (2020). “Türkiye’de COVID-19 Salgını Sürecinde İkinci Konutların Değişen Anlamları”, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, S. 42, s. 168-181.

ORTAOKUL (5, 6, 7, 8) TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ EDEBİ METİNLERİN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN YETERLİLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özet

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler ve temalar Türkçe Dersi Öğretim Programı ile belirlenen niteliklere uygun olarak hazırlanmalıdır. Buradan hareketle bu çalışmada, Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin türleri ve bu türlerin temalarla olan ilişkileri incelenmiştir. Bu çalışmanın malzemesini, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2019 - 2020 eğitim-öğretim yılında 5, 6, 7 ve 8. sınıflar için ders kitabı olarak kabul edilen ve Anıttepe Yayınevi ve MEB tarafından hazırlanan Türkçe ders kitaplarında bulunan toplam 160 metin oluşturmaktadır. Bu çalışmada ilgili ders kitaplarından elde edilen bulgular, tablolar halinde verilerek sınıf seviyesinin ilerlemesi ile ders kitaplarında yer alan metin türleri ve tema ilişkilerinin değişim ve ilerleyişi tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan tespitlerden yola çıkılarak, metin türlerinin sınıf seviyesinin ilerlemesi ile birlikte beklenen çeşitliliği her seviyede gösteremediği, temaların ise uygun metin türleri ile desteklendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretimi, Ortaokul Türkçe Ders Kitabı, Metin Türü, Tema.

A STUDY ON THE SUFFICIENCY OF

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 4 / SAYI 4 /
EKİM 2021

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Emrah MEYDAN
Dr.,
emrahmeydan33@hotmail.com
ail.com

Gönderim Tarihi
Received
04.10.2021

Kabul Tarihi
Accepted
28.10.21

Atıf
MEYDAN, Emrah
(2021). "Ortaokul (5, 6,
7, 8) Türkçe Ders
Kitaplarındaki Edebi
Metinlerin Değerler
Eğitimi Açısından
Yeterliliği Üzerine Bir
İnceleme", *Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(4/4), 23-36.

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

LITERARY TEXTS IN SECONDARY SCHOOL (5, 6, 7, 8) TURKISH TEXTBOOKS IN TERMS OF VALUES EDUCATION

Abstract

The texts and themes in the secondary school Turkish textbooks should be prepared in accordance with the qualifications determined by the Curriculum for teaching Turkish. In this study, the types of texts in the secondary school Turkish textbooks and their relationships with themes are examined. The material of this study consists of 160 texts in the Turkish textbooks prepared by Anıttepe Publishing House and Ministry of Education, which are accepted as a textbook for the 5th, 6th, 7th and 8th grades by the Ministry of Education's Board of Education and Discipline in the 2019 - 2020 academic year. In this paper, the findings obtained from the related textbooks are presented in tables and the relationship between the progresses in grade and the changes and progress of the text types and theme relationships in the textbooks is tried to be determined. Based on the findings, it was observed that the text types were not as diverse as expected at all grades with the progress of the class grade, yet the themes were supported with appropriate text types.

Keywords: Turkish Teaching, Secondary School Turkish Textbook, Text Type, Theme.

Giriş

Türkçe öğretiminde ders kitaplarının hem bir araç olması hem de dersin programlanmasına yardımcı olması dolayısıyla ders kitapları, Türkçe derslerinin ana materyali konumundadır ve Türkçe derslerinin temel malzemesini oluşturur. Bunun için metnin esas olduğu Türkçe ders kitaplarında kullanılan metin türlerinin çeşitliliği, öğrencinin farklı metin türlerini tanımasına ve bu türler vasıtasıyla programdaki becerileri ve davranışları kazanmasına yardımcı olur. Bu açıdan ders kitaplarında yer alan metinlerin türleri ve bu türlerin çeşitliliği ders kitabının hazırlanmasında son derece önemli bir ölçüt meydana getirir. Bu konuda şu tespit belirleyici bir niteliktedir:

Ders kitabı, özellikle Türkçe derslerinde, öğrencilere, temel dil becerilerini kazandırmak için önemli bir işleve sahiptir. Bu işlev, kitaplarda yer alan metinlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkçe derslerinde, bütün dil becerileri (okuma, yazma, konuşma, dinleme) metinlerden hareketle hazırlanan etkinlikler

yoluyla kazandırılmaya çalışılmaktadır (Çeçen - Çiftçi, 2003: 39).

Milli Eğitim Bakanlığı'nın Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda hem kullanılacak metin türleri sınıflara göre belirlenmiş hem de Ders Kitaplarına Alınacak Metinlerin Nitelikleri (MEB, 2019: 17-18) kısmında kullanılacak metinlerin özellikleri verilmiştir. Ayrıca şöyle bir açıklamada bulunulmuştur:

Tematik yaklaşım esas alınarak hazırlanan öğretim programında okuma ve yazma kazanımları metin içi, metin dışı ve metinler arası okuma yoluyla anlam oluşturmayı sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır. Birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar kazanımların yapısı ve hiyerarşisi, öğrencilerin temel dil becerilerinin yanı sıra üst düzey bilişsel becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir (MEB, 2019: 8).

Özbay ve Çeçen metnin tema bakımından niteliğinin önemi hakkında şu tespiti yapmışlardır: “Tema kavramı, konu gibi içerikle değil, daha ziyade metnin ana fikriyle, metinde verilmek istenen mesajla ilgilidir. Böylece Programın genel amaçlarına ulaşmak için temaların önemli bir yeri olduğu söylenebilir.” (Özbay - Çeçen, 2012: 69).

Bu konu Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda da 5, 6, 7 ve 8. sınıflar için her sınıf düzeyinde 8 temanın işlenmesi ve işlenecek olan bu temalardan *Erdemler*, *Millî Kültürümüz*, *Millî Mücadele* ve *Atatürk* temalarının bütün sınıf düzeyleri için ortak tema olması gerektiği belirtilmiştir (MEB, 2019: 15). Ders kitaplarında her tema için 3 metin, 1 serbest okuma metni ve 1 tane de dinleme/izleme metniyle beraber toplam 5 metin seçilmiştir. Bu şekliyle her Türkçe ders kitabında 32 metin ve 8 dinleme/izleme metniyle beraber toplam 40 metin yer almaktadır.

1. Amaç / Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan metinleri tür ve tema yönüyle incelemeyi amaçlayan bu çalışma betimsel niteliklidir.

1.2. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın amacı; 2019 - 2020 ders döneminde Türkçe ders kitaplarında hangi temaların ve metin türlerinin kullanıldığını tespit etmektir.

1.3. Araştırmanın Çalışma Grubu

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2019 - 2020 ders yılı için ders kitabı olarak kabul edilen 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır.

1.4. Veri Toplama

Doküman incelemesi yoluyla verilerin toplandığı bu çalışmada, veri toplama aracı olarak Anıttepe Yayınevi (5. sınıf) ve MEB (6, 7 ve 8. sınıf) tarafından hazırlanan Türkçe ders kitapları kullanılmıştır.

1.5. Veri Analizi

Betimsel nitelikli bu çalışmada toplanan veriler, temalar ve metin türleri dağılımı esas alınarak her sınıf düzeyinde tablolar halinde sunulmuş ve bulgular yorumlanmıştır.

2. Bulgular

Ş. Baran - E. Diren (2019) tarafından hazırlanan 5. sınıf Türkçe ders kitabı örneği üzerinde yapılan incelemede şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır:

Tema	Metnin Adı	Yazar Adı	Metnin Türü
BİREY VE TOPLUM	Memleket İsterim	Cahit Sıtkı Tarancı	Şiir
	Hoşça Kalın, Güle Güle	Feyza Hepçilingirler	Deneme
	Anadolu'da Konukseverlik	Mehmet Önder	Sohbet
	Gelenekseldir	-	Dinleme Metni
MİLLÎ MÜCADELE VE ATATÜRK	İlk Ders	-	Dinleme Metni
	Çocuk ve Baloncu	Yücel Aksoy	Hikâye
	Mustafa Kemal'in Kağnısı	Fazıl Hüsnü Dağlarca	Şiir
	Dumlupınar Savaşı	Ahmet Köklügiller	Hikâye
DOĞA VE EVREN	6 Mart 1915 Gecesi	Ramazan Demir	Hikâye
	Bir Temmuz Gecesi	-	Dinleme Metni
	Şahin Bey	Hüseyin Emiroğlu	Hikâye
	Bu Nehir Bizim	Nuran İbiş	Hikâye
MİLLÎ KÜLTÜRÜMÜZ	Okland Adası	Gülten Dayıoğlu	Gezi Yazısı
	Deprem	Anita Ganeri	Hikâye
	Sakin Kesme	Mehmet Emin Yurdakul	Dinleme Metni
	Yarın Gene Sabah Olacak	Nimetullah Hafız	Şiir
VATANDAŞLIK	Kilim	Fatih Kısaparmak	Şiir
	Vatan Yahut Silistre	Namık Kemal	Tiyatro
	Boğaç Han	Dede Korkut Hikâyeleri	Hikâye
	Ali Kuşçu	-	Dinleme Metni
SAĞLIK VE SPOR	Geyik Ana	Cengiz Aytmatov	Roman
	Çocuk Bahçesindeki Bekçi	Üzeyir Gündüz	Hikâye
	Bilinçli Tüketici	Dursun Bulut	Şiir
	Özgürlük Sokak	Mehmet Dağistanlı	Fabl
SAĞLIK VE SPOR	Çiftçi İle Çocukları	-	Dinleme Metni
	Karagöz Kibarlık Öğreniyor	Orhan Veli	Manzum Hikâye
SAĞLIK VE SPOR	Çitlembik	Gülsüm Cengiz	Tiyatro
		Hızır Ovacık	Hikâye

Ortaokul (5, 6, 7, 8) Türkçe Ders Kitaplarındaki Edebi Metinlerin Değerler Eğitimi Açısından Yeterliliği Üzerine Bir İnceleme

	Spor ve Beden	-	Makale
	Tavşan İle Kaplumbağa	-	Dinleme Metni
	Dedemin Öyküsü	Şevki Yücel	Hikâye
ERDEMLER	İyiliğin Değerini Bilen Kim?	Sennur Sezen, Adnan Özyalçınar	Fabl
	Büyüklere Saygı	-	Sohbet
	Yaşama Sevinci	Muzaffer İzgü	Hikâye
	Paylaşalım	Dursun Bulut	Dinleme Metni
	Bir Bardak Sütün Hatırı	Steve Goodier	Hikâye
	Barkod	-	Makale
BİLİM VE TEKNOLOJİ	Sosyal Medya Psikolojinizi Etkiliyor	-	Haber Metni
	Akıllı Ulaşım Sistemleri	İbrahim Sönmez	Fıkra (Köşe Yazısı)
	Aziz Sancar	-	Dinleme Metni
	Pastör	Tarık Uslu	Hikâye

Tablo 1. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metinlerin Metin Türleri ve Temaları

Sanat / Edebiyat Türleri	Sayı	Öğretici Türler	Sayı
Hikâye	13	Makale	2
Şiir	5	Sohbet	2
Fabl	2	Gezi Yazısı	1
Tiyatro	2	Haber Metni	1
Roman	1	Fıkra	1
Manzum Hikâye	1	Deneme	1
Dinleme Metni	8		

Tablo 2. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metin Türlerinin Sayısı

Ortaya çıkan bu tabloya göre ele alınan 5. sınıf Türkçe ders kitabında; 13 hikâye, 5 şiir, 2 tiyatro, 2 fabl, 1 roman, 1 manzum hikâye, 2 makale, 2 sohbet, 1 haber metni, 1 gezi yazısı, 1 fıkra, 1 deneme ve 8 dinleme metni bulunmaktadır. Bu metin türlerinden sanat / edebiyat metinleri (hikâye, roman, şiir, tiyatro, masal, fabl, manzum hikâye olmak üzere 24 adet) içerisinde değerlendirilen metinlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Özellikle hikâye türünün sayısı (13) dikkat çekicidir. Ders kitabındaki 13 hikâye metninden 5 tanesi serbest okuma metni olarak verilmiştir. Serbest okuma metinleri haricinde kalan hikâye metinleri her temada bir hikâye metni olacak şekilde kitapta yer almıştır. Buna göre kitapta 24 sanat / edebiyat metin, 8 öğretici metin yer almıştır.

Ders kitabında; *Birey ve Toplum*, *Millî Mücadele ve Atatürk*, *Doğa ve Evren*, *Millî Kültürümüz*, *Vatandaşlık*, *Sağlık ve Spor*, *Erdemler*, *Bilim ve Teknoloji* olmak üzere 8 tema yer almıştır. Kitapta zorunlu tema olarak yer alan *Erdemler*, *Millî Kül-*

türümüz, Millî Mücadele ve Atatürk temalarında sanat / edebiyat metinleri yoğun olarak kullanılmıştır. Bu temaların tarihî ve kültürel değerlerimizi, öğrenciye daha etkili bir şekilde aktarabilmesi açısından, duygu ve coşku ağırlıklı edebî metin türlerinin tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun, eğitim ve öğretim açısından isabetli olduğu söylenebilir. Ayrıca *Bilim ve Teknoloji* temasında makale, haber ve fıkra türünde öğretici metinlere yer verilmesi, öğrencinin konu hakkında açık ve anlaşılır bilgiler edinebilmesi açısından uygun düşmüştür.

Ceylan vd. (2019) tarafından hazırlanan 6. sınıf Türkçe ders kitabı örneği üzerinde yapılan incelemede şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır:

Tema	Metnin Adı	Yazar Adı	Metnin Türü
OKUMA KÜLTÜRÜ	Bu Da Benim Öyküm	Mine Soysal	Hikâye
	Ariyorum	Yusuf Yanç	Şiir
	Canım Kitaplığım	Celal Özcan	Hikâye
	Heykeli Dikilen Eşek	Ahmet Şerif İzgören	Dinleme Metni
MİLLÎ MÜCA- DELE VE ATATÜRK	Cephane Sandığında Kitap	Stüeyman Bulut	Hikâye
	Türk Askerinin Cesareti	İsmail Bilgin	Hikâye
	Yaşlı Nine	Stüeyman Bulut	Anı
	15 Temmuz	-	Bildiri
BİLİM VE TEKNOLOJİ	120	-	İzleme Metni
	Çanakkale Türküsü'nün Hikâyesi	Ünal Dirlik	Makale
	Aziz Sancar	Suat Turgut	Biyografi
	İnsanlar Zamanı Eskiden Nasıl Ölçerdi?	Bilge Nur Karagöz	Makale
ERDEMLER	Teknoloji Bağlılığı	-	Makale
	Bak Postacı Geliyor Selam Veriyor	Gökçe Özder	Dinleme Metni
	Atatürk'ün Geometri Kitabı	Tuğba Can	Sohbet
	Vermek Çoğalmaktır	Göksu Birol	Hikâye
DOĞA VE EVREN	Sevgi Diyen Çağlar Aşar	Bestami Yazgan	Şiir
	Gümüş Kanat	Cahit Uçuk	Hikâye
	Balkçıl	La Fontaine	Dinleme Metni
	Sır Tutamayan At Bakıcısı	Neslihan Beyhan	Masal
MİLLÎ KÜL- TÜRÜMÜZ	Merak Ettiklerimiz	Mark Brake	Sohbet
	Afyon	Serhat Albamya	Gezi Yazısı
	Su Kirliliği	Asena Meriç	Makale
	Kar Kristallerinin Peşinde Bir Yaşam	Bilge Nur Karagöz	Dinleme Metni
SAĞLIK VE SPOR	Şimşekler ve Yıldırımlar	Tarık Uslu	Sohbet
	Anadolu	Rıza Tevfik Bölük- başı	Şiir
	Tarhananın Öyküsü	-	Makale
	Ana Dili	Bahtiyar Vahapzade	Şiir
SAĞLIK VE SPOR	Kara Tren	Özhan Eren	Dinleme Metni
	Vatan Destanı	Halit Fahri Ozansoy	Şiir
	Bisiklet Zamanı	Meryem Arzu Aruntaş	Makale
	Yemek, İçmek ve Sindirmek	Tarık Uslu	Makale
Obezite Hakkında 10 Soru 10 Cevap	-	Broşür	

Ortaokul (5, 6, 7, 8) Türkçe Ders Kitaplarındaki Edebi Metinlerin Değerler Eğitimi Açısından Yeterliliği Üzerine Bir İnceleme

	Vazgeçmeyenlerin Hikâyesi Cirit	- Selcen Çiççi	Dinleme Metni Makale
	Evet Efendim	Mehmet Muhittin Sevilen	Tiyatro
BİREY VE TOPLUM	Sen De Bir İyilik Yap Dostluğa Dair	Necati Güngör Halil Cibran	Hikâye Deneme
	Hacettepe Sevgi Filozofu Yunus Emre	Sara Gürbüz Özeren Gülizi Özen	Dinleme Metni Deneme

Tablo 3. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metinlerin Metin Türleri ve Temaları

Sanat / Edebiyat Türleri	Sayı	Öğretici Türler	Sayı
Hikâye	7	Makale	8
Şiir	5	Sohbet	3
Masal	1	Deneme	2
Tiyatro	1	Anı	1
Biyografi	1	Gezi Yazısı	1
Dinleme/İzleme Metni	8	Broşür	1
		Bildiri	1

Tablo 4. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metin Türlerinin Sayısı

6. sınıf ders kitabında; 7 hikâye, 5 şiir, 1 masal, 1 tiyatro, 8 makale, 3 sohbet, 2 deneme, 1'er tane anı, biyografi, gezi yazısı, broşür, bildiri ve 8 dinleme/izleme metni yer almaktadır. Kitapta 14 sanat / edebiyat metini, 18 öğretici metin bulunmaktadır. Kitapta, 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nın aksine öğretici metinler, sanat / edebiyat metinlerden daha fazla yer almıştır.

Ders kitabında; *Okuma Kültürü, Millî Mücadele ve Atatürk, Bilim ve Teknoloji, Erdemler, Doğa ve Evren, Millî Kültürümüz, Sağlık ve Spor, Birey ve Toplum* olmak üzere 8 tema bulunmaktadır. *Erdemler ve Millî Kültürümüz* temalarında sanat / edebiyat türlerine daha fazla yer verilmiştir. *Millî Mücadele ve Atatürk* temasında ise, millî ve manevî değerlerin öğretimi açısından sanat / edebiyat metinlerinin daha fazla yer alması beklenirken öğretici metinler daha fazla tercih edilmiştir. *Bilim ve Teknoloji, Doğa ve Evren, Sağlık ve Spor* temalarında da öğretici metinlerin tercih edilmesi isabetli olmuştur.

Kır vd. (2019) tarafından hazırlanan 7. sınıf Türkçe ders kitabı örneği üzerinde yapılan incelemede şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır:

Tema	Metnin Adı	Yazar Adı	Metnin Türü
DUYGULAR	Bir Dünya Düşünürüm	Coşkun Ertepinar	Şiir
	Çiçek Dürbünü	Kemal Özer	Deneme
	Ana İşsiz Kalınca	Gülten Dayıoğlu	Hikâye
	Karadut	Çağatay Güler	Dinleme Metni
	Korku	Bahtiyar Vahapzade	Şiir
MİLLÎ MÜCADELE VE ATATÜRK	Atatürk'ü Gördüm Düşümde	A. Rıza Ergüven	Şiir
	Mürefetli Kadınlar ve Emin Astsubay	Ercan Dolapçı	Hikâye
	Sığırtmaç Mustafa'nın Öyküsü	Süleyman Bulut	Hikâye
	Penceresi Sonsuzluğa Açılan Oda	Adnan Binyazar	Dinleme Metni
	Gün Doğacak	Hadi Besleyici	Tiyatro
OKUMA KÜLTÜRÜ	Okumanın İşlevi	Emin Özdemir	Deneme
	Kitaplarla Kurulan Dostluk	Coşkun Ertepinar	Şiir
	Okumak Düşünmek İçindir	Ekmel Ali Okur	Sohbet
	Anne Frank'ın Hatıra Defteri	Ana Frank	Dinleme Metni
	Hayat O Gün Çok Güzeldi	İpek Akkan	Anı
ERDEMLER	Tahta Bisiklet	Hidayet Karakuş	Mektup
	Kaplumbağayla İki Ördek	La Fontaine	Fabl
	Kızgın Bir Lira	İbrahim Zeki Burdurlu	Anı
	Akıllı Evlat	Naki Tezel	Dinleme Metni
	Bir Adam, Bir Köy, Bir Orman	Jean Giono	Hikâye
KİŞİSEL GELİŞİM	Adını Göklere Yazdıran Çocuk	Vehbi Belgil	Biyografi
	Başarıya Gitmek mi, Başarıyı Çekmek mi?	Mümin Sekman	Sohbet
	"A" Harfi	Christy Brown	Otobiyografi
	Küçük Şeyler Üzerine Bir Öykü: İki Dost, Bir Kuş	Üstün Dökmen	Dinleme Metni
	Çok Geç Diye Bir Zaman	Mustafa Yurttaş	Hikâye
MİLLÎ KÜLTÜRÜMÜZ	Yusufoçuk	Ali Püsküllüoğlu	Efsane
	Karagöz Nedir?	Ünver Oral	Makale
	Anadolu'da Kilim Demek	Mehmet Önder	Deneme
	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	-	Dinleme Metni
	Nasrettin Hoca Hikâyeleri	Orhan Veli Kanık	Mizahî Fıkra
SAĞLIK VE SPOR	İki Tekerlekli Özgürlük	Gökçe Çiçek	Deneme
	Futbolcu Olmaya Karar Vermiştim	Demirtaş Ceyhun	Hikâye
	Karlı Dağların Arkadaşı Ol	Fatma Hazan Türkkol	Sohbet
	Broşür	İsmail Türkmen	Dinleme Metni
	Bilim İnsanı Öyküleri	Bilgin Ersözlü	Çizgi Roman
SANAT	Âşık Veysel Şatıroğlu	Turan Yalçın	Biyografi
	Geleneksel Türk Sanatlarından Ebru	Yasemin Şahin	Makale
	Ağaçtan Oyma Su Tası	İbrahim Zeki Burdurlu	Hikâye
	Yaşayan İnsan Hazinesi	-	İzleme Metni
	Gize	Gülten Dayıoğlu	Gezi Yazısı

Tablo 5. 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metinlerin Metin Türleri ve Temaları

Sanat / Edebiyat Türleri	Sayı	Öğretici Türler	Sayı
Hikâye	7	Deneme	4
Şiir	4	Sohbet	3
Efsane	1	Makale	2
Tiyatro	1	Anı	2
Çizgi Roman	1	Biyografi	2
Fabl	1	Otobiyografi	1
Mizahî Fıkra	1	Gezi Yazısı	1
Dinleme/İzleme Metni	8	Mektup	1

Tablo 6. 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metin Türlerinin Sayısı

7. sınıf ders kitabında; 7 hikâye, 4 şiir, 1'er tane efsane, tiyatro, çizgi roman, fabl, mizahî fıkra, 4 deneme, 3 sohbet, 2'şer tane makale, anı, biyografi, 1'er tane otobiyografi, gezi yazısı, mektup ve 8 dinleme/izleme metni yer almaktadır. Kitapta sanat / edebiyat metinleriyle öğretici metinlere, sayıca, eşit şekilde yer verilmiştir.

Ders kitabında; *Duygular, Millî Mücadele ve Atatürk, Okuma Kültürü, Erdemler, Kişisel Gelişim, Millî Kültürümüz, Sağlık ve Spor, Sanat* olmak üzere 8 tema yer almaktadır. *Millî Mücadele ve Atatürk* temasının tamamında sanat / edebiyat metinleri kullanılmıştır. *Erdemler* ve *Millî Kültürümüz* temalarında hem sanat / edebiyat metinleri hem de öğretici metinler bir arada kullanılmıştır. *Okuma Kültürü* temasında ise öğretici metinlere daha fazla yer verilmiştir. Okumayı teşvik edecek metinler deneme, sohbet, şiir ve anı türlerinde verilerek, öğrencinin daha samimi metinlerle ilişki kurması sağlanmıştır. Böylece temanın içeriğindeki konuların öğrenci tarafından kavranması kolaylaştırılmış ve öğrencinin farklı metin türleri ile karşılaşması sağlanmıştır. Bu sınıf seviyesinde metin türleri, 6. sınıf ders kitabına göre, daha dikkatli ve özenli seçilmiştir denebilir.

Eselioğlu vd. (2019) tarafından hazırlanan 8. sınıf Türkçe ders kitabı örneği üzerinde yapılan incelemede şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır:

Tema	Metnin Adı	Yazar Adı	Metnin Türü
ERDEMLER	İyimsizlik ve Kötümsizlik Üzerine	Yusuf Çotuksöken	Deneme
	Kaşığı	Ömer Seyfettin	Hikâye
	İnsanla Güzel	İlhan Geçer	Şiir
	Kedi ile Fare	Beydeba	Dinleme Metni
	Ayaz'ın Definesi	Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî	Hikâye
MİLLÎ MÜCADELE VE ATATÜRK	Bayrağımızın Altında	Halide Edip Adıvar	Hikâye

	Atatürk ve Müzik	Seda Bayındır Uluskan	Makale
	Kınalı Ali'nin Mektubu	-	Hikâye
	Atatürk'ü Gördüm	Muzaffer İzgü	Dinleme Metni
	Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor	Arif Nihat Asya	Şiir
BİLİM VE TEKNOLOJİ	Günlük Hayatımızda E-Hastalıklar	Ali Murat Kırık	Fıkra (Köşe Yazısı)
	Simit ve Peynir'le Bilim İnsanı Öyküleri	Bilgin Ersözlü	Çizgi Roman
	Parktaki Bilim	Yasemin Şahin	Sohbet
	Uzay Giyisileri	Canan Tan	Dinleme Metni
	Eski Çağlardan Beri Dişle-rimize Çok İyi Baktık	Bilge Nur Karagöz	Makale
BİREY VE TOPLUM	Kaldırımlar	Necip Fazıl Kısakürek	Şiir
	Portakal	Mustafa Çiftçi	Hikâye
	Dilimiz Kuşatma Altında	Deniz Banoğlu	Fıkra (Köşe Yazısı)
	Karanlığın Rengi Beyaz	Kerim-Selim Altınok	Dinleme Metni
ZAMAN VE MEKÂN	Masal Ağacı	Gülten Dayıoğlu	Hikâye
	Eşref Saati	Şevket Rado	Sohbet
	Türkiye	Atilla İlhan	Şiir
	Kırk Gün Kırk Gece	Yaşar Kemal	Gezi Yazısı (Röportaj)
	İssiz Ada	Robinson Crusoe	Dinleme Metni
	İstanbul'la Hasbihâl	Zeynel Beksaç	Şiir
MİLLÎ KÜLTÜRÜMÜZ	Göç Destanı	Nihad Sâmî Banarlı	Destan
	Vatan Sevgisini İçten Duyanlar	Âşık Veysel Şatıroğlu	Şiir
	Bir Fincan Kahve	Mehmet Önder	Sohbet
	Kız Kulesi	Mevlüt Kaplan	Dinleme Metni
	Karagöz	Bekir Aktan	Tiyatro
DOĞA VE EVREN	Yılkı Atı	Abbas Sayar	Roman
	Rüzgâr	Cahit Külebi	Şiir
	Gündüzünü Kaybeden Kuş	Halikamas Balık- çısı	Hikâye
	Hava Kirliliği	-	Video
	Canberra	Gülten Dayıoğlu	Gezi Yazısı
VATANDAŞLIK	Haritada Bir Nokta	Sait Faik Abasıya- nık	Hikâye
	Yaşamaya Dair	Nazım Hikmet Ran	Şiir
	Kalbim Rumeli'de Kaldı	Firdevs Tunçay	Hikâye
	Zeytinyağı Üretimi	-	Video
	İmece	Yaşar Kemal	Hikâye

Tablo 7. 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metinlerin Metin Türleri ve Temaları

Sanat / Edebiyat Türleri	Sayı	Öğretici Türler	Sayı
Hikâye	10	Sohbet	3
Şiir	8	Gezi Yazısı	2
Roman	1	Makale	2
Destan	1	Fıkra	2
Tiyatro	1	Deneme	1
Çizgi Roman	1		
Dinleme/İzleme Metni	8		

Tablo 8. 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metin Türlerinin Sayısı

8. sınıf ders kitabında; 10 hikâye, 8 şiir, 1'er tane roman, destan, tiyatro, çizgi roman, 3 sohbet, 2'şer tane gezi yazısı, makale, fıkra, 1 deneme ve 8 dinleme/izleme metni yer almaktadır. Kitapta sanat / edebiyat metinlerinin, öğretici metinlerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Ders kitabında; *Erdemler, Millî Mücadele ve Atatürk, Bilim ve Teknoloji, Birey ve Toplum, Zaman ve Mekân, Millî Kültürümüz, Doğa ve Evren, Vatandaşlık* olmak üzere 8 tema yer almıştır. *Vatandaşlık* temasında tamamen sanat / edebiyat metinleri kullanılırken, *Bilim ve Teknoloji* temasında öğretici metinlere yer verilmiştir. Ayrıca, *Birey ve Toplum, Millî Kültürümüz* temalarında sanat / edebiyat metinlerinin sayıca daha fazla tercih edildiği görülmektedir.

Sonuç

Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler, Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki "Ders Kitaplarına Alınacak Metinlerin Nitelikleri" (MEB, 2019: 18) kısmında yer alan özelliklere uygun olarak seçilmiştir.

5. sınıftan 8. sınıfa doğru ilerleme kaydedildikçe sanat / edebiyat metinlerinin azalması, öğretici metinlerin ise artması beklenir. Ancak 8. sınıf ders kitabındaki metinler incelendiğinde bu durumun tam tersi bir tablo ortaya çıkmaktadır. 5. sınıf ders kitabında 8 öğretici metin yer alırken; 6. sınıf ders kitabında 18 öğretici metin yer alarak öğretici metin sayısı artmıştır. Ancak 7. sınıf ders kitabında 16 öğretici metin, 8. sınıf ders kitabında ise 10 öğretici metin yer almıştır. Bu duruma göre öğretici metin sayısındaki beklenen kademeli yükselişin sağlanamadığı görülmektedir.

Türkçe ders kitaplarında yer alan metin türlerinin, sınıf düzeyi ilerledikçe, çeşitlenmesi ve metin türü sayısının artması

beklenir. Oysa bu çalışmada incelenen ve 2019 - 2020 ders yılında kullanılan Türkçe ders kitaplarında; 5. sınıfta 13 metin türü, 6. sınıfta 12 metin türü, 7. sınıfta 15 metin türü ve 8. sınıfta 11 metin türünün bulunduğu görülmektedir. Buna göre ders kitaplarındaki metin türlerinin çeşitliliği de kademeli artış göstermemektedir. Metin türlerinin sınıf düzeylerine göre artışı sadece 7. sınıf ders kitabında sağlanmıştır. Ancak bu durum 8. sınıf ders kitabına yansımamıştır.

Türkçe ders kitaplarındaki temalarla metin türleri arasındaki ilişkide; sanat / edebiyat metinleri, manevî değerlerin işlendiği *Erdemler*, *Millî Kültürümüz*, *Millî Mücadele* ve *Atatürk* gibi temalarda isabetli olarak daha fazla tercih edilmiştir. Bilgi ağırlıklı öğretici metinler ise; temalara uygun olarak günlük hayatın, teknolojinin ve somut konuların işlenmesinde, türün imkânlarından dolayı *Bilim ve Teknoloji*, *Doğa ve Evren*, *Sağlık ve Spor* gibi temalarda daha fazla tercih edilmiştir.

Okuma Kültürü teması sadece 6 ve 7. sınıf ders kitaplarında yer almaktadır. Tuncay Türkben'e göre "Okuma Kültürü teması çocuğa okuma alışkanlığını kazandırılması açısından çok önemlidir. Bu nedenle bu temanın da zorunlu temalar içerisine dâhil edilmesi gerekmektedir" (2018: 2164). Buna göre okuma alışkanlığı, dil gelişimini sağlamanın en temel unsurlarından biridir. Bu konu Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda da şu şekilde vurgulanmıştır: "dil becerilerinin ve yetkinliklerinin geliştirilmesini, diğer tüm alanlarda öğrenme, kişisel ve sosyal gelişme ile mesleki becerileri edinmenin ön şartı olarak kabul etmektedir" (MEB, 2019: 8). Böylece dil gelişimi program tarafından da desteklendiğine göre, temel dil becerilerinin gelişimi ve okuma alışkanlığı kazanılması açısından, *Okuma Kültürü* temasının da zorunlu temalar arasına alınması uygun olacaktır. *Okuma Kültürü* temasının nitelikli, öğrencinin seviyesine uygun sanat ve edebiyat metinleriyle desteklenmesi ile öğrenci hem yetkin metin türlerini tanıyacak hem de okuma alışkanlığı edinme yolunda önemli bir kazanım elde edecektir.

Kaynakça

CEYLAN, Sabri, DURU, Kadir, ERKEK, Gülten, PASTUTMAZ, Murat (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 6*, İstanbul: MEB Yay.

- ÇAPRAZ BARAN, Şule, DİREN Elif (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı*, Ankara: Anıttepe Yay.
- ÇEÇEN, Mehmet Akif ve ÇİFTÇİ, Ömer (2007). “İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Tür ve Tema Açısından İncelenmesi”, *Milli Eğitim Dergisi* S. 173, s. 39-49.
- ESELİOĞLU, Hilal, SET, Sıdika, YÜCEL, Ayşe (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8 Ders Kitabı*, İstanbul: MEB Yay.
- KIR, Tolga, KIRMAN, Emine, YAĞIZ, Seda (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 7*, İstanbul: MEB Yay.
- MEB (2019), *Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1,2,3,4,5,6,7 ve 8. Sınıflar)*, Ankara.
- ÖZBAY, Murat ve ÇEÇEN, Mehmet Akif (2012). “Türkçe Ders Kitaplarında (6-8. sınıflar) Yer Alan Metinlerin Tür ve Tema Açısından İncelenmesi”, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 67-76.
- TÜRK BEN, Tuncay (2018). “Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Tür ve Tema Açısından İncelenmesi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 3, s. 2152-2166.

ШИЕЛІ АУДАНЫНДАҒЫ ТОПОНИМДЕРДІҢ КОГНИТИВТІК СИПАТТАМАСЫ

Түйіндеме

Мақалада Шиелі ауданындағы топонимдердің когнитивтік (танымдық) сипаты қарастырылды. Әуелі топонимика ғылымының зерттеу нысаны, қарастыратын мәселелеріне тоқталып, ғалымдардың бұл тұрғыда айтқан пікірлеріне шолу жасалды. Одан соң топонимдердің когнитивтік сипатына қарай ойысып, Шиелі ауданындағы топонимдердің танымдық тұрғыда зерттелуі турасында сөз қозғалды. Шиелі ауданындағы топонимдердің когнитивтік сипаты мысалдар арқылы дәлелденіп, қойнауы құпияға толы Сыр өңіріндегі топонимдік атаулардың мән-мағынасына талдау жасалып, зерттеулер жүргізілді.

Тірек Сөздер: топонимдер, когнитивтік лингвистика, дүниенің топонимиялық бейнесі, ғалам бейнесі, таным.

COGNITIVE CHARACTERISTICS OF TOPONYMS IN SHIELI DISTRICT

Abstract

The article considers the cognitive nature of toponyms in Shieli district. First of all, the object of study of the science of toponymy, the issues considered, and the views of scientists in this regard were reviewed. Then there was a discussion of the cognitive nature

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMA-
LARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CILT 4 / SAYI 4 / EKİM
2021

Sorumlu Yazar Corresponding Author

F. A. RYSTEMBEK
A. M. ABASILOV
Магистрант, Қорқыт ата
атындағы Қызылорда
университеті, [gazi-
za.rustembek99@mail.ru](mailto:gazi-za.rustembek99@mail.ru)
Қорқыт ата атындағы
Қызылорда
университетінің
профессоры,
aman_abasilov@mail.ru

Gönderim Tarihi
Received
17.10.2021

Kabul Tarihi
Accepted
28.10.2021

Atıf
RYSTEMBEK, F. A.,
ABASILOV, A. M.
(2021). “Шиелі
Ауданындағы
Топонимдердің
Когнитивтік
Сипаттамасы”,
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (4/4), 37-48.

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

of toponyms and the cognitive study of toponyms in Shieli district. The cognitive nature of toponyms in Shieli district was proved by examples, the meaning of toponymic names in Shieli region was analyzed and researched.

Keywords: toponyms, cognitive linguistics, toponymic image of the world, image of the universe, cognition.

Кіріспе

Жер-су атауларының қойылуында ұлттық таным мен салт-дәстүрдің және елдегі саяси жағдайдың ықпалы мол болатыны белгілі. Сондықтан болар географиялық атаулардың (топонимдердің) шығу төркіні, олардың аталу себептері адамзат баласын ерте заманнан-ақ қызықтырып келеді. Шындығын айтқанда, қазақтың ұлан-байтақ жеріндегі жер-су аттарының өзіндік мән-мағынасы, шығу тарихы, көпшілікке беймәлім сыр-құпиясы толығымен ашылып болған жоқ. Кез келген елдің өткені мен бүгінгінің сабақтастығы оның жер-су атаулары – топонимдері арқылы көрініс табады.

Біле білген адам үшін жер-су атаулары халықтың сан ғасырлық тарихынан сыр шертеді. Топонимист ғалым Е.М.Поспелов: «Географиялық атаулар мен қоғамдық институттар тікелей саясатпен байланысты дамып отырады. Қоғамдағы үстем тап жұртшылықты өзінің идеологиясы мен саясатына жер-су атаулары арқылы бағындырады», - депті (Комков, 1976: 5-12).

Осы пікірді назарға алсақ, әр ғасырдағы саяси-экономикалық өзгеріс сол қоғамның топонимикалық жүйе кеңістігіне терең із қалдырғанын жасыра алмаймыз. Қойнауы құпияға толы Сыр өңірінде көненің көзі де, бүгінгінің өзі де бар. Қасиетті Сыр топырағы бүкіл әлемдік тарихта өзіндік орны бар өлке. Шиелі жерінің арғы тарихы – жалпы Сыр бойы тарихымен өзектес, бөлежара қарауға болмайтын біртұтас тарих. Тарихшылардың, археологтардың ой-пікірі мен тарихи жазбаларға қарағанда Сыр бойы тарихы, оның ішінде Сыр өзенінің орта ағысына орналасқан Шиелі жері қай жағынан болса да жұрт назарын аударатын, тарихы арыда жатқан өлке екені даусыз.

Шиеліні ел ауызында кейде «Қызылорданың Швейцариясы» деп те атайды. Бұдан шығатын қорытынды

Шиелі ауданы Ақмешіт атырабындағы ең бір көгі шүйгін, құсы тұйғын ауданның бірі десек артық айтқанымыз емес.

Жұмыр жердің бетіндегі саналы қауым тіршілік еткен әрбір ой мен қыр, өзен мен көл, тау мен тас, әр мекен, әр қоныс, тіптен адам баласының аяғы кейде жетіп, кейде жатпеген сар даланы алсақ та, мұның әрқайсысының өз аты, өз есімі болатыны тайға таңба басқандай анық нәрсе. Мұндай атауларды ғылымда **топоним** дейді. Географиялық объектіге ат қоятын да, оны жадында сақтап жүретін де, кейінгіге мирас етіп қалдыратын да - сол өңір, сол аймақта ертелі-кеш тіршілік кешкен, я сонда өмір сүріп жатқан халық. Сондықтан да топонимдер – тікелей халық және оның тілінің жемісі.

Бергі бір дәуірлерде пайда болған, сондай-ақ күні кеше ғана өзіміздің көз алдымызда туып дүниеге келген жер-су аттарын былай қойғанда, есте жоқ ерте замандарда солай деп аталып, бүгінгі күнге келіп жеткен топонимдерге де қазақ даласы тұнып тұр. Бұларды танып-білу тек топонимикалық атаулардың пайда болуы мен жасалуының жай-жапсарынан хабардар болып қана қою емес, тұтас географиялық өңірді мекен еткен халықтың кешегісі мен бүгінгісі жөніндегі мағлұматымызды, білімімізді ұлғайтуға, кеңейтуге тікелей септігі бар, танымдық мәні аса зор зерделі іс.

Тіл пайда болған күннен бастап, адам баласында дүниені танып-білу, танығанын басқаға жеткізу, тілдік ойлау тәжірибесі жинақталып, қалыптасты. Тілдің осы танымдық қызметі, онымен байланысты тілдік бірліктердің табиғатын тану тіл білімінің когнитивті лингвистика саласында қарастырылады.

Когнитивтік лингвистика дегеніміз – ақпаратты репрезентациялау, кодтау және трансформациялауда маңызды рөл атқаратын таңбалар жүйесі» (Кубрякова, Демьянков, Панкрац, Лузина, 1966: 53).

Тіл ғылымындағы танымдық бағыт тілді жалаң құрылымдық таным тұрғысынан емес, жаңаша дүниетаным, сананың мазмұндық көрінісін, қызметін тілдік бірліктер арқылы, әлем бейнесінің санада таңбаланып, қайта кері

байланысқа түсу арқылы тілмен танылуын зерттейді, ашып беруді көздейді.

Адам өмірінде тану үдерісі (когниция) үнемі жүреді. Көз алдындағы әрбір көріністі, құбылысты көру, сезіну, есту, байқау, айту, т.б. әрекет арқылы адам өз санасында ерікті-еріксіз түрде сол әрекеттермен үзіктеп ақпар, мәлімет жинақтап отырады, кейін керек кезінде немесе олардың әсер етуі кезінде ойлап, қорытып, тұжырымдап, мазмұнды ой жинақтайды, өзіндік пікір қалыптастыра бастайды. Өйткені адам әрекеті оның жинақтаған өмірлік, тәжірибелік білімі (танымы) арқылы көрініс береді.

Таным, танымдық әрекет тілден тысқары емес. Адамның сөйлеуінен оның танымы аңғарылады. Танымдық әрекетпен әлем санада белгілі бір жинақталған білімдік құрылыммен суреттеледі (Қасым, Шақаман, 2018: 168).

Тілдің танымдық бағыты туралы алғаш зерттеп, өзіндік ой-тұжырымдарын ғылыми негіздеген, когнитивті лингвистиканың негізін қалаушылар Р.Лангакер, Дж.Лакофф, Р.Джекендофф, А.Вежбицкая, т.б. ғалымдар «тілдік әрекетті - қабілеттегі танымдық әрекет негізі», - деп көрсетуді жөн санайды. Біз де бұл тұжырыммен келісеміз. Себебі барлық іс-әрекет бастауында тіл тұратындықтан, бұл пікірдің дұрыстығына еш күмән келтірмесек те болады.

Шетел тіл білімінде танымдық бағыт мағынасын, тіл мазмұнын, сөйлеу құрылымын қарастырудан басталса, орыс тіл білімінде тілдік танымдық зерттеу аталым мәселесін зерттеуден туындаған. Осыған байланысты ғалым В.А.Маслова бұл бағытта орыс тіл ғылымында «когнитивті семантика» - деп қарастыру басым екенін көрсетеді (Стернин, 2001: 75-81).

В.З.Демьянков «когнитивизмді», әсіресе, тілдік таным ілімін, мәселені талдап түсіндіру ыңғайы (интерпретирующий подход) деп қарайды: «...понятие языковой когниций совпадает с тем, что в последние годы, в рамках интерпретационизма, называют интерпретацией в широком смысле, охватывающей фактически все действия над языком, когда для этих действий появляется повод – речь. Если эту речь нужно продуцировать, внутренний мир интерпретируется в виде речи. Когда же речь задана как

объект восприятия – интерпретируется она» (Демьянков, 1994: 17-33). Осылайша ғалым сырттан қабылданған әлемнің адамның жан-дүниесінде таразыланып, қорытылып, ақпарат көзіне айналып, ішкі әлемді сөйлеу арқылы таныту, сөзбен танылатын әлемді жеткізу деп көрсетеді.

Когнитивті лингвистика саласында зерттеу жүргізген ресейлік ғалымның бірі Н.Н.Рябцева батыс пен ресейлік лингвистикада «когнитивті» мәнін түсіндіретін ортақ анықтама жоқтығын атап көрсетеді. Дегенмен когнитивті деп есептелген зерттеулердің көпшілігі когнитивті еместігін, керісінше семантикалық зерттеулерде таным мәселесі ашылатынын Ю.А.Апресян, Н.Д.Арутюнова, А.Г.Шмелев, Г.В.Булыгина, В.Левонтина еңбектері арқылы атап өтеді (Рябцева, 2000: 232).

Қазақ тіл білімінде қазіргі тіл ғылымында қалыптасқан нақты ұғымдық терминмен аталмаса да, когнитивті лингвистика мәселелері ХІХ-ХХ ғасыр аралығындағы ғалымдар еңбектерінде зерттелгені сөзсіз. Қазақ тілінің жалпы теориялық сипатын берген қазақ тіл білімінің негізін салушы ғалымдар А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, С.Аманжолов, т.б. еңбектерінде тілдің танымдық қызметін, тіл арқылы адам танымын ашу, әлем бейнесін тану туралы пікірлер айтылады.

А.Байтұрсынұлы да, Қ.Жұбанов та – тіл арқылы танымды зерттеуді, танымды таныту арқылы тіл мәселесін шешу жолын көрсетіп, бағыттап берген ғалымдар. Мәселен, тіл дыбысын танытып түсіндіруде тілден тыс дыбыстарды келтірумен Қ.Жұбанов өте тамаша салыстыру жазған. Адамзат танымын ашудың және табиғи танымды түсіндірудің бірден бір ғылыми жолын көрсеткен. Фонетикаға берген анықтамасында оның сипаты дәл көрсетіледі: «Фонетика – дыбыс тілі дыбыстарының тілдік қасиеттерін тексеретін ғылым» (Жұбанов, 1999: 361).

Қазақ тіл білімінде когнитивтік лингвистиканың ұлттық негізде қалыптасып, кең қанат жаюы тілді дара тұлғаның танымы мен психикасы арқылы зерттеп, танудың лингвофилософиялық, лингвопсихологиялық негіздемесін жасаған лингвист ғалым Қ.Жаманбаеваның «Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ,

тілдік сана» деп аталатын еңбегімен тығыз байланысты. Ғалым аталған еңбегінде қазақ тіл білімінде тұңғыш рет тілдік сана, дара тұлға мәселесіне қатысты, көркем шығармадағы концептілік құрылымды танытумен байланысты, дүниенің тілдік бейнесі мәселесін талдау арқылы, тіл мен ойлау, тіл мен мәдениет қарым-қатынасын сипаттау бағытында көрініс берді (Нұрдәулетова, 2011: 312).

Когнитивтік талдаудың сүйенетін басты негізі топонимдердің адамның тілдік санасында репрезенттелуі, миымен қабылданып, санада өңделуі. Қоғам дамуының кез келген кезеңінде ономастикалық атаулардың тарихи маңызы зор болды. Адам қоғамдастығының бірде бірі, бірде бір мемлекет өзінің даму үдерісінде өзінің антропонимдері мен топонимдерінің жинағынсыз өмір сүрген емес.

Жер-су аттарының қойылу сырына үңілген шығыстың ғұлама ғалымы Әбу Райхан әл-Бируни былай деп жазыпты: «названия изменяются быстро, когда какой-либо местностью овладевают иноплеменники с чужим языком. Их органы речи часто коверкают названия, и в таком виде они переносят их в свой язык, как это в обычае греков. Они берут первоначальное значение, но название претерпевают изменения». Расында, атаулар осындай өзгерістерге ұшырап барып, белгілі бір орын алған оқиға негізінде топонимдік атауға ие болып, тарих беттеріне жазылады.

Дүниенің топонимиялық бейнесін суреттеудегі бағыт-бағдарлық таным моделіне тек қана көлемі шағын келетін кеңістікке тән микротопонимдік атаулар ғана қолданылмаған, осы бағыттық модель аясында, біздің пікірімізше, өте үлкен, көлемді географиялық нысандар да атау объектілеріне айналған. Мәселен, Арқа (Сарыарқа) атауының түрлі этимологиясы бар – соның бірі: тарихи мәні бар – «артымыздағы ел», «арт жақта орналасқан жұрт» дейтін болсақ, дегенмен арқа аппелятивінің түпкі мағынасы анатомиялық арқа (жон арқа, «спина») деген сөзге тірелетін сияқты. Сол Ұлы Жонның (Сары арқаның) шығыс бүйіріне көне қазақтар Ерен Қабырғаны орналастырған, яғни Тянь-Шань тауына да сондай атау берген.

Шиелі атауы сыртқы тұрпатына қарайтын болсақ «Ши+елі», «Шие+елі» сынды тіркестерден пайда болуы мүмкін деген болжам жасауға әбден болады. Дегенмен атаудың этимологиясына сүйенетін болсақ мынадай тұжырымға келеміз. Шиелі жемісі қып-қызыл шиедей болып тұнып тұратын, осы өңірде, әсіресе, су жағасында молынан өсетін ақ шеңгелге, оның шиедей қызыл жемісіне байланысты қойылған. Шиелі атауын халық осылай мұнда соншалықты мол өспейтін шие жеміс ағашынан, жабайы шиеден емес, соған ұқсас, аяқ бассаң кездесетін жемісі шиедей қып-қызыл ақ шеңгелден туындатқан (Ысымұлы, 2008: 300).

Жоғарыда айтып өткеніміздей, бағыттық модель аясындағы когнитивтік сипаттағы топонимдер Шиелі ауданында да кездеседі. Оған мысал бола алатын топонимдік атаулар мен олардың этимологиясына тоқталып өтуді жөн санадық.

Табакбұлақ – бұлақ аты. Бастауы домалақ, табак тәрізді. Суы аз, бір отар бірде қанса, бірде қанбайды. «Табактағы су» мағынасында қойылған атау.

Қарамұрын – тау аты. Шиелі ауданының территориясындағы Қаратау сілемдерінің ең биігі. Алыстан қарауытып мұрын сияктанып тұрған көріністі байқауға болады.

Диірментау – тау аты. Таудың формасы қол диірменге ұқсайды. Көлбей орналасқан және ол таудың тасы қатты болып ел диірменге сол таудан тас алған.

Белқұдық – жер аты. Қаратаудың бір сілемі, құдығы бар. Ескілікті керуен жолындағылар белдің, яғни асудың үстінде жол бойындағы құдыққа аялдап өткен. «Жолдың белортасында орналасқан құдық» деген мағынада.

Науалы – тау, бұлақ аты. Бұлақтың жағасында жағалай жиде өскен. Бастаудың шыққан жері науа (астау) сияқты. Екі жағы биік жартас және арғы-бергі жағындағылар отарларын сол жерден келіп суарған.

Сауысқандық – тау аты. Созақ ауданымен шектес. Шыңның төбесіндегі тау жыныстары ағы мен қарасы араласып алыстан қарағанда сауысқанға ұқсайды.

Әлемнің топонимиялық көрінісіне тән тағы бір ерекшелік – кеңістікті бағыт-бағдарлық модель арқылы игергенде визуалды факторға үлкен мән беру керек болып табылады. Басқа сөзбен айтқанда, кеңістіктің бағыттық моделінде жылжу барысында (бағыттық саяхатта, көшу жолында, малды жаю қозғалысында) географиялық нысанды, әсіресе алыстан, көзбен байқап (көріп), сол табиғи объектінің ел алғашында түр-түсіне назар аударылады.

Қазақ мифологиялық дүниетанымында Көктөбе, Қазығұрт, Байтерек немесе басқа да киелі табиғи нысандар жер кіндігі, жер ортасы болып табылады. Сол жер кіндігінде қазақ халқының ел ортасы, атамекен шеңберін құрайтын тау, өзен, бұлақ, дала, орман, ағаш, сай-сала т.б. географиялық нысандар орналасқан. Рухани, этникалық орталықтан алыстай келе, көп жағдайда жау, жат болып кететін, танымайтын, бөгде кеңістіктер орналасқан.

Кеңістікті бағыт-бағдарлық модель арқылы объектінің түсіне байланысты қойылған топонимдер біз зерттеп отырған Шиелі ауданында көптеп кездеседі. Мысалы:

- Ақтау – тау аты, Қаратаудың соңғы сілемдерінің бірі.
- Акши – сай аты.
- Ақжар – тау, өзен аты.
- Ақбұлақ – бұлақ.
- Ақтас – Қаратаудың бергі етегіндегі тау аты.
- Қызылқайың – жер аты, елді мекен.
- Қызылтам – бекет.
- Қызылұңғы – тау, аңғар аты.
- Қызылжар – төбе, жер аты.
- Қызылбұлақ – бұлақ.
- Қызылшоқы – тау аты.
- Көктал – тоғай аты.
- Көкжиде – тоғай аты.
- Көкөзек – су жиналған жер.
- Көксу – көл.
- Көктас – тау.
- Қарашоқы – тау.

Топонимиялық концептілер ментальды-топонимиялық стереотиптер негізінде жинақталып, әлемнің топонимиялық

көрінісін сипаттайды, бұл көрініс қазақ тілінде топонимдер арқылы өрнектеледі.

«Ғалам бейнесі (картина мира) когнитивтік лингвистикадағы басты термин болып табылады». Ғалам бейнесі («ғалам образы» немесе «ғалам моделі») терминдері мен ұғымдары Е.Ә.Кәрімбаевтың жұмысында топонимикалық номинацияны суреттеуде, ұлттық ономастикалық сөздіктің экстралингвистикалық берілімін түсіндіруде қолданылады. «Ғалам образы», «ғалам туралы білімдер жүйесі» ұғымдары адамға ұлттық тіл мен ұлттық, жалпы халықтық ономастикон жүйесіндегі адамға, сонымен қатар тілде, тілдік қызметте, абстрактілі және нақты ұлттық тілдік тұлға мен қазақ тілдік тұлғаның жеке ономастиконына қатысты түрде түсіндіріледі. Тілдік тұлғаның сөйлеу, ойлау қызметінің базасы ретінде ғаламның жеке және субъектілік бейнесін қарастыру кезінде «ғалам бейнесі дегеніміз – адамның дүниетанымындағы субъектілік және объектілік бастауларының синтетикалық бірлігі, рухани жеке әрі мәдени тарихи субстанциясының синтезі екенін еске алу қажет», - деп атап көрсетеді.

Г.А.Брутян, Р.И.Павиленис т.б. философтар, Ю.Н.Караулов, Г.В.Колшанский, В.И.Постовалова, Г.В.Раишвили, Б.А.Серебренников, В.Н.Телия сияқты лингвистер тарапынан ғаламның концептілік және тілдік бейнесі ажыратылып көрсетіледі. Тілдік формада берілген дүние туралы білімдердің жиынтығы түрлі тілдік концепцияларда бірде «ғаламның тілдік көрінісі», бірде «ғаламның тілдік моделі», бірде «ғаламның тілдік бейнесі», бірде «тіл аралық ғалам» деп көрсетіліп жүр. Егер ғаламның тілдік бейнесі түрлі деңгейдегі тілдік бірліктерде ғаламның ұлттық бейнесін көрсетсе, онда ономастикалық деңгейдегі жалқы есімдер ғаламның ұлттық, тілдік бейнесінің фрагменті болып табылады да, ғаламның топонимдік ұлттық бейнесін құрай алады деп қисынды түрде айтуға болады.

Осыған орай қазақ топонимдерінің ұлттық болмыс концептілерін жасауға қатысты тіл мен таным процестерінің арақатынасын көрсету тіл қолданысының когнитивтік жүйесіне сүйенеді деуге болады. Ғаламның

тілдік бейнесі, ұлттық болмысы әр этноста әр түрлі болуы этностың тәжірибесі, білімімен байланысты. Өйткен, тілдік таңбаның таңбалаушы қызметі сыртқы дүниемен байланысында ғана емес, адамның өмірден көрген-білгені, көңілге түйгені білімнің негізі болып табылады. Оның тілдік бейнесі ұлттық рухани болмысы әр халықта әр түрлі.

Мәселен, мал шаруашылығымен айналысқан қазақ халқы үшін топонимдер кешені әрбір тұрғынның зердесінде сақталған ерекше бір картаны көз алдына әкелген. Ономастика кешеніне кіретін географиялық атаулардың бірін еске салсаңыз болды, аталған географиялық объектіні «ой картасын» бірден көз алдына келтіре білген. Егер мал «*Ұзынбұлақтың басында жайылып жатыр*» деген хабар берілсе, бұл хабарды қабылдаушы Бесжал тауының оңтүстігіне қарай Қаратас жарының басындағы Кеңсай жырасының солтүстігінде жайылып жатқан малды «ой картасында» елестете білген. Егер мал жайылып жатқан жерді дәлірек елестету керек болса, онда аталған объектінің маңында орналасқан өзіндік белгі қызметін атқаратын ұлттық болмысты бейнелейтін қосымша топонимдер аталған» (Аронов, 1992: 27).

Бұдан қазақ халқының ұлттық рухани болмысын бейнелейтін топонимиканың өмірде маңызды орын алып, олардың шексіз дала алқабы мен шөлді жайылымдарда көші-қон кезінде белгілі қызмет атқарғанын байқауға болады. Ономастикалық атауларда географиялық объектілердің этнос пен табиғат байланысын бейнелейтін сөздердің көп болуы топонимикалық объектілерді «көзбен шолуға» негізделгенімен, сондай-ақ, қазақтардың тұрмыс-салтымен, этномәдени шаруашылық түрінің өзіндік ерекшеліктерімен байланысты түсіндіруге болады.

Осы тұрғыда Л.М.Дмитриеваның мына пікірін айта кеткеніміз жөн: «Ғаламның топонимиялық бейнесінде кеңістік категориясына едәуір маңызды орын алады, өйткені бұл категория адам мен оның өмір болмысы арасын біріктіре қарастырады». «Кеңістік концептісі» дүниенің топонимиялық бейнесінде тұлғаның топонимиялық санасы фрагменті ретінде оның ментальдік ішкі танымының тілдік айналымда ұласу негізін қалаушы басты концепт болып

табылады (Дмитриева, 2003: 38). Топонимиялық атауларда ұсынылып отырған кеңістік өмір-тіршілік қызметінің құндылықтары арқылы ғаламды қабылдаушы, субъекті тұрғысынан алғанда халықтық болып саналады. Ғаламның топонимиялық бейнесіне ғалам туралы, адамның бір нәрсе жайлы қалыптасқан мағлұматы, бағдарланған білімі енеді, сондай-ақ ғаламның ономастикалық бейнесі тілдік таңбаларда, жалқы есімдерде ғаламды қабылдаудың тәсілдері мен формаларын бейнелейді.

Топонимдік тілдік бірліктер аса күрделі тілдік таңба болғандықтан, оларды дәстүрлі тілдік тұрғыдан ғана қарастыру жеткіліксіз болады. Себебі топонимдердің мазмұны көптеген сыртқы факторлармен байланысты болып келеді де, адам санасында тілдік және тілдік емес білімдер жүйесін құрайды. Ұлттың, халықтың ұжымдық тәжірибесін, қоғамдағы адамдардың бір-бірімен байланысын, шаруашылығын, рухани, материалды мәдениетін т.б. концептілік білім кешенінде өз бойына жинақтайды. Сол себепті де топонимдер когнитивтік лингвистика аясында қарқынды түрде зерттеліп келеді.

Қорытынды

Қорыта келгенде айтарымыз, біз зерттеп отырған Шиелі ауданындағы топонимдер халқымыздың өткен дәуірдегі тарихына, көрші елдермен жасалған мәдени қарым-қатынасын және әдет-ғұрпын танып білуде де, атқарар рөлі зор. Өйткені ол атаулардың барлығы – халық тарихы, қоғам өмірімен, адамдардың жеке бас, іс-әрекетімен тығыз байланысты. Ұрпақтан ұрпаққа жетіп, ғасырдан ғасырға ұласып, кейінгі буындарға мирас болып отырған мәдени мұра, өшпес шежіре, халықтың шынар ой, ұшқыр қиял, данышпандық зердесі мен ұлттық мінез-құлқы барша болмысының көрінісі. Жұмыр жерді мекен еткен адамдардың өмір сүру ортасында байқағанымыздай танымның алар орны зор. Ал енді, топонимдердің когнитивтік сипатына келсек, зерттеулер аз болғанымен, зерттеуге тұрарлық көлемді мәселелердің барына көз жеткіздік. Ендігі кезекте Шиелі ауданындағы топонимдердің табиғатын когнитивтік лингвистика

тұрғысынан кешенді түрде зерттеп, тұжырымдар жасау уақыттың және болашақтың еншісінде деп білеміз.

Әдебиеттер

- АРОНОВ, Куслан (1992). «Этнолингвистическая природа народных космоимов в казахском языке», Алматы, б. 27.
- ДЕМЬЯНКОВ, Валерий (1994). «Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода//Вопросы языкознания», с. 17-33.
- ДМИТРИЕВА, Лидия (2003). «Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимии Алтая)», Екатеринбург, с. 38.
- ЖҰБАНОВ, Құдайберген (1999). «Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер», Алматы: «Арыс», б. 361.
- КОМКОВ, Анатолий (1976). «Проблемы стандартизации (нормализации) географических названий в национальном и международном аспектах//Ономастика и норма», Москва: «Наука», с.5-12.
- КУБРЯКОВА, Елена, ДЕМЬЯНКОВ, Валерий, ПАНКРАЦ, Юрий, ЛУЗИНА, Людмила (1966). «Краткий словарь когнитивных терминов», Москва: «Наука», с. 53.
- ҚАСЫМ, Балқия, ШАҚАМАН, Ырысгүл (2018). «Когнитивті лингвистика», Павлодар: «ПМПУ», б. 168.
- НҰРДӘУЛЕТОВА, Бибайша (2011). «Когнитивті лингвистика», Алматы, б. 312.
- РЯБЦЕВА, Надежда (2000). «Ментальная лексика, когнитивная лингвистика и антропоцентричность», Москва, с. 232.
- СТЕРНИН, Иосиф (2001). «Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание», Воронеж: «Воронежский гос. Ун-т», с. 75-81.
- ЫСЫМҰЛЫ, Ақайдар (2008). «Шиелі», Астана: «Фолиант», б. 300.

RUSYA'DA ENERJİ SANAYİSİNİN GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDE RUS ENERJİ STRATEJİSİ¹

Özet

Günümüzde refah düzeylerinin artırılmasında petrol ve doğal gaz kaynaklarına dayanan ülkelerden biri Rusya Federasyonu'dur. Sahip olduğu enerji kaynakları Rusya için hayati öneme sahiptir ve genel dış politikasında bu kaynakların ve dış pazarlara iletiminin yönetilmesi çok önemli bir rol oynamaktadır. Buradan hareketle çalışmada, Rusya'nın çevresindeki ülkeler üzerinde enerji temelli güç ve etki sahibi olma adına dış politikasında pragmatist yönelimi ve bu yönde ilişkiler sürdürmesini sağlayan enerji sanayisinin gelişimi ile enerji stratejilerinin geçmişten günümüze gelişimi incelenmiştir. Belge analizi yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada Sovyetler döneminden günümüze Rusya'nın enerji sanayisinin gelişimi, ticareti ve 21. yüzyılın başından itibaren ortaya koyduğu uzun vadeli enerji stratejisi ele alınarak ulaşılan sonuçlar ortaya konmuştur. Neticede Rus dış enerji politikasının yeni yüzyılda genel dış politikasının en güçlü ayağı olduğu, küresel ticaretin enerji boyutunda Rusya'nın gelecekte geleneksel pazar ve enerji ürünlerinin yanı sıra yeni pazar ve enerji ürünlerine de yönelmeyi benimsediği görülmektedir.

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 4 / SAYI 4 / EKİM
2021

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Çiğdem ŞAHİN
Kamil NURİYEV
Dr. Öğr. Üyesi, Niğde
Ömer Halisdemir
Üniversitesi, İİBF, Siyaset
Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler Bölümü.
csahin@ohu.edu.tr
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, SBE, Siyaset
Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler ABD Yüksek
Lisans Programı.
kamil_94ist@hotmail.com

Gönderim Tarihi

Received
18.10.21

Kabul Tarihi

Accepted
31.10.21

Atıf

ŞAHİN, Çiğdem,
NURİYEV, Kamil (2021).
"Rusya'da Enerji
Sanayisinin Gelişimi ve
Günümüzde Rus Enerji
Stratejisi", *Uluslararası
Türk Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (4/4), 49-76.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

¹ Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE SBUİ Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Şahin'in danışmanlığında yürütülen ve Kamil Nurioglu tarafından hazırlanan *Rusya'nın Enerji Politikalarında Güney Kafkasya* başlıklı yüksek lisans üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Sovyetler Birliği, enerji, petrol, doğal gaz

DEVELOPMENT OF RUSSIAN ENERGY INDUSTRY AND CURRENT ENERGY STRATEGY

Abstract

Russian Federation is one of the countries that rely on oil and natural gas resources to increase their welfare level. While its energy resources are of vital importance, the management of these resources and their transportation to foreign markets plays a very important role in its general foreign policy. In the study, the development of Russia's pragmatist energy policies for maintaining relations in order to have energy-based power and influence on the countries are examined. Using the method of document analysis, the development of Russia's energy industry from the Soviet era to the present and the long-term energy strategy that has been put forward since the beginning of the 21st century, and the results reached are revealed. As a result, it is seen that the Russian foreign energy policy is the strongest pillar of the general foreign policy in the new century, and in the energy dimension of global trade, Russia has adopted the tendency to the new energy products as well as traditional products in the near future.

Keywords: Russia, The Soviet Union, energy, oil, natural gas

Giriş

Devletlerin refah seviyelerinin yükseltilmesi, sürdürülebilir kalkınmaları, askeri ve ekonomik güçlerinin devamlılığı bakımından artan enerji ihtiyaçlarını gidermek, günümüzde öncelikli hedeflerden biri haline gelmiştir. 21. yüzyılda dünyanın büyük gücü olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülüğünü yaptığı, Rusya Federasyonu (RF), Avrupa Birliği (AB), Çin, Hindistan gibi aktörlerin de enerji denklemine girdiği küresel bir rekabet alanı oluşmuştur. 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) varlığının tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte o günden itibaren dünya iki kutuplu sistem olma özelliğini kaybetmiş ve geçen zaman diliminde çok kutuplu bir güç dengesine evrilmeye başlamış, aktörlerin çoğalmasıyla birlikte rekabet alanları da daralmış ve aynı zamanda enerji mücadelesi de güçlenmeye başlamıştır. Günümüzde çok rahatlıkla görülebilen bu rekabet, dünya fosil rezervlerin yaklaşık %70'ine

sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında yaşanmaktadır (Durmuşoğlu, 2016: 284).

Enerji konusunun öneminin yükseldiği günümüzde, dünya enerji yapısında ve ilişkilerinde en önemli aktörlerden biri olan RF, enerji alanındaki hamleleriyle iç ve dış politikada başarılı bir imaj sergilemektedir. Rusya özellikle 2000 yılı sonrasında dış politikasında enerji kaynaklarını bir silah (caydırıcı unsur) olarak kullanmaya başlamıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla altıncı en büyük petrol ülkesi olarak dünya ispatlanmış toplam petrol rezervlerinin %6.2'sine ve dünyanın en büyük doğal gaz ülkesi olarak ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin %19.9'una sahiptir (BP, 2021: 16, 34). Sahip olduğu bu hidrokarbon kaynaklarının ana ihraç pazarları olan Avrupa ve komşu ülkelerdeki tekel konumunu kaybetmeme odaklı politikalar geliştirmektedir. Ayrıca enerji tüketiminde yükselmekte olan Asya piyasalarına açılma stratejisini de benimsemiştir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, Rusya'nın dış politikasında en önemli girdisi ve aracı olan enerjinin bir sanayi olarak gelişim sürecini ve günümüzdeki kaynak ve ticaret yapısını ortaya koyarak, 21. yüzyılın başlarından günümüze kadar Rus dış enerji stratejisinin ana gelişim hatlarını ve içeriğini belirlemektir.

1. Rus Enerji Sanayisinin Gelişimi

1.1. 1917 Öncesinde Petrol Sanayisi

Rusya'nın günümüzde sahip olduğu enerji sanayisinin temelleri ve enerjinin iç-dış politikada önemli bir araç kullanılma geleneğinin temelleri Çarlık dönemine dayanmaktadır. Ancak Rus petrol tarihinin ilk devrelerindeki gelişim süreci neredeyse tamamen Azerbaycan toprakları ve Bakü petrol tarihi ile ifade edildiğinden, özellikle 1917 devrimi öncesi petrol üretimi ve gelişimi ele alınırken Bakü vurgusu yapılması kaçınılmazdır.

Azerbaycan topraklarında petrolün keşfi çok eski dönemlere dayansa da gelişimi büyük oranda 18. yüzyılın başlarından itibaren Bakü Hanlığı yönetimi altında başlamıştır. Hanlığın 1806'da Çarlık ordusu tarafından işgal edilmesiyle, tüm petrol alanındaki faaliyetler de Çarlık idaresine geçmiştir. Çok geçmeden Bakü Hanlığı petrol kuyularını özel girişimcilere açmaya karar vermiştir (İsmailov, 2001: 12). 1813'den 1873 yılına kadar

petrol üretimi ve ihracatı ile birlikte kiralama sistemi Rusya'daki petrol sanayisinin gelişimine balta vurmuştur. Çarlık yönetimi özel sanayicileri ve maden müteahhitlerini, petrol sanayisinde kiralama sistemine geçirmek için özel araştırma ve denetleme girişiminde bulunmuş, 1872'de Kafkas'ta (özellikle Azerbaycan'da) *petrol üretiminin kurallarının* yayımlanmasıyla 1873'den itibaren etkilerini göstermeye başlayan, petrol reformu olarak da bilinen bir sistem kurulmuştur (Gouliev, 1997: 22-23). Petrol reformunun yapılmasındaki asıl maksat, özel şahısların yeteneklerine ve inisiyatiflerine mâni olan tüm ekonomik ve yasal engelleri ortadan kaldırmaktı. Bunun sonucunda petrol sanayisinde hızlı bir artış yaşanmıştır. Aşağıdaki tablodan da açıkça görülebileceği üzere Bakü bölgesindeki petrol kuyularına yapılan yatırımlar sayesinde üretim alanında hızlı ilerlemeler yaşanmıştır.

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1832	2,40	1866	1,106	1895	6,032
1833	2,88	1867	1,598	1896	6,176
1834	3,68	1868	1,177	1897	6,752
1835	3,80	1869	2,693	1898	7,776
1836	3,65	1870	2,727	1899	8,400
1837	3,68	1871	2,200	1900	9,616
1838	3,74	1872	2,457	1901	10,740
1839	3,75	1873	6,322	1902	8,137
1840	3,53	1874	7,780	1903	7,034
1841	3,39	1875	9,294	1904	6,951
1842	3,55	1876	1,76	1905	4,538
1843	3,40	1877	2,40	1906	5,134
1844	3,41	1878	3,20	1907	5,531
1845	3,40	1879	3,84	1908	5,612
1846	3,45	1880	3,44	1909	6,162
1847	3,46	1885	1,857	1910	6,055
1848	3,31	1889	2,982	1911	5,633
1849	3,31	1890	3,334	1912	5,768
1850	4,16	1891	3,912	1913	7,357
1863	5,44	1892	4,576	1914	5,539
1964	8,60	1893	5,184	1915	5,712
1865	8,86	1894	4,752	1916	7,475
--	--	--	--	1917	6,679

Tablo 1. 1832-1917 Bakü Bölgesinde Yıllık Petrol Üretimi-Milyon Ton (Gouliev, 1997: 24)

Bakü merkez olmak üzere Çarlık petrol sanayisinde yıldan yıla üretim artışları, uluslararası dikkatin de bu bölgeye yönelmesine neden unsurlardan biridir. Örneğin sadece Bakü petrol rayonlarında 1816'da 116 kuyu varken, 1872'de bu sayı 415'e yükselmiş, 1822- 1871 arasında 800 bin tondan fazla petrol üretimi yapılmıştır. Abşeron'da 1882'de 818.0 bin ton olan hasılat 1892'de 4658.8 bin ton, 1897'de 6948.9 bin ton ve nihayet 1901'de 10978.8 bin ton üretime ulaşmıştır (Өһмедов, Салаев вә Бағырзде, 1958: 11-12 ve Салаев, 1956: 9, 11'den akt. Şahin ve Hasanoğlu, 2018: 216). 1870'li yıllardan itibaren Nobel Kardeşler ve Rothschilds'lar gibi önemli petrol yatırımcıları kendini göstermeye başlamıştır. 1911 yılında Shell Rothschilds'dan petrol sanayisindeki tüm imtiyazları satın alarak Rus ve uluslararası petrol piyasalarında önemli bir yere sahip olmuştur. 1916 yılında Grozni'de petrol bölgelerinin geliştirilmesi sonucunda Rusya petrol üretimini dünya üretiminin %15'i düzeyine çıkarabilmiştir. Bu yıla kadar Nobel Kardeşler, Rusya'nın ham petrol üretiminin %30'dan fazlasını karşılamış ve üretimi yapılan petrolün %60'ı ülke içi tüketimde kullanılmıştır. İmtiyaz hakkı kazandıktan sonra derin kuyuları kazabilmek için bölgeye ABD'den teknoloji transferi sağlanmıştır. Yüzyılın sonunda Rusya dünya petrol üretimine %30'dan fazla katkıda bulunmakta olup, yaklaşık üçte biri Nobel Kardeşler sayesinde gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar Rusya petrol işleme teknolojisinin gelişmesinde başat aktör olmuştur (Bayar, 2008: 43). Çarlık Rusya'sı 1892'den 1902'ye kadar ABD petrol üretimine yetişmiş, 1917'ye kadar ise ilk sırada yer almayı başarmıştır. 1901 yılında Rusya'nın üretmiş olduğu 10,74 milyon ton petrolün %97'si Bakü bölgesinden karşılanmıştır (Çelik, 1996: 106'dan akt. İsmailov, 2001: 17). Hububat ve keresteden sonra petrol Rusya'nın en büyük döviz kaynağı haline gelmiştir. Üretimde yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda genişleyen nakliye yollarının önünü açmıştır. Oluşturulan büyük tanker filolarıyla birlikte 1883'de yabancı piyasalara açılmak için Bakü'den Batum'a kadar uzanan Transkafkas demiryolu hizmete açılmıştır. Temmuz 1907'de Karadeniz kıyı şeridi ile Bakü'yü birbirine bağlayan gazyağı boru hattı da bu demiryolu boyunca faaliyete geçmiştir (Gouliev, 1997: 27).

Rus İmparatorluğu'nda devrimci hareketlerinin filizlenmesi, büyük güçler arasında petrol açısından oldukça zengin olan Azerbaycan'ı kontrol altına almak için yaşanan çekişmeler, I. Dünya Savaşı'nın yaşanması ve 1917 devrimiyle Rusya'da yaşanan iç savaş, Bakü bölgesi petrol sanayisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

1.2. SSCB Döneminde Petrol Sanayisi

1917'de I. Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da Çarlığın sona ermesiyle birlikte Lenin önderliğinde kurulan Sovyetler'de petrol sanayisi 1918'de millileştirilmiştir. Petrol sanayisini denetlemek için kurulmuş olan idare tamamen Rusya'nın kontrolüne alınmıştır. Petrol faktörü, Kafkasya'daki Bolşevik kolonizasyonunun arkasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Lenin petrolün iç ve dış politika açısından önemine vurgu yaparak, *“Umutsuzca petrole ihtiyacımız var; bütününde Maikop'u ve özellikle Grozni'yi veren herkese özgürlük bahşedeceğiz. Herhangi bir kuşatma durumunda Bakü'yü yıkmaya hazır olun ve bunu Bakü'de yaşayan herkesin bilmesini sağlayın”* (Gouliev, 1997: 33) diye bildirmiştir. Fakat 1918-1920 yılları arasında ana petrol sanayisinin kontrolü bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde (ADC) ve Kafkasya coğrafyasını kontrol eden anti-Bolşevik Beyaz Ordu'nun elinde bulunmuştur. Bolşevik ordusunun Kuzey Kafkasya'da zaferler kazanması, iç karışıklıkların baş göstermesi ve Nisan 1920'de ADC'nin varlığının sona ermesi ile eski Çarlık Rusyası'nın petrol sanayisi bu defa da Sovyet kontrolü altına alınmıştır. Yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin gereksinim duyduğu ürünleri dışarıdan alabilmesi için Bakü bölgesinde üretilen petrolün Avrupa'ya satılabilmesi için bazı imtiyazlar verilmiştir. Eylül 1921 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin aldığı kararla Azerbaycan Petrol Komitesi *Azer-Petrol* enerji şirketine dönüştürülmüştür. Bununla birlikte Azerbaycan petrolü Gürcistan üzerinden demiryolu ile Karadeniz'e taşınarak buradan da Türkiye vasıtasıyla Avrupa pazarlarına satılarak, karşılığında Birlik'in ihtiyaç duyduğu ürünler temin edilmiştir. Azerbaycan petrolü kısa sürede Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, İtalya, İspanya gibi ülkelerde ün kazanmıştır (Aslan, 1997: 177).

1920-1950 döneminde petrol üretimi daha önceleri olduğu gibi üç bölgede yoğunlaşmıştır: Bakü, Grozni ve Emba. Sovyetler'in petrol sanayisini millileştirmesinin ardından petrol şirketleri, temel Sovyet petrol pazarlama birliğini oluşturan petrol çıkarım tröstleri olarak (Azneft, Grozneft ve Embaneft) birleştirilmiştir. 1921-1930 yılları arası SSCB'de petrol sanayisinin gelişiminde, yabancı şirketlerin ve sahip oldukları gelişmiş teknolojilerinin ve yöntemlerinin büyük rol oynadığı gerçeği unutulmaması gerekir. British Petroleum, Standard Oil ve Amerikan Barnsdall, İtalyan-Belçikalı, Japon, Alman ve diğer Batılı petrol şirketlerine Sovyetler Birliği petrolünün üretimi ve ihracatı konusunda imtiyaz hakkı tanınmıştır. 1930 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nde çıkartılan petrol miktarı 1901 yılının ardından ilk defa 10,2 milyon tona ulaşmıştır. 1935'e kadar imtiyazlarını Batum'da tutan Standard Oil ve 1944'e kadar Sakhalin'de elinde tutan Japon firmaları hariç, tüm yabancı firmaların imtiyazları ellerinden alınmıştır. Petrol sanayisinde Batılı şirketlerle birlikte çalışma sürecinin sona ermesi, Sovyet petrol sanayisinin merkezi planlı ekonomi ile bütünleşmesi sağlanmıştır (İsmailov, 2001: 21-22).

II. Dünya Savaşı döneminde Azerbaycan SSCB için ana petrol kaynağı ve Sovyet ordularının esas yakıt kaynağı olmuştur. 1941-1945 arasında SSCB petrol üretiminin %63.2'si Azerbaycan'da gerçekleştirilmiştir ve bu üretimin Almanlara karşı kazanılan Sovyet galibiyetindeki rolü vurgulanmaktadır (Şahin ve Hasanov, 2018: 216). Bakü ordunun kullandığı petrolün %70-75'ini, uçak yakıtının %80-90'nını ve deniz kuvvetleri için kaliteli ağır yağı tedarik etmiştir. Miktar olarak, Bakü petrocüleri bu dönemde 75 milyon ton petrol, 22 milyon ton gazolin ve başka petrol yan ürünleri üretmeyi başarmışlardır (Gouliev, 1997: 36-37).

Karada petrol alanında yaşanan keşiflerin yanı sıra denizde de 1935 yılında aramalar başlamıştır. SSCB'de ilk kez 1944 yılında Bakü'de kıyı şeridinde 100 km mesafede *petrol taşları* adı verilen petrol sahaları kurulmaya başlanmıştır. Beş yıl sonra Kasım ayında, Hazar Denizi'ndeki ilk kuyudan petrol üretimi gerçekleştirilmiştir (İsmailov ve İbrahimov, 1991: 76). 1966'da ise *Sangachal-Deniz* sahası zengin petrol ve gaz kaynaklarıyla üretim hayatına başlamıştır. 1970 yılının ortasına gelindiğinde,

SSCB'de gerçekleştirilen petrol ticareti ile bunun için ihtiyaç duyulan malzemenin üçte birinin üretimi (petrol çıkartılmasında kullanılan teknolojinin %70'i olmak üzere) Azerbaycan'da gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan petrol sanayisinin var oluşundan itibaren 1990'ların ilk yıllarına kadar üretilen petrol miktarı 900 milyon ton olmuştur. Bunun 564 milyon tonu Sovyetler zamanında üretilmiştir. En eski petrol sahaları, Ramani, Sabunçu, Surakhanı, Binagadi ve Bibiheybet en büyük katkıyı sağlayan petrol kuyularına ev sahipliği yapan bölgelerdir (Gouliev, 1997: 37).

1.2.1. Ural-Volga Bölgesi

Ural-Volga bölgelerindeki petrol yatakları, 1932 yılından itibaren gelişmeleriyle birlikte SSCB petrol sanayisinin yeni üssü haline gelmeye başlamıştır (Kolchin, 2001). Bakü petrol bölgesinin aşırı kullanılması sonucu ve kademeli olarak rezervlerin tüketilmesi, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yeni petrol yataklarının araştırılmasına neden olmuştur. 1920'lerin sonları ve 1930'lu yılların başından itibaren Ural bölgesinde petrol keşiflerine başlanmış ve bu bölge *İkinci Bakü* olarak adlandırılmıştır. 1929'da Yakın Urallar'da Verkhne-Chuskova kasabası yakınlarında ilk petrol kuyuları keşfedilmiştir. 1932 yılında Bashkiriya'daki en büyük yatak olan Ishimbaisk petrol yatağının açılışını, 1937'de Tuimazinsk alanı takip etmiştir. Başkurdistan'ın petrol sanayisindeki hızlı ilerleyişiyle ilk dönem sonunda (1932-1945) 12 milyon ton olan petrol üretimi, ikinci dönem sonunda (1946-1947) 47,8 milyon tona ulaşmıştır. İkinci Bakü'nün bir başka kolu olan Tataristan'da ise oldukça büyük petrol yatakları açılarak ilk endüstriyel petrol 1943 yılında elde edilmiştir. 1946'da Bavlisky yatağında verimli bir kuyudan günde 500 ton petrol üretimi yapılmıştır (Gouliev, 1997: 38).

1940 yılının ikinci yarısından itibaren, Orta Volga bölgesinde kayda değer büyüklükte petrol rezervleri bulunmuştur. Bu büyük keşiften itibaren Sovyet idaresi bir doğu yönelimine girecek, örneğin İran sınırına yakın olması nedeniyle hassas konumda olan Bakü'den farklı olarak bu bölgeyi bir *iç petrol üssü* haline getirmeye karar vermiştir (Nazaroff, 1941: 81). Bu rezervler genelde 1959'dan sonra Birliğin petrol üretiminde üçüncü sırada olan Kuibyshev vilayetinde bulunmaktaydı. 1965'te Ural bölge-

sinin Tataristan ve Başkurdistan bölümlerinde üretilen toplam petrol Birlik içerisinde üretilen petrolün %72'sine eşdeğer olmuştur. Tüm bu gelişmelerle 1955-1960 arasında Sovyetler Birliği'nin petrol üretimi yaklaşık iki katına çıkmış, 1950'lerin sonunda Sovyetler Birliği Venezuela'yı geçerek küresel petrol üretiminde ABD'den sonra ikinci sırada yer almış, fiiliyatta Sovyet petrol üretimi toplam Orta Doğu üretiminin dörtte üçünü oluşturan düzeye yükselmiştir (Ermolaev, 2017).

Petrol'ün dünya pazarlarına sağlamış olduğu finansal gelir, Sovyetler Birliği'nde bu alanda bilimsel-teknolojik gelişmeleri uyarmış, ekonominin gelişiminin önünde duran en önemli sorunların çözümünü sağlayarak ve Birliğin güvenliğini güçlendirerek, Sovyet sanayisinin modernleşerek yeniden yapılanması için yapı taşı oluşturmuştur. Doğu Avrupa'nın sosyalist ve Batı'nın bağımsız ülkelerine göre SSCB'nin dünya arenasındaki konumu kuvvetlenmiştir (Gouliev, 1997: 39). Volga-Ural bölgesinde petrol alanında yaşanan gelişmelerde Bakü petrolcülerinin etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

1.2.2. Batı Sibiry Bölgesi

Sıvı yakıtların farklı kaynaklarının bulunmasının önemi olduğu kadar, eski ve yeni enerji kaynaklarının yeniden bölüştürülmesi de Sovyetler Birliği'nin petrol sanayisinin kapsamlı bir şekilde, bölgesel olarak, yeniden organize olmasının yolunu açmıştır. II. Dünya Savaşı öncesi dönemde, Kafkasya (Bakü bölümü ve Kuzey Kafkasya'nın petrol yatakları) SSCB'nin ana petrol tesislerine ev sahipliği yapmış olsa da 1950'lere gelindiğinde bu durum gitgide Volga-Ural bölgelerine kaymaya başlamış ve bu bölgenin petrol yataklarının bitme sinyalleri vermeye başlaması sonrası, petrol kaynakları arama yönü Batı Sibiry'ya doğru kaymıştır. Batı Sibiry petrol bölgesi, keşfinin ardından kısa sürede Sovyet tarihinin en büyük petrol üretim bölgesi haline gelecektir (Ermolaev, 2017). Eylül 1959'da Tynmen vilayetine bağlı Kanti-Mansiisk bölgesinin Shaim köyünde ilk petrol keşfedilmiştir. İki yıl sonra Azerbaycanlı jeolog Farman Salamanov tarafından Shaima'dan 700 km uzaklıkta, Megionsk adı verilen petrol yatağı keşfi gerçekleştirilmiştir. Zaman ilerledikçe 1963'ten 1965'e kadar dönemde ise aynı petrol bölgesinde, Salamanov, Samotlorsky ve Beloozernoe'de, 1969-1979 yılları ara-

sında milyarlarca ton petrol rezervine sahip yataklar keşfedilmiştir. 1978 yılında Batı Sibiryta petrol kaynaklarından, SSCB topraklarında çıkartılan petrolün %44'ü bu bölgede üretilmiştir (Gouliev, 1997: 40).

O tarihten itibaren Sakhalin adasındaki son keşiflerle birlikte petrol kaynaklarının art arda birçok bölgede bulunması Sovyetler Birliği dünyanın en fazla petrol üreten ülkesi konumuna gelmesini sağlamıştır. 1960-1980 arasında petrol alanında yaşanan hızlı gelişmelerin ana kaynağı Batı Sibiryta ve Ural Dağları bölgelerindeki üretimle doğrudan bağlantılıdır. Sovyet'lerde günlük petrol üretimi 12,05 milyon varille pik noktasına 1987-88 yıllarında ulaşmıştır (Bayar, 2008: 44).

Bu yeni petrol yataklarının keşfedilmesi Sovyetler Birliği'nde petrol politikalarında köklü değişimlere yol açmıştır. Artık petrol sanayisi için merkezden ayrılan yatırım miktarının ve teknolojinin büyük oranı eski yataklara değil bu yeni yataklara yönlendirilmiştir. Dünya çapında meşhur olan Batı-Sibiryta enerji yatakları bu enerji politikalarının sonucudur. Sovyetler Birliği'nde gelişen teknolojik yapı ve mevcut yatakların giderek azalması petrol alanında yeni yerlerin keşfiyle sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki tabloda Birlik sınırları içerisinde 1913-1975 yılları arası dönemde petrol üretimi gerçekleştirilen farklı bölgeler gösterilmiştir.

Yıl	1913	1949	1950	1960	1970	1975
SSCB'nin tüm bölgeleri	100	100	100	100	100	100
Avrupa Kısmı	97,0	93,7	86,5	92,8	81,9	63,4
Volga-Ural Bölgesi	-	5,8	29,3	70,7	57,1	42,6
Kafkas Kısmı	97,0	86,5	55,3	20,1	18,0	13,7
Baku	86,0	75,0				
Kuzey Kafkas	11,0	11,0				
Kazakistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri	3,0	4,8	11,7	6,1	7,9	10,4
Sibiryta Bölgesi	--	--	--	--	9,0	25,2

Tablo 2. Sovyetler Birliği'nde Bölgesel Petrol Üretimi- % (Gouliev: 1997: 41)

Doğal gaz ise ilk olarak yine Batı Sibiryaya bölgesinde 1953'te çıkarılmıştır. Beryozovo'da bulunan gaz ve beraberindeki petrolün ardından başka yataklarda da gaz keşfedilmiştir, ancak gaz yataklarının bir ana gaz boru hattını planlamak ve geliştirmek için yetersiz olduğu düşünüldüğünden, gazın endüstriyel kullanımına yönelik planlar 1965 yılına bırakılmıştır (Ermolaev, 2017). Bununla birlikte başlamış olan doğal gaz üretimi Sovyetler Birliği döneminde 1960 yılında 24 milyar m³, 1970 yılında 83 milyar m³ ve 1980 yılında 254 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir (Locatelli, 2017).

SSCB, dağılmadan önce dünyanın en zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen kaynaklarda belirtildiğine göre, SSCB döneminde Rusya'nın petrol rezervi 61 milyar varil, doğal gaz rezervi ise 42,2 trilyon m³ olarak kayıtlara geçmiştir. Bu rezervler dünyadaki belirtilen petrol ve doğal gaz rezervlerinin ayrı ayrı %11,6'sına ve %43,1'ine eşittir (Sailımu, 2014: 5). SSCB döneminde petrol sanayisi ve petrol bulunan bölgelerde devam eden gelişmeler ışığında, Rusya'nın önemi jeopolitik ve jeo-ekonomik yönden kaçınılmaz bir hal almıştır.

Petrol ve gazın ikiz uzantıları, Rus ekonomisinin motor gücünü oluşturmakta ve bu enerji kaynaklarının ihracatından elde edilen gelirlerdeki artış, savunma sanayinin olduğu kadar, sosyo-ekonomik ve bilimsel-teknolojik gelişmelerdeki içsel sorunların giderilmesine de zemin hazırlamıştır. Bunun dışında Batı Bloğu devletlerindeki kardeş rejimlerin güçlendirilmesinin ve Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerindeki Rus-devrimi taraftarlığının ve ulusal-özgürlük hareketlerinin de çözümüne izin vermiştir. Sosyalist ülkelerin Rus enerji sektörüne özgür girişten faydalanması ve memnuniyet verici koşullar altında, ucuz Rus petrolü için tüketim maddelerin değiş-tokuş imkânı, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin (COMECON) kurulmasının ardında yatan esas nedenler olarak görülmektedir (Gouliev, 1997: 42-43).

20. yüzyılın sonlarına doğru Orta Doğu'da petrol krizi patlak verdikten sonra, SSCB uluslararası enerji piyasasında dikkatleri üzerine toplamaya başlamıştır. SSCB, ham petrol üretiminin %20 civarındaki kısmını ihraç etmiş ve ihracat ölçөгünü

1980’de 117 milyon tona yükseltmiştir. 1988 yılına gelindiğinde ise 144 milyon 200 bin tonla tarihi zirvesini görmüştür. Enerji ihracatı, özellikle Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi ve Batı ülkelerine gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu ihraacatın yaklaşık %60’lık kısmı COMECON’a, %40’ı ise Batı ülkelerine sağlanmıştır. 1980’li yılların sonlarına doğru SSCB’nin toplam ihracat gelirleri 500 milyar dolara ulaşmıştır. Hızla genişleyen ihracat ölçeği aynı zamanda SSCB’nin ileriki dönemleri için tehlike çanlarının çalınmasını da beraberinde getirmiştir. SSCB’nin ekonomik yapısı büyük oranda dengesini kaybetmiştir. Yakıt ve enerji ürünlerinin Rus ithalat değerindeki oranı 1970’de %18’iken, 1980 yılında %46,9’a yükselmiştir. 1985’e gelindiğinde ise oran %52,7’e ulaşmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği’nin ekonomik yapısını enerji ihracatına bağımlı hale getirmiştir. Bu durumun sonucu olarak, dünya piyasalarındaki enerji fiyatlarının artış ve düşüşleri Sovyet ekonomisine büyük oranda etki göstermiştir (Sailımu, 2014: 5-6). 1949-1990 arası dönemde SSCB’nin petrol üretimi aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1940	33,5	1985	595
1944	190	1988	624
1958	113	1989	607
1972	400	1990	570
1980	603	---	---

Tablo 3. 1949-1990 SSCB’nin Petrol Üretimi- Milyon Ton (Gouliev, 1997: 47)

Gouliev’in de belirttiği üzere devasa petrol ve doğal gaz rezervlerinin ve bundan elde edilen yüksek miktardaki nakit gelirin, SSCB’deki gerekli ekonomik reformlarının yürütülmesinin önünde engel oluşturduğu ve bu reformları bazen ileriki yıllara ertelediği iddiaları mevcuttur. Fakat SSCB’nin varlığının sona ermesindeki asıl neden, reformları devam ettirmedeki yetersizliği olmuştur. Petro dolarlar, yalnızca krizin darbesini yumuşatmış ve Birliğin çözülmesini ertelemiştir (Gouliev, 1997: 47).

2. Rusya'nın Enerji Kaynakları ve Ticareti

Rusya Federasyonu günümüzde küresel enerji arenasının en önemli aktörlerinden biri olmaya devam etmektedir. Rusya ister petrol, ister doğal gaz rezervlerinin zenginliğinin yanı sıra, bu kaynaklara yönelik oldukça başarılı politikalarıyla da enerji alanının belirleyici oyuncular arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Pamir, 2017: 271).

Dünya'da yaşanmakta olan sıcak ve soğuk savaşların temelinde, devletlerin temel ihtiyaç duydukları enerji kaynaklarının üretimi, taşınması ve giderek önem kazanan enerjinin piyasasını kontrol altında bulundurma çabaları bulunmaktadır. Rusya 20. yüzyılda iki defa parçalanma süreci yaşamıştır. İlki 1917 yılında gerçekleşen Ekim devrimi ile Çarlık Rusya'nın yıkılması, diğeri ise 1991 yılındaki Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Bu dağılmanın ana nedeni etnik veya azınlık sorunlarının fazlaşmasından ziyade merkezi hükümetin ekonomi politikalarının başarısızlığından dolayı yönetimdeki oluşan boşluklar olarak görülmektedir (Kamalov, 2004: 17). Sovyetler Birliği'nin dağılması iki kutuplu dünyadaki güç dengelerinden birisinin yok olmasıyla enerji bakımından yakın çevresi olan Orta Asya ve Hazar Havzasındaki kontrolü kaybetmesi ve bu alanlarda oluşan güç boşluğunun Soğuk Savaşın bitmesiyle uluslararası alanda tek büyük güç olarak kalan ABD'nin bu coğrafyalar üzerindeki etkisini arttırmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasının ardından petrol ve doğal gaz sektörlerinde yaşanan sürece bakıldığında, halen Rusya'nın petrol ve doğal gaz üretiminin büyük oranda ülkenin yerli (devlet) enerji şirketleri tarafından gerçekleştirmekte olduğu görülmektedir. Dağılmanın ardından gelen ilk yıllarda, özellikle petrol sektöründe özelleştirmeler (Boris Yeltsin dönemi) yaşandıysa da sonraki yıllarda (Vladimir Putin dönemi) petrol ve doğal gaz sektörlerinde yeniden devlet kontrolü sağlanmıştır. Birliğin parçalanmasının hemen ardından Batılı enerji şirketleri yeniden eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yönelmişlerdir. Bu yatırımların belirli bir kısmı Kazakistan ve Azerbaycan gibi eski Birlik üyeleri ülkelerinde mevcut sahalarda üretim artışlarının yanı sıra, yeni sahaların keşfedilmesiyle birlikte üretim alanlarının artması ile sonuçlanmıştır (Pamir, 2017: 330).

SSCB'nin ardından merkezi bir ekonomik sistemi terk eden ve kendisini Sovyetler Birliği'nin devamı olarak nitelendiren Rusya Federasyonu için ekonomik geçiş dönemi başlamıştır. Bu geçiş döneminin ilk aşaması olan 1991-1998 arasında Rusya'nın GSMH'si %30 oranında düşmüş ve yüksek enflasyonun söz konusu olduğu bir evre yaşanmıştır (Varol Sevim, 2014: 88). Başkan Yeltsin'in şok tedavi yöntemi diye adlandırdığı hızlı özelleştirme, yerel yöneticilerin yeni burjuvaziye (oligarklara) dönüştüğü, devletin sahip olduğu doğal kaynakların acımasızca talan edildiği ve milli servetin belirli kişilerin elinde toplandığı, fiyatların aşırı yükselip buna karşın ücretlerin sabit kaldığı ve üretimin deyim yerindeyse durma noktasına geldiği bir ekonomik buhranı beraberinde getirmiştir. 1998 yılında baş gösteren ekonomik kriz ile ülkenin artık borçlarını ödeyemez duruma gelmesi, çöküşün dip noktasını oluşturmuş, bu durumun sonucu olarak Başkan Yeltsin 1999 yılı sonunda istifa etmek zorunda kalmıştır (Taymaz, 2005: 4).

Bağımsızlık sonrasında Rusya Federasyonu'nun yürütme-ye başladığı dış enerji politikası, genel dış politikasının ana ayağını oluşturmaktadır. İktidara gelen Putin'in bakış açısına göre eğer ülke ekonomik ve sosyal alanlarda gelişme gösteremezse yeniden bir büyük güç olma ihtimalinin kalmadığı gibi, tarih sahnesinden de silinmeye mahkûmdur. Dolayısıyla Putin liderliğindeki Rusya dış politikasını ve enerji politikasını deyim yerindeyse birleştirerek ulusal çıkar adına enerji kartını zamanı geldiğinde aktif bir şekilde kullanmaktan geri durmamıştır. İlk başkanlık döneminde Rusya ekonomisinde dünyada yüksek seyreden petrol ve doğal gaz fiyatlarından olumlu yönde etkilenerek ülke ekonomisine gelir sağlamıştır. Ancak bu durum Rus ekonomisini enerji kaynaklarının ihracatına ve yeni boru hatlarının inşa edilmesine bağımlı kılarken, bir diğer taraftan da enerji ihracatından gelen sıcak paraya mahkum etmektedir (Varol Sevim, 2014: 91).

Rusya 2020 yılı sonu itibariyle dünyada ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %19,9'una (37.4 trilyon m³), petrol rezervlerinin %6,2'ine (14.8 milyar ton), kömür rezervlerinin ise %15,1'ine (162.166 milyar ton) (BP: 2021: 16, 34, 46) ve belirli bir miktarda diğer enerji kaynaklarına sahiptir. Kendisinin özellikle Avrupa devletleri karşısında büyük avantaj sağlamasına

neden olan sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları, Putin yönetimiyle birlikte dış politikada etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Rusya'nın toplam GSYİH'si 1,70 trilyon dolardır. Yıllık ihracatı 435,7 milyar dolar, ithalatı ise 252,1 milyar dolardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, agis, 2020). 2018 yılı Rusya Federal Gümrük Servisi verilerine göre petrol ihracatından 128 milyar dolar, doğal gaz ihracatından ise 49,1 milyar dolar kazanç elde etmiştir. Bunun yanı sıra sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatından ise 7,6 milyar dolar gelir sağlamıştır. Rusya'nın bu kaynaklardan 2018 yılı toplam geliri ise 185,7 milyar doları bulmuştur (Bloomberg, agis, 2019).

Rusya, 2016 yılında dünyada ham petrol üretimi açısından birinci ve doğal gaz üretimi bakımından da ikinci sırada yer almıştır. Rus ekonomisi büyük oranda hidrokarbon kaynakları olan petrol ve doğal gaza bağlıdır. Öyle ki bu kaynaklar federal bütçe gelirlerinin 1/3'den fazlasını oluşturmaktadır (EIA, agis, 2017). Enerji, Rusya Federasyonu'nun ekonomik lokomotifidir ve bütçe gelirlerinin %50'den daha fazlasına kaynak sağlamaktadır. Petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarının ihracatı büyük oranda Avrupa'ya gerçekleştirilmektedir.

Hidrokarbon enerji kaynaklarına sahip olan Rusya ihracatçı konumda iken, bu enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan AB tüketicisi konumdadır. Her iki aktör enerji bazlı anlaşmalar geliştirirken ekonomik ve siyasi önceliklerini göz önünde bulundurarak hareket etmek istemektedirler. Rusya ve AB arasında enerji ilişkileri Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonraki sürece tekabül etmektedir. Orta Doğu coğrafyasında mevcut savaş durumunun aralıklarla devam etmesi enerjiye ihtiyaç duyan AB'nin alternatif piyasalara ve kaynaklara yönelmesini zorunlu kılmıştır. Rusya'nın AB ile komşu olması aynı zamanda AB'nin en büyük enerji ihracatçısı olmasını sağlamıştır. 2020 yılının ilk yarısı itibariyle Rusya'nın AB petrol ithalatı değerindeki payı %25,5 ve doğal gaz ithalatı değerindeki payı %43,4 olarak gerçekleşmiştir (Eurostat, 2021). Rusya'nın ve dünyanın en büyük doğal gaz üretici şirketi olan Gazprom üretmiş olduğu 540 milyar m³ doğal gazın %25'ini Avrupa'ya ihraç etmektedir ki bu da toplam gelirin %75'ine tekabül etmektedir (Çaşın ve Kısacık, 2018: 210). Avrupa'nın açık ara en büyük doğal gaz tedarikçisi

konumunda bulunan Rusya, Gazprom Export tarafından 2019 yılında Avrupa ülkelerine toplam 198,97 milyar m³ gaz tedariki gerçekleştirmiştir. Bu arzın %77'si (153,39 milyar m³) Batı Avrupa ülkelerine (Türkiye de dahil), geriye kalan %23 (45,58 milyar m³) kısmı ise Orta Avrupa ülkelerine sağlanmıştır. Aşağıdaki tabloda ise ülkeler bazında doğal gaz ihracatı yer almaktadır:

Batı Avrupa Ülkeleri	Milyar m ³	Doğu ve Orta Avrupa Ülkeleri	Milyar m ³
Avusturya	16.28	Bulgaristan	2.39
Belçika	2.42	Bosna Hersek	0.24
B. Krallık	10.32	Macaristan	11.26
Almanya	57.01	Polonya	9.73
Yunanistan	2.41	Romanya	0.99
Danimarka	1.67	Kuzey Makedonya	0.30
İtalya	22.10	Sırbistan	2.13
Hollanda	8.87	Slovakya	7.27
Türkiye	15.51	Slovenya	0.34
Finlandiya	2.46	Hırvatistan	2.82
Fransa	14.04	Çek Cumhuriyeti	8.11
İsviçre	0.27		

Tablo 4. 2019 Gazprom Export'un Avrupa'ya Doğal Gaz İhracı (Gazprom Export, agis, 2019)

AB ekonomik anlamda büyüme sağladıkça ve coğrafi anlamda genişledikçe Rusya Federasyonu'na enerji anlamındaki bağımlılığı artmıştır. Her iki aktör de ileriki zamanlar için enerji alanında birbirilerine bağımlı kalmama adına politikalar geliştirmektedirler. Enerji nakli özellikle boru hatları vasıtasıyla hayata geçirilmektedir. Rusya Avrupa'ya doğal gaz sevkinde büyük oranda tekel konumundadır. AB için enerjinin güvenilir kaynaklardan, uygun fiyatlarla ve aralıksız bir şekilde taşınması oldukça önem arz ederken, Rusya Federasyonu açısından da talep güvenliği mühim bir yere sahiptir. Bu doğrultuda her iki aktörün de taleplerine cevap veren, sürekli enerji akışında tercih edilen uygun fiyatlı, en güvenceli yol boru hattı sistemleridir (Yurtsever, 2019: 48).

Rusya Federasyonu'nun Avrupa'ya doğal gaz ihracatının yaklaşık %25'lik bir kısmını taşıyan Yamal-Avrupa I Doğal Gaz Boru Hattı'nın toplam kapasitesi yıllık 33 milyar m³ ve uzunluğu 4200 km'dir (Uluatam, 2010: 63). 1967 yılında Sovyetler

Birliği döneminde inşa edilmiş ve yıllık taşıma kapasitesi 100 milyar m³ olan Kardeşlik Doğal Gaz Boru Hattı ise Ukrayna üzerinden geçerek Slovakya'da iki ayrı kola ayrılmaktadır. Bu hattın kollarında biri Çek Cumhuriyeti'ne, bir diğeri de Avusturya'ya gitmektedir. Rusya-AB arasında bir diğeri hat olan Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı, iki aktör arasındaki enerji güvenliğini sağlaması adına Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya olan bağımlılığı azaltarak transit geçiş güzergahına sahip olma fırsatı sunmaktadır. Baltık Denizi'nin tabanına dönecek olan boru hattıyla genişletilerek Avrupa pazarlarına ulaştırılacak olan bu hattın yıllık taşıma kapasitesi 55 milyar m³'dür (Gazprom Export 2021c). Gazprom yönetim kurulu başkanı Aleksey Millerin yapmış olduğu açıklamada Kuzey Akım 2 doğal gaz projesinin inşaat aşamasının tamamlandığı ve yıl sonuna kadar bu boru hattı üzerinden doğal gaz akışının sağlanabileceğini açıklamıştır. Yaklaşık olarak 10 milyar Euro maliyetindeki bu proje Rusya'nın Avrupa pazarına gaz akışı sağlayan en önemli hatlarından biri olacaktır (Euronews, agis 2021).

Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı'nın yapımına 15 Aralık 1997 tarihinde 25 yıllığına BOTAŞ ve Gazprom Export şirketlerinin imzladıkları anlaşma ile başlanmıştır. Bu hat Rusya'dan başlayarak Karadeniz'in tabanından Türkiye'ye ulaşmaktadır. Yıllık 16 milyar m³ doğal gazı Türkiye'ye taşıyan bu hat, Avrupa'nın enerji arz güvenliği konusunda Türkiye'yi önemli bir konuma yükseltmiştir (T.C. ETKB, agis, 2020). Toplam uzunluğu 1273 km olan bu hatla 20 Şubat 2003 tarihinden itibaren Türkiye'ye gaz akışı sağlanmaktadır.

Northern Lights Doğal Gaz Boru Hattı; Avrupa Birliği'nin kullanmakta olduğu doğal gazın %23'e yakın bir kısmını karşılamaktadır. Toplamda 7377 km uzunluğunda olan hattın 2500 km'lik kısmı doğal gazın doğrudan AB'ye taşınması için kullanılmaktadır. 1983 yılından beri tam kapasitede çalışmaya başlayan hattın taşıma kapasitesi yıllık 51 milyar m³'tür Fakat artık eskimiş olduğundan daha düşük miktarda taşıma yapılmaktadır (Goyushov, 2019). Rusya, Soyuz Doğal Gaz Boru Hattı ile Kazakistan ve Türkmenistan'dan ucuz fiyata satın almış olduğu doğal gazın Avrupa ülkelerine ihracatını gerçekleştirmektedir. Yıllık taşıma kapasitesi 32 milyar m³ olan boru hattı Ukrayna sınırları içerisinde iki kola ayrılmaktadır. Bu kollardan ilki Mol-

dova-Romanya-Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye gelirken bir diğer kolu da Transgas hattına bağlanmak suretiyle Çek Cumhuriyeti'ni geçerek Almanya'ya kadar uzanmaktadır (Uluatam, 2010: 64). Türkiye ile Rusya arasında 2016 yılında imzalanan anlaşma çerçevesinde inşasına başlanan TürkAkım Boru Hattı ile Türkiye ile birlikte Güneydoğu Avrupa'ya da doğal gaz sevkiyatı sağlanması planlanmıştır (Gazprom, 2021). 8 Ocak 2020 tarihinde projenin Türkiye ayağı açılmıştır. Toplamda yıllık 31,5 milyar m³ doğal gaz taşıma kapasiteli bu hattan akışı sağlanan doğal gazın 15,75 milyar m³'ü Türkiye'ye verilmektedir. Bu hatlar dışında Rusya enerji kaynaklarını birçok boru hattı ve tankerler vasıtasıyla ihraç etmektedir.

Rusya Federasyonu Avrupa ve batı yönü dışında Kuzey-Doğu ülkeleri ile de enerji alanında iş birlikleri imzalayarak petrol ve doğal gaz ihracatı gerçekleştirmektedir. Özellikle Çin, Japonya ve her iki Kore Rusya ile enerji alanında iş birlikleri geliştirmektedirler. Bu durum karşısında Rusya da sadece Avrupa pazarına bağımlı kalmanın gelecekte risk oluşturacağını bildiğinden bu ülkeler ile enerji ticaretinde sıkı iş birlikleri kurmaya yönelik politikalar geliştirme konusunda adımlar atmaktadır. Moskova'nın bakış açısına göre Rusya'nın Uzak Doğu bölgesinin ekonomik anlamda kalkınması ile Kuzey Doğu Asya bölgesi enerji kaynakları, enerji arz-talep bağlamında iç içe geçmiş konumdadırlar. 2030 yılında, 10 milyon varil petrol ithalatı hacmine ulaşması beklenen Çin yükselen enerji talebi konusunda bölgenin en başlıca aktörüdür (Varol Sevim, 2014: 93).

Rusya açısından ülkenin doğu istikametine doğru inşa edilecek olan petrol ve doğal gaz boru hatları, Kuzey Doğu Asya enerji pazarına girebilmek ve bölgeyi kalkındırabilmek için temel araçlardır. Rusya'nın *Doğu rotası* olarak da adlandırılan bu yönelim, Putin'in özellikle önem verdiği girişimlerden biridir (İşeri, 2016). Bu bağlamda Putin'in 2002 yılındaki konuşmasında Doğu Sibiry petrol boru hattının Rusya'nın Uzak Doğu bölgelerinin çıkarları da göz önünde bulundurularak yapılmasının elzem olduğunun vurgusunu yapmıştır. Doğal gaz boru hatları ve LNG sektörünün de büyümeye devam etmesi hem Rusya'nın uzak doğusu için hem de Uzak Doğu pazarına girebilme adına stratejik önemdedir. Ülkenin Sakhalin adasında ve Vladivostok bölgesindeki doğal gaz rezervleri ihracat yönünden oldukça

önemli potansiyellere sahiptir. Rusya ve Çin arasında petrol ticareti 2001 yılında her iki ülke başkanlarının katılımı ile imzalanan *İyi Dostluk ve Komşuluk Anlaşması*'na dayanmaktadır. Doğu Sibirya-Pasifik petrol boru hattının (ESPO) tamamlanmasına kadar Rusya Çin'e petrol ihracatını tren yolu ile gerçekleştirmiştir. ESPO'nun hizmete girmesi iki ülke arasındaki petrol ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. İkinci Rusya-Çin petrol boru hattı 31 Aralık 2018 yılında faaliyete başlamıştır. Böylelikle Çin Rusya'dan ithal ettiği petrolü iki katına çıkarabilecek. Günde ortalama 600 bin varil, yılda ise 30 milyon ton petrolü taşıyacak olan bu hat Rusya'nın Asya pazarına daha çok enerji ithal etme politikalarında başarılı olduğu anlaşılmaktadır (Bloomberg, agis, 2018). 2 Aralık 2019 tarihinde inşası tamamlanan 3000 km uzunluğundaki Sibirya'nın Gücü doğal gaz boru hattı, toplam değeri 400 milyar dolar olan ve 30 yıllığına yapılan bir anlaşmadır. Anlaşmayla birlikte her yıl Çin'e 38 milyar m³ doğal gaz taşınabilecektir. Bu hattın tam kapasiteyle çalışmaya başlaması ise 2025 yılında planlanmaktadır (BBC Türkçe, agis, 2019).

Tam anlamıyla bir ada ülkesi olan Japonya da enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı bir ülkedir. İhtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı Orta Doğu ülkelerinden ve Rusya Federasyonu'ndan karşılamaktadır. Ülkenin enerji talebi açısından Orta Doğu kaynaklarına bağımlı olması gelecek yıllar için risk faktörü oluşturmaktadır. Rusya'nın enerji ticaretinde Japonya'nın payı artma eğilimindedir. İki ülke arasındaki enerji alanında iş birliği 1990 sonrası döneme tekabül etmektedir. Ülkeler arasında boru hattının olmaması LNG sektörünün büyümesini sağlamıştır. Bu bağlamda her iki ülke arasında devlet ve özel şirketler aracılığı ile enerji projeleri geliştirilmektedir. Rusya'nın doğal gaz alanında en büyük özel şirketi olan Novatek Kuzey Kutbu'ndaki Yamal LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) projesinden Japonya'ya ilk teslimatın gerçekleştiğini geçtiğimiz yıllarda açıklamıştır (Akşam, agis, 2019). Rusya'nın her iki Kore ile de enerji alanında iş birliği kurma süreçleri devam etmektedir.

3. Rusya'nın 21. Yüzyılda Enerji Stratejisinin Gelişimi

Rusya'da 7 Mayıs 2000 tarihinde devlet başkanı seçilen Vladimir Putin'le birlikte geniş çaplı değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Gerçekleştirmiş olduğu merkeziyetçi politikalar

sayesinde ülke içerisindeki kontrol mekanizmasını yeniden tesis eden Putin, uluslararası arenada da RF'nin imajının değiştirilmesi konusunda da başarılar kazanmıştır (Özel, 2010: 123-125).

Rusya 1990'lı yıllardan farklı olarak 2000'lerin ilk başlarından itibaren dış politika da uygulama değişikliğine başlamıştır. Ülke ekonomi stratejisini değiştirerek metal, tahıl ve özellikle enerji gibi doğal kaynaklarını geliştirerek ihraç etmeye başlamıştır. Uygulanan bu strateji, Rusya'nın kaldırabileceği ve en azından orta vadede ülkeyi kalkındırabilecek bir ekonomik sistem oluşturmuştur. Gazprom'u özellikle Rus hükümetinin dış politikada bir kolu yapmakla birlikte, doğal gazda Avrupa'yı adeta kendisinden bağımlı duruma getirerek devleti jeopolitik açıdan güçlendirmiştir (Sevim, 2013: 73).

Kremlin dış politikada artık bazı araçlardan daha etkin bir şekilde yararlanmaya başlamıştır. Sovyet sonrası ilk on yıl iç siyasal sorunlarla uğraşan Rusya, Putin faktörüyle birlikte ülkenin yeniden ayağa kalkmasında ve uluslararası arenada yeniden sözü geçen aktör olma adına attığı adımlarda uluslararası ortamın da etkisinin bulunduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Zira ekonomik alanda dünyada yaşanan hızlı gelişmeler nedeniyle, Çin ve Hindistan ekonomilerinin hızlı büyümesiyle enerji taleplerinin artış göstermesi ve enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yaşanan istikrarsızlıklar enerji fiyatlarının yükselmesi ile sonuçlanmıştır (Nogayeva, 2011: 55-56).

Rus ekonomisinin enerji ihracatına olan bağımlılığı nedeniyle, ilk dönemlerde devletin enerji stratejilerinin temel amacı dünya enerji piyasasındaki konumunu güçlendirerek bunu devamlı hale getirmek olmuştur. Bu enerji stratejilerini şu bileşenler özelinde ifade etmek mümkündür (Kantörün, 2010: 93-94):

1. Orta Asya devletleri nezdinde enerji arzı üzerindeki tekel konumunu devam ettirmek.

2. Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarının kendi kontrolü dışındaki alternatif boru hatlarıyla dünya piyasalarına açılmasının önünü almak; bu bağlamda enerjiyi daha makul fiyata taşıyacak yeni boru hatları inşa ederek, olası boru hatlarını dezavantajlı konuma getirmek.

3. Yeni boru hattı sistemleri inşa etmek suretiyle Avrupa'daki ihracat yaptığı ülkelere enerji naklini üçüncü ülkeye gerek kalmaksızın gerçekleştirmek.

4. Avrupa pazarındaki enerji dağıtım şirketlerinin Gazprom tarafından satın alınarak, Rusya dışındaki alternatif projelerin önünün alınması.

5. Rusya'nın devlet kontrollü doğal gaz devi olan Gazprom'un tekel konumunun korunması, farklı enerji şirketlerinin Rusya veya Orta Asya'da var olan enerji sahalarını kontrol altında bulundurmasının, üretim ve taşımada söz haklarının olmasının engellenmesi.

6. Katar ve İran'ın enerji üreticilerinin Avrupa pazarlarına girmemesi adına politikaların hayata geçirilmesi.

7. Yabancı doğal gaz üreticilerinin hisselerini satın alarak, bahsi geçen üreticilerin doğal gaz satış politikalarına etki edilmesi.

Rusya'nın 2003 yılında son halini alan *2020 Rus Enerji Stratejisi* başlıklı belgesine kadar tutarlı, etkili, kayda değer dış politika aracı olarak kullanılabilecek bir enerji politikasından bahsetmek neredeyse mümkün değildir. İç ve dış siyasal ortamın da bu zamana kadar bu türden bir aracın oluşmasına olanak sağlamadığı da söylenebilir. Bu zamana kadar mevcut enerji politikaları büyük oranda özel ve bir kısım da devlet şirketlerinin de yer aldığı aktörler tarafından belirlenmiştir. Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi merkezi planlama ve kontrol mekanizmasından bahsetmek mümkün değildir. Bu da Yeltsin dönemi hızlı özelleştirme politikaları çerçevesinde devletin petrol sanayisini özelleştirerek iç ve dış politikada devlet dışı aktörlerin ülke yönetiminde söz edinme haklarını sağlamıştır. Bu minvalde 11 özel şirkete devredilen yapı, merkezi hükümetin denetimi dışında bırakılmıştır. Bu dönem özel şirketlerinin yöneticilerinin, enerji alanında devlet hazinesine para aktaran en önemli aktörler olarak hükümetin karar alma mekanizması üzerinde etki edebildikleri hatta belirleyici konumda oldukları bir dönemdir. Böyle bir durumun ortaya çıkması Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi merkezi bir planlamanın ve kontrol mekanizmasının olmamasından kaynaklanmıştır (Çelikpala, 2007).

Putin yönetimiyle birlikte ademi-merkeziyetçilik ve özelleştirmeden, merkezileştirme ve devletleştirmeye doğru yön değiştirmeye başladığını görmek mümkündür. Ülkenin dış politikadaki en güçlü silahları olan petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarını işleten şirketler sistemli bir şekilde devletleştiril-

meye başlanmıştır. Doğal kaynaklar üzerinde kontrol mekanizmasının sağlanmasının bir yolu devletleştirmeyse, bir diğer yolu da bölgesel yönetimlerin (cumhuriyetler, eyaletler, vb.) yetkilerinin azaltılarak, bölgesel yöneticilerin merkeze daha bağımlı hale getirilmesi olmuştur (Taymaz, 2005: 4-5). Putin iktidarı Enerjiyi etkin bir dış politika aracı olarak kullanma yolunda halen devletin elinde bulunan enerji devi Gazprom'u yeni politika yapım sürecinde merkeze yerleştirerek farklı bir strateji izlemiştir. Aynı dönemde Amerika'nın Irak'ı işgal etmesi enerji alanında artan petrol fiyatları yanında, hem fiyat hem de çevresel faktörler açısından daha uygun olan doğal gazın kullanım alanlarının yaygınlaşması Putin'in izlemiş olduğu enerji politikasını başarılı kılmış ve Moskova'nın bu durum karşısında enerji konusuna daha farklı yaklaşmasına neden olmuştur (Çelikpala, 2007).

2008-2009 ekonomik krizi Rusya açısından az hasarlı bir şekilde atlatılmış olsa da ülkenin petrol üretimi, keşif çalışmaları ve yatırımları etkilenmiştir. Yaşanan bu kriz esnasında Rusya'nın hem iç üretiminin hem de enerji ihracat rakamlarının düşmesi, planlanan bütçe tahminleri etkilenmiş ve 2020 yılına kadarki dönemi kapsayan Enerji Strateji Belgesi'nin güncellenmesi zaruret halini almıştır. Rus enerji sanayisinin en kısa sürede ayağa kaldırılmasını hedefleyen bu plan, hükümet tarafından üç kademeli olarak hazırlanarak 2009'da yeniden yayınlanmıştır. Kısaca; birinci dönem olan 2013-2015 yılları arasında 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerinin bütünüyle ortadan kaldırılması ve üretim alanlarında düşüş yaşanan sahaların yenileri ile değiştirilerek çalışır hale getirilmesiyle enerji sektörünün modernleştirilmesi hedeflenmiştir. 2015-2022 yılları arasındaki ikinci dönemde ise Rusya'nın Uzak Doğu ve Doğu Sibirya bölgelerinde yeni petrol ve doğal gaz yataklarının oluşturulması hedeflenmiştir. Üçüncü ve son aşamayı kapsayan 2022-2030 arası dönemde ise ülke ekonomisine mutlak surette petrol ve doğal gazla birlikte alternatif enerji kaynaklarının da dahil edilerek ekonomi üzerindeki hidrokarbon ihracatının yaratmış olduğu bağımlılığı azaltmak hedeflenmiştir (Barents Observer, 2009'dan akt. Varol Sevim, 2014: 93).

2030 Enerji Strateji belgesinde yer alan bir diğer önemli husus ise, Avrupa enerji pazarının Rusya'nın toplam enerji ihra-

catındaki yüzdesinin kademeli olarak azaltılmasıdır. Bunun sebebi Uzak Doğu'daki yeni pazarlar olan Çin, Japonya ve iki Kore ülkesinin enerji ithalatında önemli aktörler olarak kendilerini göstermeleridir. Bunun dışında, Strateji belgesinin bir diğer aşaması için bulunulan tahminlere göre Rus petrolü ithal edecek olan Doğu pazarı Rusya'nın toplam enerji ihracatındaki payının %6'dan %22-25'e, doğal gaz ithalatındaki pay oranının %0'dan %19-20'ye çıkması hedeflenmektedir. Bu yüzden Çin, Japonya ve iki Kore, yeni Rus enerji stratejisinin merkezinde yer almaktadır (Varol Sevim, 2014: 93). Hem Rusya açısından enerji ihracatında büyük oranda Avrupa'ya bağımlı kalınması, hem de Avrupa'nın enerji ithalatındaki Rus enerji kaynaklarına bağımlılığı enerji arz-talep güvenliği açısından oldukça önemli riskler taşımaktadır. Bunun için de Rusya'nın yeni ihracat pazarları (Uzak Doğu) arayışı içerisinde bulunması, Avrupa'nın da ithalat pazarları (Azerbaycan ve Orta Asya) arayışları içerisinde bulunmaları tarafların ekonomileri için oldukça önemli hususlardan biridir.

Rusya son olarak, özellikle enerji arz güvenliğine ilişkin küresel gelişmelerin sonrasında ve 2014 Ukrayna krizinin etkisiyle 2035 Enerji Stratejisi'ni hazırlamış ve Haziran 2020'de hükümet tarafından bu strateji onaylanmıştır (The Russian Government, 2020). Belgede Rusya'nın yeni gaz motoru yakıtı ve hidrojen enerjisi alanlarına ek olarak, geleneksel gelişim alanları olarak LNG ve petrokimyada gelişime yer verilmiştir. Ayrıca dijitalleşme, Rusya'nın küresel pazarlardaki konumunu koruma çabası, ithalata daha az bağımlılık ve yakıt ve enerji sektörünün yenilikçi alanlarının geliştirilmesi konularına vurgu yapılmıştır (Analytical Center, 2020). Bir sektörler arası strateji olarak da değerlendirilen (Alekshev, Bogoviz, Goncharenko ve Sybachin, 2019: 96) 2035 Stratejisi'nde altyapı geliştirme, petrol ve gaz üretiminin sürdürülmesi, Kuzey Kutbu'nda yeni petrol ve gaz kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi gibi mevcut hedefler takip edilmekteyken, ayrıca enerji güvenliğini sağlamak için kilit önemdeki yenilikler ve teknolojik gelişmelere de vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda 2035 Stratejisi'nin Rusya'nın enerjide belirlediği beş temel tehdit ve risk karşısında oluşturduğu uzun vadeli bir strateji olduğu görülmektedir Bunlar: Yeni enerji sektörü teknolojilerinin hızlı gelişmesi; dünya enerji piyasasının

küreselleşmesi; LNG ve şeyl petrolünden kaynaklanan rekabetin artması; rekabetçi olmayan ekonomik araçların, yani yaptırımların, yoğunlaşması ve yeşil (yenilenebilir) enerjinin teşvik edilmesidir (Sukhankin, 2020). Bu risk ve tehditleri bertaraf etmeye yönelik olarak belirlenen strateji hedeflerini ise şu şekilde özetlemek mümkündür: Rusya'nın küresel enerji pazarındaki konumunu sürdürmek, Asya pazarlarına yönelik enerji ihracatını çeşitlendirmek; yerli tüketiciler için enerji ürünlerinin ve satın alınabilirliğin sağlanması; enerji yoğunluğunun ve emisyonlarının azaltılması ve yenilenebilir enerji sistemlerinin geliştirilmesi (Kochajdova, 2020: 12).

Sonuç

Rusya'nın enerji sanayi tarihinde, Bakü özelinde Azerbaycan coğrafyasında gerçekleştirilen petrol faaliyetlerinin başatlığı bir gerçek iken, özellikle Çarlık döneminde bu sektörün önem verilen bir boyut olduğu görülmektedir. Uluslararası yatırımın da etkisiyle kısa sürede gelişim göstermeye başlayan petrol sanayinin, böylelikle günümüz Rus enerji politikasının inişli-çıkışlı tarihinin gelişiminde önemli rol oynadığı görülmektedir. Önce Bakü bölgesi, sonrasında Ural-Volga ve Batı Sibiryaya petrol sahalarının gelişimi Sovyetler'in de en önemli gelir kaynaklarının elde edildiği, böylelikle ülkenin askeri-politik gücünü besleyen damarlar olarak görülmüşlerdir.

Nispeten Sovyet ekonomik yaşamına geç giren doğal gaz ise, Sovyetler döneminde öne çıkamamakla birlikte, asıl dağılma sonrası süreçte Rus enerji planlamasında artı bir değer olarak kendini göstermeye başlamıştır. Günümüzde Rusya petrol alanında büyük aktörlerden biri iken, doğal gazda en büyük aktör olmaya devam etmektedir. Ancak ülke ekonomisinin klasik enerji ihracatına aşırı bağımlılığı ve ülke gelirlerinde büyük paya sahip olması, enerji fiyatlarındaki değişimin negatif etkilerinin de ciddi sonuçlar yaratmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda Rusya, özellikle Putin'in aktif, dışa dönük ve pragmatik dış politikasında çok önem verdiği dış enerji politikasını 2000'li yılların başından itibaren sistemli bir şekilde planlamaya ve uygulamaya başlamıştır. Bir yandan bağımlılığın getirdiği sorunları çözme amacı güdülmekle birlikte diğer yandan geliştirilmiş bir yetenek olan enerji üretici ve ihracatçısı olma özelliğini bü-

tünlemeye çalışan uzun vadeli stratejiler şeklinde ortaya çıkan bu planlamalar, Rusya’nın bölgeler arası ve hatta uzun vadede küresel iddialarının devam edeceğini göstermektedir. Geleneksel Avrupa pazarının yanında özellikle Güney ve Güneydoğu Asya piyasalarına hem konvansiyonel hem de yeni enerji kaynaklarıyla ulaşma stratejisi, önümüzdeki on yıllarda Rusya’nın Pasifik karşısında Asya’nın arkasında duracak bir aktör olarak rol oynama niyetinin de göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- AKŞAM, (2019). Rus Enerji Devinden Japonya’ya İlk Teslimat Gerçekleşti, <https://www.aksam.com.tr/dunya/rus-enerji-devinden-japonyaya-ilk-teslimat-gerçekleşti/haber-984254> (Erişim Tarihi: 27.2.2021).
- ALEKSEEV, Alexander N., BOGOVIZ, Aleksei V., GONCHARENKO, Ludmilla P. and SYBACHIN, Sergey A. (2019). “A Critical Review of Russia’s Energy Strategy in the Period until 2035”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, V. 9, N. 6, p. 95-102.
- ANALYTICAL CENTER, (2020). Future of Russia’s fuel-and-energy sector linked to digitalization, breakthrough technologies, <https://ac.gov.ru/en/news/page/future-of-russias-fuel-and-energy-sector-linked-to-digitalization-breakthrough-technologies-26615> (Erişim Tarihi: 2.2.2021).
- ASLAN, Yasin (1997). *Hazar Petrolleri: Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*, Ankara.
- BAYAR, Yılmaz (2008). *Rusya’nın Enerji Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BBC Türkçe, (2 Aralık 2019). Rusya-Çin Doğalgaz Boru Hattı Açıldı, Sibiryası’nın Gücü Yılda 38 Milyar Metreküp Gaz Taşıyacak, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50629873> (Erişim Tarihi: 27.2.2021).
- BLOOMBERG, (1 January 2018). Russia Tightens Oil Grip With China’s Second Pipeline, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-01/second-chinese-crude-oil-pipeline-linked-to-russia-s-espo-opens> (Erişim Tarihi: 20.5.2020).
- BLOOMBERG, (6 Şubat 2019). Rusya’nın Enerji Gelirleri 2018’de Arttı, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2194984-rusya-nin->
- BP, (2021). Statistical Review of World Energy, 70th edn., <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2021).
- CAŞIN, Mesut Hakkı ve KISACIK, Sina (2018). *Avrupa Birliği Enerji Hukuku ve Güvenlik Algılamaları*, İstanbul: Çağlayan Kitap.

- ÇELİKPALA, Mitat (2007). Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Anlayışı (Cumhuriyet Strateji Eki). TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=51759 (Erişim Tarihi: 2.2.2021).
- DURMUŞOĞLU, Sercan (2016). "21.Yüzyılın Enerji Denklemi ve Türkiye", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 29, s. 283-303.
- EIA, (2017). International Energy Statistics: Russia, <https://www.eia.gov/international/analysis/country/RUS> (Erişim Tarihi: 15.4.2020).
- enerji-gelirleri-2018-de-artti (Erişim Tarihi: 23.7.2020).
- ERMOLAEV, Sergei (2017). "The Formation and Evolution of the Soviet Union's Oil and Gas Dependence", *Working Paper*, Carnegie Endowment for International Peace, https://carnegieendowment.org/2017/03/29/formation-and-evolution-of-soviet-union-s-oil-and-gas-dependence-pub-68443#_ednref35 (Erişim Tarihi: 6.4.2021).
- EURONEWS, (7 Eylül 2021). Avrupa'yı ikiye bölen proje: Kuzey Akım 2 Doğal Gaz Boru Hattı tamamlandı. Web: <https://tr.euronews.com/2021/09/10/avrupa-y-ikiye-bolen-proje-kuzey-ak-m-2-dogal-gaz-boru-hatt-tamamland> (Erişim Tarihi: 15.9.2021).
- EUROSTAT, (2021). EU Imports of Energy Products-Recent Developments, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments#Overview (Erişim Tarihi: 15.8.2021).
- GAZPROM EXPORT, (2019). Gas Supplies to Europe, <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/> (Erişim Tarihi: 2.9.2021).
- GAZPROM EXPORT, (2021). Transportation, <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/> (Erişim Tarihi: 10.1.2019).
- GAZPROM, (2021). TurkStream Gas Pipeline. Gas Exports to Turkey and Southern and Southeastern Europe, <https://www.gazprom.com/projects/turk-stream/> (Erişim Tarihi: 14.5.2021).
- GOULIEV, Rasul (1997). *Petrol ve Politika* (çev. Feran, F), İstanbul: Ar Matbaacılık.
- GOYUSHOV, Samig (2019). *Yeni Karadeniz Jeopolitiğinde Enerji Nakil Hatları: Güney Gaz Koridoru*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İSMAİLOV, Adil (2001). *Azerbaycan Petrolü ve Hazarı'nın Statüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İSMAİLOV, M. ve İBRAHİMOV, M. (1991). *Azerbaycan Petrol Sanayisinin Tarihi*, Bakü: Azernesr.

- İŞERİ, Emre (2016). “Doğu Sibiry ve Uzakdoğu’da Rusya’nın Enerji Stratejisi: ESPO Boru Hattı”, *OAKA*, C. 10, S. 21, s. 23-46.
- KAMALOV, İlyas (2004). *Putin’in Rusya’sı. KGB’den Devlet Başkanlığına*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- KANTÖRÜN, Ufuk (2010). “Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, C. 2, S. 3, s. 87-114.
- KOCHAJDOVA, Monika (2020). “Energy Strategy 2035 As Key Document For Russian Energy Security”, *Geopolitics of Energy*, V. 42, N. 10, p. 8-20.
- KOLCHIN, Sergei (2001). “Oil and Gas as Seen from Russia”, *Central Asia and the Caucasus*, V. 2, N. 8, https://www.cac.org/online/2001/journal_eng/cac-02/11.kolchen.shtml (Erişim Tarihi: 3.3.2020).
- LOCATELLI, Catherine (2017). The Natural Gas Industry in Russia: Reforms Under Debate, *Encyclopédie de l’énergie*, <https://www.encyclopedie-energie.org/en/the-natural-gas-industry-in-russia/> (Erişim Tarihi: 6.4.2021).
- NAZAROFF, Alexander (1941). *The Russian Review*, V. 1, N. 1, p. 81-89.
- NOGAYEVA, Ainur (2011). *Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara: USAK Yayınları.
- ÖZEL, Sadri (2010). *Bitmeyen Opera Nabucco: Türkiye’den Avrupa’ya Bir Gaz Yolculuğu*, İstanbul: Bizim Avrupa Yayınları.
- PAMİR, Necdet (2017). *Enerjinin İktidarı* (3.basım), İstanbul: Hayykitap.
- SAILIMU, Saryyer (2014). *Rusya Federasyonu Enerji Politikası (1990-2013) ve Çin-Rusya Enerji İlişkisine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SEVİM, Cenk (2013). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, (2. basım), Ankara: Seçkin Yayınları.
- SUKHANKIN, Sergey (2020). “Russia’s Energy Strategy 2035: A Breakthrough or Another Impasse?”, *Eurasia Daily Monitor*, V. 17, N. 78, <https://jamestown.org/program/russias-energy-strategy-2035-a-breakthrough-or-another-impasse/> (Erişim Tarihi: 6.3.2021).
- ŞAHİN, Çiğdem, HASANOĞLU, Murteza (2018). “Azerbaycan’n Enerji Görünümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi’nin (Socar) Faaliyetleri”, *V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (11-13 Ekim 2018)*, C. 3, Almatı: Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi-Bakü Avrasya Üniversitesi-M. Akmulla Devlet Pedagoji Üniversitesi, s. 214-224.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (2020). Rusya Federasyonu, <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?8ae9c310-a4ab-4915-8c1c-be2d712121e2> (Erişim Tarihi: 3.2.2020).
- T.C. ETKB, (2020). Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri> (Erişim Tarihi: 18.7.2020).
- TAYMAZ, Erol (2005). “Kafkasya, Rusya, Federalizm”, *Nart Dergisi*, N. 44, s. 3-6.

- THE RUSSIAN GOVERNMENT, (2020). Mikhail Mishustin approves Energy Strategy to 2035, <http://government.ru/en/docs/39847/> (Erişim Tarihi: 16.3.2021).
- ULUATAM, Ela. (2010). “Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler”, *Ekonomik Forum*, Ağustos, s. 62-67.
- VAROL SEVİM, Tuğçe (2014). “Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 11, S. 41, s. 87-108.
- YURTSEVER, Bilge (2019). “AB-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Çatışmacı mı Birleştirici mi Bir Rolü Var?”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, s. 39-54.

ON SEKİZİNCİ YÜZYILA AİT BİR TIP KİTABI: “KUNŪZ HAYĀTĪ’L-İNSĀN KĀNŪN-İ EṬİBBĀ-İ FEYLESŪFĀN”*

Özet

Tıp, insanlık tarihi açısından önemli bir bilim dalı olarak tarihin derinliklerinden günümüze kadar süregelmiştir. Hastalıklar ve tedavi yolları insanlar için her zaman önemli olmuş ve milletler hastalıklardan kurtulmak için atalarından miras kalmış metot ve yöntemleri kullanmışlardır. Türklerde de tıp, hüküm sürdükleri coğrafyalarda değer verilen bir bilim dalı olmuş ve telif, tercüme yoluyla birçok eser bırakmışlardır. Tarihi metinlerin milletlerin kültür, medeniyet ve dil gibi alanlarından süzülerek geçmişini yansıtması açısından önemi büyük olup bir incelemeye tabi tutmak da önemlidir. Bu tarihî metin kaynaklarından tıp metinleri Uygurlardan başlayarak EAT ve Osmanlı Türkçesiyle Anadolu’da eserler verilmiş kaynaklardır. Ömer bin Sinan el-İznikî tarafından yazılan Kunūz Hayāti’l-İnsān Kānūn-ı Eṭibbā-i Feylesūfān adlı eser de bu kaynaklardan bir tanesi olup eser üzerindeki doktora çalışmamız devam etmektedir. Eser on sekizinci yüzyıla aittir. Eser, söz konusu yüzyılın tıp ilmini günümüze aktarması, döneminin dil özellikleri ve terminolojisini aktarması açısından ve bu alana ilgi duyanlara kaynaklık etmesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışmanın temel amacı eserin

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CILT 4 / SAYI 4 / EKİM
2021

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
Hacı Veli BİŞKİN
Niğde Üniversitesi SBE
Doktora Öğrencisi,
biskin1@hotmail.com

Gönderim Tarihi
Received
18.10.2021

Kabul Tarihi
Accepted
27.10.2021

Atf
BİŞKİN, Hacı Veli
(2021). “On sekizinci
Yüzyıla Ait Bir Tıp
Kitabı: “KUNŪZ
HAYĀTĪ’L-İNSĀN
KĀNŪN-İ EṬİBBĀ-İ
FEYLESŪFĀN”
”, *Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (4/4), 77-86.

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

* Bu çalışma Niğde Ömer HalisDemir Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde çalışılmakta olan Kunūz Hayāti’l-İnsān Kānūn-ı Eṭibbā-i Feylesūfān adlı doktora tezinden üretilmiştir.

tanıtılması, içeriği, yazarı ve yazarın diğer eserleri hakkında bilgi vermektir. Bu çalışma bir taraftan Türkçe tıp yazmalarının dil özelliklerini ortaya koyup tıp tarihi çalışmalarına katkı sunarken aynı zamanda Türk tıbbının geçmişi ve Türkçenin bu bilim dalındaki kullanımını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Kunūz Ḥayāti'l-İnsānī Qānūn-ı Eṭṭibbā-i Feylesūfān, Türk dili, Türkçe tıp yazmaları, Tıp, Ömer bin Sinan el-İznikî.

A MEDICAL BOOK OF THE EIGHTEENTH CENTURY: “KUNŪZ ḤAYĀTĪ'L-İNSĀNĪ QĀNŪN-I EṬİBBĀ-İ FEYLESŪFĀN”

Abstract

Medicine has come from the depths of history to the present day as an important branch of science in terms of human history. Diseases and treatment pathways have always been important to humans. Nations have used methods inherited from their ancestors to get rid of diseases. In Turks, medicine became a valuable science in the geographies in which they ruled, and they left many works through copyright and translation. Historical texts are important for reflecting the history of nations by filtering through areas such as culture, civilization and language, and it is also important to subject them to a review. Medical texts from these historical text sources are also sources given in EAT (old Anatolian Turkish) and Ottoman Turkish and Anatolia starting from the Uighurs. The work written by Omar bin Sinan al-izniki called Kunūz Ḥayāti'l-İnsānī Qānūn-ı Eṭṭibbā-i Feylesūfānis one of these sources and our doctoral study on the work is continuing. The work belongs to the eighteenth century. The work is important in terms of conveying the medical science of the century in question, conveying the language characteristics and terminology of the period. It is also valuable in terms of being a resource for those who are interested in this field. The main purpose of the study is to introduce the work, to provide information about its content, author and other works. This study reveals the language characteristics of Turkish medical writings and contributes to medical history studies. It will also help us to better understand the history of Turkish medicine and the use of Turkish in this field of science.

Keywords: Kunūz Ḥayāti'l-İnsānī Qānūn-ı Eṭṭibbā-i Feylesūfān, Turkish language, Turkish medical manuscripts, Medicine, Omar bin Sinan al-Izniki.

Giriş

İnsanlık için tıp biliminin çok erken dönemlerden itibaren şekillendiği görülmektedir. Doğal olarak insanlar tabiatla yaşamlarını sürdürebilmek için vahşi hayvanların saldırısına uğrarken ortaya çıkan yaralanmaları tedavi amaçlı tıbbî, cerrahî tedavi yolları bulma arayışı içerisinde de girmişlerdir. (Kâhya, 2017:1).

Tıp , “*Bilimden ziyade bilimleşmiş bir sanat, teknik bir disiplin, yani fendir. Hekimin amacı hastasına faydalı olmaktır. Başka bir ifadeyle tıp bir bilim, hekimlik ise sanattır.*”(Bayat,2016; 16) olarak da tanımlanmıştır.

Temelde Türklerde tıp tarihine baktığımızda, “*İslâm Öncesi Orta Asya Türk Tıbbı, İslâmî Dönem (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı) Türk Tıbbı ve Batıya Yöneliş (Modernleşme) Dönemi Türk Tıbbı* (Bayat, 2016: 236) şeklinde teşekkül ettiğini söyleyebiliriz.

İslâm öncesinde tedaviler Kam (şaman) ve Baksı denilen büyücü hekimler tarafından ve Otacı, Emci ve Atasagun denilen droglarla ve diğer maddi tedavi yöntemleri kullanılmak suretiyle iki yolla yapılmıştır (Türkler 3, 2002: 450).

Yine Türkler, sırasıyla Selçuklu, Beylikler, ve Osmanlılar dönemlerinde tıp alanında telif, tercüme birçok esere imza atmışlardır. Selçuklular döneminde hükümdarlar hakimiyet kurdukları topraklarda bir taraftan darüşşifalar, bakımevleri ve hamamlar yaptırırken diğer taraftan da yanlarında bazı tıpcılara değer vermişlerdir. Türkiye Selçukluları döneminde, “*Hekim Bereket, Ekmeleddin Müeyyed el-Nahçivânî, Ebû Bekr bin el-Zekî el-Mutatabbib el-Konevî, Gazanfer Tebrizî, Hubeyş bin İbrahim et-Tiflisî, Necmüddün-i Nahçivânî, Abdullah Sivasî, Ali Sivasî, Tacüddin Bulgarî, Muhezzibiddîn bin Hubel, Feridüddin Muhammed Câcermî, İzzettin ibn Safiyyüdüvle, Rakkalı Rıdvân bin Ali, Resü’laynı Tahiyüddin Ebû Bekir, Erzincanlı Alâüddin*” gibi önemli hekim ve cerrahları görmekteyiz (Bayat, 2016: 272-277). XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ikinci yarısında etkili olan Beylikler döneminde beylerin de teşvikiyle Arapça ve Farsça eserlerin yanında Türkçenin ön plana çıktığını dolayısıyla Türk dilinde eserler ortaya konduğunu görmekteyiz. Yine ilk Türkçe tıp metinlerinin on dördüncü yüzyılda

ortaya konulduğunu görmekteyiz. Bu dönemin önemli hekim ve eserleri olarak “*Tercüme-i Müfredat-ı İbnü'l Baytar (İbnü Baytar); Müntehab-ı Şifâ, Teshîl(Hacı Paşa); Edviye-yi Müfrede (İshak b. Mahmud); Kamilü's- Sınâ-a Tercümesi (Ali b. Abbas); Sultaniyye (Şîrvânî); Kitabü'l- Müntehab fî't- Tıb (Abdülvehhâb b. Yusuf ibn Ahmed el Mardânî); Miftahu'n-Nûr ve Hazâinü's- Sürûr (Mü'min bin Mukbil); Bahnâme (Ali b. İshak); Yâdigâr-ı ibn Şerfi (İbn Şerif); eş-Şifâ fî Ahâdisi'l- Mustafâ (Tifaşî); Kitab-ı İlm-i Tıb (Mehmed b. Mahmûd-ı Şîrvânî); Mürşid (Mahmûd b. Mahmûd-ı Şîrvânî)*” sayabiliriz. (Bayat, 2016: 279-289). Osmanlı Dönemi Türk tıbbına bakıldığında XV. yüzyıldan itibaren İstanbul, önemli bir kültür, bilim ve sanat merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Türkçenin egemenlik alanı Beylikler Dönemine göre biraz daha içe dönerek saray ve divanda varlık bulmuş olup yine bu dönemde, “*Sabucuoğlu Şerafeddin (Akrabâdîn, Cerrahiyetü'l-Hâniye, Mücerrebname), İbrahim b. Abdullah (Alâim-i Cerrâhîn), Ahî Çelebi (Risâle-i Hasâtü'l-Kilye, el-Fevâidü's-Sultaniyye fî'l- Kavâidü't-Tıbbiyye, Risale-i fî't-Tıb, Mesnevî-i fî't-Tıb), Nidâî (Menâfi'ün-nâs,el-Dürrü'l-Manzûm 'Manzûme-i fî't-Tıb', Rebî'u's- Selâme), Şirvanlı Şemsettin İtakî (Teşrih-i Ebdân, Tercüman-ı Kibâle-i Netîcetü't-Tıb), Zeynelâbidin b. Halil (Şifâü'l-Fu'âd li—Hazreti Sultân Murâd), İsâ (Devâu'l-Emrâz), Sâlih b. Nasrullah (Gâyetü'l-Beyân fî Tedbîr-i Bedeni'l- İnsan, Gâyetü'l-İtkân fî Tedbîr-i Bedeni'l- İnsan, Tıbb-ı Cedîdi'l-Kimyâ, Gâye Fî't-Tıb), Hayâtîzâde Mustafa Feyzî (Resâilü'l- Müfîyye fî Emrâzi'l- Müşkile), Nûh (Tercüme-i Akrabadin Meliku), Şaban Şifâî (Tedbîrü'l-Mevlîd), Kâtibzâde mehmed Refî' (İllet-i Sadriye, Evcâu'l- Mefâsıl, İllet-i mesâne, Padzehr-i Anber, Zafu'l- Bâh, Mevâni'ü'l-Cebel), gevrekzâze Hafız Hasan (Durretü'l-Mensûriyye fî Tercümeti'l-Mansûriyye, Netîcetü'l-Fikriyye fî Tedbîr-i Velâdeti'l- Bikriyye, Mürşidü'l-Libâ fî Tercümeti Spagorya, Zündetü'l- Kühhâliyye fî Teşrihi'l-Basariyye, Mecennetü't-Tâ'ûn ve'l- Vebâ, Risâletü'l-Mûsikiyye Mine'd-Devâi'r- Rûhâniyye, Risâlet-i Nikris, Aslû'l-Usûl Tercümeti Faslû'l-Füsû'l, Düstûru'l- Amel fî Tedbîri's-Sıhha ve'l-İlel, Risâle-i Tıbbiyye, Risâle-i fî Marazi'l-İskorbüt); Ömer Şifâî (Minhacü's- Şifâî fî Tıbbi'l- Kimyâ, Mürşidü'l-Muhtar fî İlmi'l-Esrâr, Cevherü'l- Ferîd fî Tıbbi'l-cedîd,*

ravzatü’n-Necât), Ali Münşî (Bidaâtü’l-Mühtedî, Tercüme-i Akrahâdîn, Cerrahnâme, Kurâdatü’l-Kimyâ, Risâle-i Pâdzehir, Risâle-i Fevâid-i Narcîl-i Bahrî, Tuhfe-i Aliyye, Tercüme-i Zekeriyâ-i Râzî), Abbas Vesîm (Düstûrü’l-Vesîm fî Tıbbi’l-Cedîd ve’l-Kadîm, Vesîletü’l-Metâlib fî İlmü’t-Terâkib), Subhizâde Abdülaziz (Kıta’at-ı Nekâve fî Tercümeti Kelimât-i Boerhâve), Şânîzâde Mehmed Atâullah (Mir’âtü’l-Ebdân fî Teşrihi Azâü’l-İnsan, Usûlü’t-Tabî’a, Miyârü’l-Etîbbâ, Kâmûnü’l-Cerrâhîn, Mizânü’l-Edviye)” gibi hekimler ve eserlerini görmekteyiz (Bişkin, 2017: 53).

Osmanlıdaki yenileşme hareketinde Lale Devri’nin ayrı bir durumu vardır. Bu devirde Batı medeniyeti model alınmış olup sosyal ve kültürel alandaki bu yeniliklerden Osmanlı tıbbı da etkilenmiş ve 1450-1730 Klâsik Osmanlı tıbbı, 1730-1827 arası batı tıbbını tanıma ve tercüme dönemi olarak görülmüştür. XVIII. yüzyıldan itibaren bir taraftan batılı tıpçılardan diğer taraftan da Arapça ve Farsçadan tercüme yapılmıştır (Dinçer, 2016: 185-186). Bu yüzyılın önemli tıpçılarından bir tanesi de Ömer bin Sinan el-İznikî’dir.

Eserin müellifi Ömer bin Sinan el-İznikî üzerine birçok kaynak taranmış¹ ancak taranan kaynaklarda kendisiyle ilgili net

¹ Yazarın hayatı ve eserleri hakkında taranan belli başlı kaynak kitaplar: ADIVAR, Adnan (1970), Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul.; AYDIN Bedizel (1996). 18. Yüzyıla Ait Türkçe "Müfredat" Kitapları ve Türk Tıp Tarihindeki Yeri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üni., Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.; AYDIN, Erdem (2006), Dünya ve Türk Tıp Tarihi, Güneş Basımevi, Ankara.; BAYAT, Ali Haydar (2016), *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 365 s, İstanbul.; ERDEMİR, Demirhan Ayşegül (2014), Tıp Tarihi, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul.; GÜZEL, Hasan Celal vd. (2002), *Türkler*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 449-460. ; İHSANOĞLU, Ekmeleddin (2017), *Osmanlı Bilim Mirası- Önemli Âlimler ve Eserler*, YKY, C. II, İstanbul.; KAHYÂ, Esin- ERDEMİR, Demirhan Ayşegül (2000), Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.; KAZANCIGİL, Aykut (2000), *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Ufuk Kitapları, İstanbul.; MEHMET TAHİR BEY (1975), *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay., C. 3, İstanbul.; ŞEHSUVAROĞLU, Bedii - DEMİRHAN Ayşegül E. - GÜREŞSEVER Gönül Ç. (1984), Türk Tıp Tarihi, Bursa.; ŞEVKİ, Osman (1991), Beş buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi (Sad. İter Uzel), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

bilgilere ulaşılamamıştır. Müellifin Ömer Şifâî ile çağdaş (Mehmet Tahir, 1975: 250), 1704 tarihinde sağ olduğu (İhsanoğlu, 2017: 350) ve XVIII. yüzyıl hekimlerinden birisi olduğunu (Türkler, 2002: 884) görmekteyiz.

Gerek üzerinde doktora çalışması yaptığımız esere gerekse de Mehmet Tahir'in verdiği bilgilere bakarak müellifin "lisan-ı Efrenc vakıf" bir tıpcı olduğunu söylemek mümkündür.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı tıbbını önemli ölçüde etkileyen batılı tıpcı Paracelsus'dur. Avrupa tıbbına bizde karşılık olarak tıbb-ı cedid denmiştir. Avrupa tıbbını Osmanlı hekimlerine aktaranlardan birisi Salih bin Nasrullah olurken daha sonra bu müellifler arasında İznikli Ömer b. Sinan'ı da görmekteyiz (İslâm Ansiklopedisi, 2012: 109; Kazancıgil, 2000: 195).

Eserin Ömer bin Sinan el-İznikî tarafından yazıldığını eserin içinde "*ömer e't-tabîb bin sinân*"(1b/8) şeklinde görmekteyiz:

Eserin yazılış tarihi katalog künyesinde H. XII. asır başları olarak geçmektedir. Eserin, Şehit Ali Paşa 2085, Reşit Efendi 690/4, İstanbul Üniversitesi 7142, Mevlana Müzesi 2817, Çorum 2963/7 numaralı nüshaları olmak üzere beş nüshası daha vardır

Çalışmada, İstanbul Üniversitesi, TY, nr. 7140 numaralı nüsha müellif hattı olarak (Kazancıgil, 2000: 195) düşünülerek esas alınmıştır. Bu nüsha 118 varaktan ve her bir varak da 19 satırdan oluşmaktadır. Eser harekesiz olarak yazılmıştır. Nesih yazı şekliyle yazılmış oldukça temiz ve okunaklıdır. Eserin okunması sırasında herhangi bir kelimedede okuma güçlüğüyle karşılaşıldığında diğer nüshalardan da faydalanılmıştır.

Eserde makale ve fasıllarla terkipler ve yazarın kendince önemli gördüğü başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu durum eserin okunmasında da korunmuştur. Eser iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci makalede amelî tıp, tabiat felsefesine ait türlerin ortaya çıkışı ile başlayıp fasıllara ayrılırken ikinci makalede ise Arap, Acem, Rum ve Efrenc tıpcıların kitapların-

dan tecrübe ettiği ve faydalı olduğuna inandığı mürekkep ve müfret devaları bir araya getirmiş ve bunları usareler, iksirler, merhemler, yağlar ve ruhlar gibi madde başları olarak vermiştir. Bu durum eserde de belirtilmiştir:

“iki makāle üzere tertīb étdim **makāletü’l-ülā** tıbbiñ ‘ilmiyyātını beyān eylemek için birkaç fuşūla müştemil eyledik zīrā tāliblere umūr-u ṭabī’iyye bilmek lāzımdır **makāletü’s-sānī** ‘arab ve ‘acem ve rŭm ve efrenc ḥuzzākalarının i’timād étdikleri kütüb-i mu‘teberlerinden güzīde ve mücerreb ve nef‘ine vākıf olduğumuz mürekkebatıñ ve müfredatıñ şetātını cem‘ édüp birkaç ebvāba müştemil kılup muḥadderāt-ı ma‘ānīsın libās-ı lisān-ı türkıde cilveger ve muḥtāşar kıldım ki mübtedilere āsān tālebelere beyān ola [1b/16-2a/6]”

Eserin birinci bölümü şu başlıklardan oluşmaktadır:

makāletü’l-ülā tālebelere mühim olan umūrı beyān éder [2b/6-7].

ba‘de esbāb-ı emrāzı bilüp aña göre mu‘alece édeler [2b/10].

el-faşlü’l-evvel mizāc beyānındadır [3b/7].

fāşl-ı s̄ānī fī’l-envā‘ü’l-mütevellide mine’l-envā‘ü’l-muḥtelife [5b/18-19].

fāşl-ı s̄ālīş fī keyfiyyet-i tağayyür-i şuveri’l-ecsām [6b/16-17].

Yine eserin ikinci bölümü de şu başlıklar altında verilmiştir:

fāşl-ı fī’l-miyāhāti’l-muḥattirāti [7a/14].

fāşlü’n-fī’l-ervāḥāt [23b/1].

fāşl-ı fī belesānāti’l-efrenceti’l-mücerrebe [30b/14].

fāşl-ı fī edhānāti’l-muḥattarāti’l-mücerrebeti’l-efrenciyye [37a/12-13].

fāşl-ı fī’l-ekāsīrātü’l-efrenciyye [52a/15].

fāşl-ı fī’l-işbāgāt ve’l-elvānāti’l-mu‘tebereti’l-efrenciyyeti’l-müsemmi [58b/6-7].

fāşl-ı fī’l-ḥulāşāti’l-mücerrebeti [64b/2].

fāşl-ı fī’l-ezhārāti’l-muşa‘adati’l-efrenci [79b/13].

fāşl-ı fī’l-mukellesāt ve za‘firānāti’l-ma‘deniyye [84a/12].

fāşl-ı fī’l-mülūḥāti’l-kimyāviyye [89a/11].

fāşl-ı fī’l-cevārişān ve’l-ma‘cūnāti’l-mücerrebeti’l-efrenciyye [94a/6-7].

fāşl-ı fī’l-hubūbāt [100b/7].

fāşl-ı fī’l-sufūfāt [106a/1].

[fāşl-ı] fī’l-merhemāt [110a/8].

faşl-ı fi'z-żimādāt [115a/9].

Eserde fasıllarda ilgili yağlar, zımadlar, merhemler verilirken bunların hangi hastalıklara iyi geldiği ve bu hastalığın tedavisi için hangi bitkilerden oluşan bir ilacın hazırlanması gerektiği verilmektedir:

duhn-ı za'firān-ı ma'denī 'ilāc-ı cāmī' dir envā'-ı emrāzı ishāl ile çıkarır [48a/15-16]

tarīki budur za'firān-ı ma'denī sükker yüz dirhem rūhü's-şarāb kifāye kadar on iki sā'atden şoñra mā'ilü'r-raqabede taqtir edesin isti'māli dört kaçreden sekiz kaçtreye varınca[48a/17-18-19/48b/1]

Eserin içerisinde yine birçok batılı tıpcının adları ve terkipleri verilmektedir. Eserde geçen belli başlı batılı tıpcılar: Anberyūnikūs, Andarūs Libāvyūs, Anṭidūtāryūs, Anṭünūs Gūbiyūs, Bırāklisūs, Buqrāṭis, Ceberṭūs, Cālinūs, Cāni Arṭumānūs, Cevāndāvīgūs, Feyūrāvānetūs, Gūrçitānūs, Gūydākimiķūs, Gūydākmiķā, Gūydūsçimiķūs, Qarūlyūs, Lağūrçitānūs, Liķvidā, Lipaṭrūpūṭriyūs, Mārṭinūrulāndūs, Nīkolevūs, Pūliķarsitūs, Pūliķaristūn, Puṭrūsāliyūs, Senārṭūs, Terūçitūkmīķūs, 'Uvidākimyūs, Vākaryūs.

Ömer İznikî'nin çalışma yapılan eseri dışında Şifa el-Mu'minîn adlı bir eseri daha vardır: Paracelsus'un kimyevî tıbbi ile eski tıbbın karışımı bir tıp kitabı olup kitabın adı eserde geçmemekte ve eser iki mukaddime ile üç makaleden oluşurken makaleler bablara, fasıllara ayrılmıştır (İhsanoğlu, 2017: 351). Eserin tek nüshası olup "İstanbul Üniversitesi, TY, nr. 7083: 359 yaprak, istinsahı müellif tarafından H. 1107 olarak kayıtlıdır.

Sonuç

Geçmiş dönemde değişik alanlarda yazılmış diğer tarihî metinler gibi tıp metinleri de gerek yazıldığı dönemin dil özellikleri gerekse de bu metinlerin içerisinde geçen "bitki, hayvan, organ, ölçü, hastalık adları, ölçü ve diğer sağlık terimleri" ile Türkçenin söz varlığına katkı sağlayacaktır. Eser bu yönüyle değerlendirildiğinde hem tıp alanının hem botanik biliminin hem de Türkologların ilgisini çekecek ve söz konusu alanlara bir katkı sunacaktır. Çalışmada eserin müellifi, nüshaları, konusu ve içeriği hakkında bilgiler verilmiş olup XVIII. yüzyıl dönemine

ait ve şimdiye kadar üzerinde çalışma yapılmamış olan KunŪz ḤayĀti’l-İnsĀn ḲĀnŪn-ı Etıbbā-i FeylesŪfĀn adlı eser ilim dünyasına tanıtılmış oldu. Doktora çalışması olarak hazırlanan eser üzerinde değişik açılardan ayrıntılı çalışmalar yapılacaktır.

Kaynakça

- BAYAT, Ali Haydar (2016). *Tıp Tarihi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- BİŞKİN, H. Veli (2018). “Tarihi Tıp Metinleri Üzerine Bibliyografya Denemesi”, *Uluslararası V. Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Ekim, Kazakistan, s. 49-56.
- DİNÇER BAHADIR, Şaziye (2016). “18. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Metni: “Netîcetü’l Fikriyye Fî Tedbîri Velâdeti’l-Bikriyye””, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S. 43, s. 185-194.
- GÜZEL, Hasan Celal vd. (2002). *Türkler*, C. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (2017). *Osmanlı Bilim Mirası- Önemli Âlimler ve Eserler*, C. II, İstanbul: YKY.
- KÂHYA, Esin (2017). *Mustafâ Behçet Efendi ve Türkçe ilk Fizyoloji Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- KAZANCIGİL, Aykut (2000). *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- MEHMET TAHİR BEY (1975). *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, İstanbul: Meral Yayınları.

ЛЕКСИКАЛЫҚ ЭНАНТИОСЕМИЯ КОНТРАСТ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ТІЛДІК АСПЕКТИСІ

Түйіндеме

Энантиосемияны контраст категориясы тұрғысынан қарастыру оның пайда болу себептерін, осы тілдегі лексемалардың қазіргі тілдегі қалыптасу және қызмет ету процестерін тереңірек анықтауға мүмкіндік береді. Категориялау - адамның ақыл -ой қабілетінің негізгі әрекеттерінің бірі; ол қоршаған әлемнің ұғымдарын, құбылыстары мен объектілерін жіктеуге және ажыратуға, әлем туралы түсініктерді реттеуге, алған білімдерін жүйелеуге көмектеседі. Қарама-қайшылықтың логикалық-концептуалды категориясы әмбебап болып табылады және әр тілдің жүйесінде де, тіларалық өзара әрекеттесу деңгейінде де көрінеді. Ол тұрақты нақты параметрлер бойынша сөздердің кең кластарын сипаттайды. Қазіргі тіл білімінде «энантиосемия» ұғымын түсіндіруге қатысты пікірталастар жалғасуда. Зерттеушілер энантиосемияның полисемантикалық феномен және антонимияның бір түрі ретінде көрінетіні туралы негіздемелер келтіреді. **Тірек сөздер:** энантиосемия, контраст, категория, лексема, тіл, антонимия, омонимия.

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMA-
LARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CILT 4 / SAYI 4 / EKİM
2021

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Айсұлу НУРТАЕВА
Сүйер ЕКЕР
Қазақ ұлттық қыздар
педагогикалық
университетінің
докторанты, [ai-
kosh_72@mail.ru](mailto:ai-kosh_72@mail.ru)
Башак университеті,
профессор

Gönderim Tarihi
Received
21.10.2021

Kabul Tarihi
Accepted
28.10.2021

Atf
НУРТАЕВА, Айсұлу,
ЕКЕР, Сүйер
(2021). “Лексикалық
Энантиосемия
Контраст
Категориясының
Тілдік Аспектісі”,
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (4/4), 87-96.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

LEXICAL ENANTIOSEMIA LANGAGE ASPECT OF THE CONTRAST CATEGORY

Abstract

Consideration of enantiosemya in terms of the category of contradictions allows us to better understand the causes of its occurrence, the processes of formation and functioning of lexemes in the modern language. Categorization is one of the main activities of the human mind; it helps to classify and differentiate concepts, phenomena and objects of the surrounding world, to regulate perceptions of the world, to systematize the acquired knowledge. The logical-conceptual category of contradictions is universal and is reflected both in the system of each language and at the level of interlingual interaction. It describes a wide class of words with constant specific parameters. In modern linguistics, discussions continue regarding the interpretation of the concept of «enantiosemya». The researchers provide justifications for the fact that enantiosemya manifests itself as a polysemantic phenomenon and as a type of antonym.

Keywords: enantiosemya, contrast, category, lexeme, language, antonymia, homonymy.

Кіріспе

Энантисемия-бұл қызықты, күрделі және даулы құбылыс, ол лингвистикалық ғылымды зерттеу объектісі болып келеді. Алайда, энантисемияның тілдік табиғаты туралы мәселе әлі күнге дейін біржақты шешілмей келеді, қолданылатын терминология реттелмеген, энантисемикалық тілдік бірліктерді аударуға байланысты жұмыстар жоқ. Қолданыстағы лингвистикалық әдебиеттерде энантисемияның жеке қасиеттері ғана талданады, негізінен басқа мәселелерді (антонимия, полисемия, омонимия) қарастыруға байланысты. Сонымен қатар, лексикалық энантисемия мәселелерін зерттеуге баса назар аударылады, тілдің фразеологиялық бірліктері лингвист ғалымдардың көзқарасына енбейді. Бұл зерттеулердің көпшілігі жүйелі емес. Лексикалық бірліктердің энантисемиясын әр түрлі жағдайларда - тіл мен сөйлеуде жан - жақты зерттеу қажеттілігі осы мақаланың өзектілігін тудырды.

«Энантисемия» термині грек тілінен алынған *en* – «ішінде», *anti* «қарсы» *seta* «белгі» яғни «бір уақытта екі қарама-қарсы мағынаны білдіретін сөз» (Щерцль, 15).

Энантисемия ұғымы ХІХ ғасырдың 80-ші жылдары пайда болды. Оны алғаш рет орыс лингвисті В.И.Щерцль қолданған.

В.И. Щерцль энантисемия құбылысы тілдің ежелгі дәуірлеріне негізделген деп тұжырымдайды. Бұрынғы дәуірлердің көптеген лингвистері мен философтары бір лексемада қарама-қарсы мағыналардың қатар өмір сүру құбылысын атап өтті.

И.Н.Гореловтың айтуынша, «энантисемия бұл антонимия мен омонимияның өзара әрекеттесуінің төтенше жағдайларының бірі, және бұл тұрғыда ол бір форманы екі қарама-қарсы құбылысқа жатқызу қажеттілігі немесе мүмкіндігі ретінде пайда болады» (Горелов, 96).

Біз бұл мақаламызда энантисемияны қарама - қайшылық категориясы тұрғысынан қарастыру оның пайда болу себептерін, осы тілдегі лексемалардың қазіргі тілдегі қалыптасу және қызмет ету процестерін тереңірек анықтауға мүмкіндік береді. Категориялау - адамның ақыл - ой қабілетінің негізгі әрекеттерінің бірі; ол қоршаған әлемнің ұғымдарын, құбылыстары мен объектілерін жіктеуге және ажыратуға, әлем туралы түсініктерді реттеуге, алған білімдерін жүйелеуге көмектеседі (Кубрякова, 43-47).

Категориялау процесі салыстыру, сәйкестендіру, ұқсастық пен айырмашылықты анықтау, мәнді анықтау сияқты ақыл-ой операцияларына негізделген объектілер мен құбылыстардың сипаттамалары, жіктеу критерийлерін қалыптастыру. Осы әрекеттердің барлығын жасай отырып, адам тілдік құралдарға жүгінеді. Олар өз кезегінде әртүрлі санаттарға жатады. Тілдік жүйе, кез келген басқа жүйелер сияқты, бірқатар категориялар мен парадигмалардың берік тұтастықтығына негізделген (Кубрякова, 45).

Қарама-қайшылықтың логикалық-концептуалды категориясы әмбебап болып табылады және әр тілдің жүйесінде де, тілралалық өзара әрекеттесу деңгейінде де көрінеді. Ол тұрақты нақты параметрлер бойынша

сөздердің кең кластарын сипаттайды. Лексикалық деңгейде контраст категориясының белгілері бар: А) интегралдық (жіктеу) және б) дифференциалды (модификациялау) (Никитин, 53-64). Интегралдық қасиеттердің негізі ұғымдар немесе қасиеттер (қасиеттер) болып табылады. Дифференциалдық белгілердің негізі-мәндерге қарсы тұру, белгілерге (қасиеттерге) қарама-қайшылық. Төменде қарастырылған лексикалық энантиосемияның нақты жағдайларында бұл белгілердің екеуі де бірнеше нұсқада көрінеді, оларды келесі мысалдардан көруге болады: 1) сапаның болуы – оның қарама – қайшылығына дейін трансформация (айқын антонимия); 2) сапаның болуы – сапаның модификациясы (бірінші мәннен кету) немесе сапаны градуирлеу; 3) сапаның болуы – трансформация/модификация-жаңа сапаның пайда болуы (Новиков, 79-87).

Қазіргі тіл білімінде «энантиосемия» ұғымын түсіндіруге қатысты пікірталастар жалғасуда. Зерттеушілер энантиосемияның полисемантикалық феномен және антонимияның бір түрі ретінде көрінетіні туралы негіздемелер келтіреді. В. В. Виноградов энантиосемияны қарама-қарсы мәндерді ажырататын белгілердің қарама-қайшылығына байланысты омонимияның алуан түріне жатқызады (Виноградов, 302-303). М. В. Никитин «энантиосемияны антонимдер мен конверсияларды қамтитын оппозициялар класына жатқызу заңды» деп санайды (Никитин, 96). Көптеген энантиолексемалардың негізі екі полярлы немесе кез-келген критерий бойынша қарама-қарсы оппозиция екенін ескере отырып энантиосемияны антонимияның ерекше түрі деп санауға негіз бар, атап айтқанда – «*ауызша антонимия*».

Көптеген зерттеушілер энантиосемия диалектілерге, жаргондарға, сленгтерге көбірек тән деп санайды. Алайда, тілдің лексикалық жүйесін талдау қазіргі заманғы әдеби еуропалық тілдердің бейтарап, ресми, тіпті терминологиялық сөздіктің ішкі жүйесінде энантиосемия кеңінен таралған деп айтуға мүмкіндік береді. Алайда, тілдің негізгі лексикасына енген энантиолексемалардың этимологиялық зерттеулері олардың шығу көздері

диалектизмдер, жаргон лексикасы, жаргонизмдер, сөйлеу стилінің сөздері деп айтуға негіз береді. Мұны қазіргі батыс еуропа тілдерінің (неміс, роман), Шығыс Еуропа тілдерінің (славян), түркі және басқалардың энантиолексемаларының мысалдары растайды.

Энантиосемия көптеген тілдердің лексикалық ішкі жүйесінің сирек кездесетін құбылысы емес, бұл оның маңызды сипаттамалары мен жұмыс істеу ерекшеліктерін ескерместен үстірт қарауға мүмкіндік бермейді, бұл шет тілдерін оқыту курсында оқу мен түсінуді, тыңдауды, сөйлеуді және аударуды үйрену кезінде өте маңызды.

Еуропалық тілдердегі энантиолексемалар өте жиі кездесетін құбылыс. Ағылшын және орыс тілдерінің лексикалық бірліктерінің әр түрлі контексте жұмыс істеуін зерттеу кезінде біз жалпы лексемалар тек ауызша ғана емес, сонымен қатар бейтарап және ресми ресми лексика қабаттары энантиосемияның сипаттамаларына ие деген қорытындыға келеміз. Қарама-қарсы мағыналары бар ағылшын лексемаларының бірнеше мысалын қарастырайық.

Pretend сөзінде келесі мағыналар бекітілген: 1. *pretend*; 2. *imagine, dream about the desired*; 3. *pretend, afford* (Кубрякова, 43-47) 1. алдау, ынталандыру, көріну; 2. елестету, қалаған нәрсені армандау; 3. үміткер, өзіне мүмкіндік беру. Мұндай лексикалық және семантикалық нұсқалардың мағыналық таралуы болымсыздан бейтарапқа дейінгі лексемалар *pretend*-тен алынған түбір лексемаларында байқалады: 1. *pretence, deception*; 2. *representation, imagination*; 3. *claim, requirement* -1. алдау, көз бояушылық; 2. ұсыну, елестету; 3. талап ету, талап

Sovereignty – егемендік-1. үстемдік, біреуге билік жүргізу; 2. егемендік, біреуден тәуелсіз болу.

Sense- 1. ақыл, ес, 2. Сезім

Ағылшын тіліндегі лексемалардың үйлесімділік деңгейіндегі контекстік энантиосемия *fast, pretty, flat*: *Fast friend-fast enemy*: болмағыр дос-ама жау; *pretty girl –pretty money*: әдемі қыз – әдемі (яғни айтарлықтай) ақша; *flat heels – flat joke –flat taste*: төмен каблук – жалпақ әзіл – дәмсіз, жаңа дәм (Longman Dictionary of English Idioms, 387 б.). Бұл мысалдарда бірдей сын есім жақын лексикалық

ортаның әсерінен тікелей немесе бейнелі мағынаны тусіндіреді, ал бейнелі мағына көбінесе теріс бағалауды білдіреді.

Л. А. Булаховский энантиосемия аясында екі қарама-қарсы мәнді бейтараптандыру және үшіншінің пайда болу процесін атап өтті (Никитин, б.78). *Violent* және *fluent* таңбалауыштары осы құбылыстың бейнесі бола алады.

Violent-те келесі мәндер бар: 1. қарқынды, күшті, ыстық; 2. ашулы, ашулы, зорлық-зомбылық; 3. жалған, бұрмаланған, қате (Кубрякова, 43-47). Эмоционалды экспрессивті мағыналарды (оң және теріс) бейтараптандыру процесі стилистикалық бейтарап, бірақ теріс фактілік мағынаны білдіретін лексикалық бірлікке әкеледі. *Fluent* лексеманың келесі мағыналары бар: 1. тегіс; жылдам (сөйлеу туралы); 2. салтанатты (сөйлеу туралы); 3. бос, мағынасыз. Бейтараптандыру процесі оң және теріс мағынаның қарсылығынан «бос, толтырылмаған, мағынасыз» сапасын білдіретін ұғымға айналды.

Компоненттердің мағыналарын бейтараптандырумен және жаңа мағынаның пайда болуымен энантиосемияны көмекші сөздерде – предлогтарда байқалуы мүмкін. Ұсынылған комбинацияларда морфемалардың қарама-қарсы мағынасы болуы мүмкін: *in + and + out = in – and – out; in + side + out = inside – out; to + and + fro = to – and – fro; with + out = without*. Мағыналық қарсылық әсері лексика бірлігіндегі морфологиялық өзгерістерге негізделуі мүмкін. Префикстер мен жұрнақтар энантиолексемаларды құруда маңызды рөл атқарады.

Тіпті М.В.Ломоносов префикстің сөзге қарама -қарсы мағына беру қабілетін атап өтті.

Аффиксацияға негізделген лексикалық энантиосемия қарым -қатынас процесінде сөздің бір мағынасының өзектілігі қарым -қатынастың нақты шарттарымен, сөйлеушінің әңгіме тақырыбына қатынасымен және коммуникативті әрекетке ілесетін басқа да ерекшеліктер анықталатын жағдайларда байқалады (ирония, сарказм, прагматикалық мотивация).

Әр түрлі аффикстермен сәйкес келетін орыс және ағылшын сын есімдері осы таңдаудың мысалы бола алады:

1. а) баға жетпес сыйлық (өте қымбат)- «priceless present / help / words» және б) баға жетпес нәрсе (құндылығы жоқ); баға жетпес сатып алу – өте арзан) – «priceless dress».

Ағылшын тілінде әр түрлі жұрнақтары бар бір түбір сын есімдер бар, оларда айқын энантисемиялық сипаттамалар синтагматикалық қатынастар деңгейінде көрінеді: *құрметті* - *қымбатты*; *қызметкер* - *жұмыс беруші*; *белсенділік* - *белсендіру*; *жауапты* - *жауапкершілікті*; *сүйіспеншілік* - *әсер ету*.

Әр түрлі жұрнақтары бар бір түбір сын есімдердің функционалды үйлесімділігі сөзжасамдық морфемалардың энантисемиялық мүмкіндігін көрсетеді. Қарама - қайшылықтар категориясының факторы ретінде энантисемия феномені тек тілшілік антонимия шеңберінде бір тіл деңгейінде ғана емес. Тілралық энантисемияның мысалдары бар, олар қабылдаушы тілде «түпнұсқа» тілінен алынған кейбір сөздер қарама -қарсы мағынаға ие болып, шоғырланған. Латын түбірі бар халықаралық лексемалар осы тұрғыдан жиі кездеседі. Орыс тіліне француз тілінен енген және (немесе) латын түбіріне негізделген ағылшын тілінің ұқсас лексемаларының бірнеше мысалын қарастырайық.

1. *Execution*-1) орындау, орындау (бұйрық, міндеттер); 2) жарамдылық, тиімділік; 3) қирату, босату; 4) орындау.

2. *Courage*-батылдық, батырлық.

3. *Affair*-іс, іс; роман, байланыс.

4. *Brave*-батыр, батыл.

5. *Virtual*-1) Нақты, тиімді; 2) мүмкін; 3) қиял.

Виртуалды – 1) көрінетін, елестетілген, мүмкін, қиял; 2) физикалық болмысы жоқ (Кубрякова, 45).

Диахроникалық аспект бойынша энантисемияның мысалдары әр түрлі лексикалық топтарды, теріс мағыналардың жиі актуализациясын, мәдени және тарихи факторлардың ішкі қарама -қарсы семантиканың қалыптасуына әсерін көрсетеді.

Энантисемия құбылысын зерттеушілер бұл тілдің сөйлеу аспектілері, оның ішінде диалектілер деп санайды, коллоквиалды сөйлеу, сленг, жаргон-энантиолексемалардың пайда болуының негізгі топырағы.

Интонацияның өзгеруі (таңдану, ұнату, антипатия), ирония (мазақ ету, сарказм, кемсіту), бағалаудың ашық көрінісі (мақұлдау, қабылдамау) ауызекі сөйлеудегі модификациялық факторлар болуы мүмкін. В. С. Ротенберг «сезімдік-бейнелі ойлау бір контексте тікелей қарама-қарсы бірнеше мағынаны біріктіру мүмкіндігін білдіреді. Ақпараттың логикалық мәлідемесі энтропияның төмендеуіне ықпал етеді, ал әлемді бейнелі түсіну оның өсуіне ықпал етеді» (Ротенберг, 154).

Сонымен, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, лексикалық энантиосемия әртүрлі топтардың тілдерінде өте кең таралған құбылыс деген тұжырым жасалады. Бұл тек лингвистикалық факторлармен ғана емес, сонымен бірге ойлаудың логикалық және тұжырымдамалық аспектілерімен, философиялық категориялармен, адам психикасының көріністерімен, эмоционалды көзқараспен және бағалаумен байланысты. Мәдени-тарихи жағдайлар тілде энантиолексемалардың пайда болуы мен бекітілуінде маңызды рөл атқарады.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, лингвистикалық процестер де, әлеуметтік-психологиялық, прагматикалық, этикалық, мәдени және тарихи факторларды қоса алғанда, лингвистикалық факторлар да энантиосемияның көзі бола алады деп айтуға болады. Лексикалық энантиосемияның ықтимал себептері мыналар: 1) адамның ойлау қабілеттілігінің дуализмі мен жалпы білім заңының шеңберінде біртұтас бүтінді қарама -қарсылыққа бөлу және олардың арасындағы байланысты ашу мүмкіндігі; 2) тілдік белгінің асимметриясы; 3) жеке морфемалардың таралуы; 4) туыстас және туыстас емес тілдерден лексикалық бірліктерді алу. Полисемия, омонимия, антонимия және конверсия белгілерінің бірігуі энантиосемияны қарама -қайшылық категориясының айқын көрінісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Қарама -қайшылықтар категориясын білдіретін қарама -қарсылықтар екіжақты нұсқалардың саны, қарама -қарсы сипаттамалардың сапасы мен деңгейі бойынша алуан түрлі

екендігі дәлелденді. Лексикалық энантисемияның спецификалық ерекшеліктері, оның пайда болу және қызмет ету ерекшеліктері, бірізділігі мен заңдылығы бұл құбылысты жалпы тілдік әмбебап ретінде қарастыруға негіз береді.

Әдебиеттер

- Longman Dictionary of English Idioms. Harlow (1979). – L.: Longman Group, Ltd., 387 б.
- ВИНОГРАДОВ В. В (1975) омонимия және онымен байланысты құбылыстар туралы // Виноградов В. В. таңдалған жұмыстар: орыс грамматикасы бойынша зерттеулер. М.: Ғылым, 302-303 б.
- ГОРЕЛОВ, И. Н. (1987). Сөйлеу белсенділігі теориясының сұрақтары. Жасанды интеллектің психоллингвистикалық негізі.
- КУБРЯКОВА, Е. С. (1992). Қазіргі ғылымдағы білімді ұсыну мәселесі және осы мәселелерді шешудегі лингвистиканың рөлі // білімді ұсынудың тілі мен құрылымы: ғылыми-аналитикалық шолулар жинағы 45-49 б.
- КУБРЯКОВА, Е. С. (1996). Категориялау // танымдық терминдердің қысқаша сөздігі / М.: Филол. фак. ММУ, 43-47 б.
- НИКИТИН, М. В. (1988). Лингвистикалық теория негіздері. М.: Жоғары Мектеп, 168 б.
- НИКИТИН, М. В. (2004). Тұжырымдамалар туралы толық тезистер // когнитивті лингвистика мәселелері. № 1. 53-64 б.
- НОВИКОВ, Л. А. (1966). Логикалық оппозиция мен лексикалық антонимия // Мектептегі орыс тілі. № 4. 79-87 б.
- РОТЕНБЕРГ, В. С. (1980). Сөз бен сурет: контекст мәселелері // Философия сұрақтары. № 4. 152-155 б.
- Таллин: Вальгус, 196 б.
- ШЕРЦЛЬ, В. И. (1973). Қарама-қарсы мағыналы сөздер туралы (немесе энантисемия деп аталатын) // Оқырман орыс тіл білімінің тарихы бойынша / ред. Ф.П.Филина. М.: Жоғары. шк., 15-16 б.

TUDAD - Cilt 4 - Sayı 4 - Ekim 2021